INDUSTRIENS UTREDNINGSINSTITUT

SMÅINDUSTRI OCH HANTVERK I SVERIGE

av

AXEL IVEROTH

STOCKHOLM 1943

De mindre företagen inom industri och hantverk ha ägnats relativt begränsad uppmärksamhet, och detta företagsområde är ganska litet utforskat. Industriens Utredningsinstitut har ansett det vara av vikt att söka stimulera till studier av denna betydelsefulla del av näringslivet och till bättre förståelse för dess problem. Denna skrift avser att tjäna detta syfte. De omdömen, som författaren grundat på det framlagda materialet, få givetvis endast betraktas som uttryck för hans personliga ståndpunkt i olika frågor.

Stockholm i maj 1943.

Ingvar Svennilson.

Denna skrift tar främst sikte på den självständiga småföretagsamheten: hantverket och småindustrien. Det har emellertid ansetts vara av betydelse för helhetsbilden att även i korthet beröra hemslöjdens och hemindustriens utveckling och ställning i nutidens näringsliv.

Ehuru det icke är möjligt att genom en schematisk separeringsprocess placera de fyra produktionsformerna på deras plats i näringslivets historia, lämnas i ett inledningskapitel, som bakgrund till de följande speciella partierna, en summarisk tillbakablick på näringarnas allmänna utveckling. Därefter följa under den gemensamma rubriken »Hemproduktionen» två korta översikter av hemslöjd och hemindustri. Under rubriken »Småföretagsamheten» lämnas först en allmän framställning av småföretagens roll inom näringslivet samt därefter en närmare karakteristik av hantverket och småindustrien var för sig. I det därpå följande avsnittet, benämnt »Småföretagens utvecklingsproblem», behandlas vissa aktuella frågor rörande dels förutsättningarna för företagens verksamhet dels företagens tekniska och ekonomiska organisation. Som en sammanfattning anföras till sist i ett avslutningskapitel några synpunkter på småföretagens möjligheter att i framtiden hävda sin ställning inom näringslivet.

I fyra bilagor lämnas vissa detaljuppgifter om organisationer, statliga lånefonder m. m., vilka författaren tidigare sammanställt för 1940 års hantverks- och småindustriutredning.

Hemproduktionen och småföretagsamheten ha föga uppmärksammats av den ekonomiska forskningen. Ett syfte med denna

skrift är att genom den översikt över dessa näringsområden, som den söker ge, även söka förmedla uppslag och impulser till ett fördjupat studium av de enskilda produktionsformerna och vidare inträngande i specialfrågor.

Stockholm i maj 1943.

Axel Iveroth.

Innehåll

Sid.

Förord 3

TILLBAKABLICK 11

HEMPRODUKTIONEN

Hemslöjden

Sysselsättning med hemslöjd 20
Hemslöjdens nuvarande karaktär 21
Marknaden för hemslöjdsprodukter 23
Hemslöjden som försörjningsfaktor 25
Utvecklingslinjer för hemslöjden 28

Hemindustrien

Sysselsättning med hemindustri 33
Hemindustriens nuvarande karaktär 34
Sjuhäradsbygdens hemindustri 36
Malungsbygdens hemindustri 41
Hemindustriens bestånd 44

SMÅFÖRETAGSAMHETEN

Småföretagsamhetens avgränsning 46
Arbetareantal och produktionsvärde 47
Småföretagen inom olika branscher 50
Småföretagens geografiska spridning 54
Småindustri och hantverk 58

Hantverket

Hantverkets struktur 60
Hantverkets utbredning 66

Hantverkets gruppintressen 69
Yrkesutbildningen 70
Kompetenskravet 75
Kvalitetsbegreppet 78

Småindustrien

Begreppet småindustri 81
Småindustrien i Gnosjö 83
En småindustribransch 88
Småindustriens grenar 92
Småindustriföretagets struktur 96

SMÅFÖRETAGENS UTVECKLINGSPROBLEM

Finansiering 101
Tillverkning
Företagen 110
Branscherna 113
Försäljning 125
Rådgivningsverksamhet
Driftsrådgivning 129
Etableringsrådgivning 133
Yrkesrådgivning 134
Understödsverksamhet 138
Samverkan 146

SMÅFÖRETAGENS FRAMTID 155

BILAGOR

I. Hantverks- och småindustriorganisationer 183
II. Statens hantverksinstitut 188
III. Bankernas utlåning till hantverk och småindustri .. 191
IV. Statliga lånefonder till främjande av hantverk och småindustri 193

TABELLER

1. Hemslöjdens omfattning vid 1910-talets början 205
2. Antal hemarbetare åren 1913—40 med fördelning på olika industribranscher 206
3. Produktion av bomullsväv inom hemindustri och fabriksindustri under 1800-talet 207
4. Antal företag, antal sysselsatta personer och omsättningens storlek med fördelning efter företagets storlek 208
5. Företag, vilka ingå i företagsräkningen 1931 men ej i industristatistiken samma år 210
6. Inom hantverket sysselsatta i städerna och på landsbygden, länsvis år 1931 215
7. Antalet arbetsställen och antalet sysselsatta personer, länsvis enligt dels 1931 års företagsräkning, dels 1931 års industristatistik 216
8. Antalet sysselsatta personer inom olika hantverksgrenar per 10 000 av folkmängden, länsvis 218
9. Folktäthet och relativt antal hantverksarbetare på landsbygden, länsvis år 1931 220

10 a. Medelantal företag per 100 000 invånare och medelantalet sysselsatta per företag inom vissa hantverksyrken i Tyskland 221

10 b. Medelantal företag per 100 000 invånare och medelantal sysselsatta per företag inom vissa hantverksyrken i Sverige 222

11. Utlåning till hantverk och småindustri år 1940 224

12 a. Manliga mindre företagare inom industri och hantverk, manliga självständiga hantverkare utan lejd hjälp samt manliga industriarbetare (inkl. medhj. fam.-medl. och förmän), fördelade efter ålder och inkomst 226

12 b. Kvinnliga mindre företagare inom industri och hantverk, kvinnliga självständiga hantverkare utan lejd hjälp samt kvinnliga industriarbetare (inkl. medhj. fam.-medl. och förmän), fördelade efter ålder och inkomst 227

13. Översikt av företagareföreningarnas verksamhet vid början av år 1941 228

14 a. Procentuell fördelning av antalet arbetsställen efter arbetsställets storlek åren 1913, 1925, 1930, 1935 och 1940 230

14 b. Procentuell fördelning av antalet arbetare efter arbetsställets storlek åren 1913, 1925, 1930, 1935 och 1940 232

Tillbakablick

Redan tämligen tidigt framgick ur hemslöjden och produktionen för husbehov hantverket som självständig näringsform. En del individer eller hela familjer visade gott handlag för tillverkningen av vissa nyttigheter och anlitades av andra. Byte av förnödenheter uppstod. Genom att ständigt forma vissa bestämda produkter förvärvade slöjdaren en högre grad av skicklighet i utförandet. Han blev hantverkare, yrkesman. Bytesproduktionen krävde snart nog självständiga förmedlare. Köpenskapen blev en fri näring och utgjorde som sådan den primära utvecklingsfaktorn i städernas näringsliv. Dessa erbjödo såsom handelsorter bättre avsättningsmöjligheter och rikare tillgång på råvaror, och därför drogs även hantverket dit. Städernas invånare erhöllo i allmänhet även vittgående privilegier att utöva hantverk och köpenskap.

Hemslöjden och hantverket försvunno dock långt ifrån helt från landsbygden men utvecklades olika starkt i olika trakter. På landet kom för det första produktionen i hushållen att fortfarande vara mycket mer betydande än i städerna, där överflyttningen av tillverkningsuppgifterna från hemmen till det självständiga hantverket med dess större kapacitet gick avsevärt snabbare. I själva verket koncentrerades emellertid även till vissa bygder en samlad och ofta ganska specialiserad avsalutillverkning i hemmen. Detta berodde vanligtvis på att den knappa bärgningen av ett magert jordbruk drev befolkningen att söka försörjningskällor vid sidan av huvudnäringen. Genom att någon eller några lyckades väl med försäljning av vissa artiklar, ville flera närboende pröva samma lönande

arbete. Färdigheten växte, och det blev tradition i trakten att ägna sig åt denna bestämda produktion. Att olika bygder på detta vis inriktade sig på skilda tillverkningsgrenar synes få tillskrivas mycket irrationella faktorer. Tillgången på en viss god råvara kan ha spelat in, t. ex. vid slipstenstillverkningen i Orsa eller skinnberedningen i Malung. Impulsen kan ha givits av någon köpman, som för att kringgå städernas hantverk intresserat folk på någon plats på landsbygden att producera varor, som han kunde köpa billigt. Det kan även ha hänt, att en hantverkare från staden av någon anledning — genom arv av en gård eller liknande — flyttat ut på landet och där fortsatt med sitt hantverk, som manat till efterföljd. Om man bortser från huvudförutsättningarna händighet och företagsamhetslusta, torde väl vanligtvis slumpen ha varit den främsta lokaliseringsfaktorn.

Det självständiga *hantverket* har säkerligen i alla tider ägt ganska nära förbindelser med den landsbygdens hemproduktion, ur vilken det ursprungligen frigjort sig. Städernas hantverkarekår har alltemellanåt rekryterats med nykomlingar från landet, och återinflyttade hantverkare kunna, såsom nämnts, ha givit impulser till hemtillverkning på landsbygden. Icke heller de mer definierade hantverksyrkena voro uteslutande samlade i städerna. Särskilt i de nordiska länderna behöll lanthantverket en stark ställning gentemot stadshantverket, detta till stor del som en följd av städernas i allmänhet svagare utveckling här än på kontinenten.[1] De vanligaste hantverksyrkena voro ganska väl representerade på landet, och sammanlagt var sannolikt antalet hantverkare större på landet än i städerna. Finare saker och större urval stodo däremot till buds hos städernas mästare.

Hantverket omgärdade sig efterhand med ett organisationsväsende, som dock knappast synes ha gjort sitt inträde i vårt land förrän mot medeltidens slut. Skråväsendet hän-

[1] Jfr Eli F. Heckscher, Svenskt Arbete och liv, sid. 72, Sthlm 1941.

förde sig så gott som uteslutande till stadshantverket och ej heller där var anslutningen fullständig. Skråna uppgift att befordra hantverkets intressen tog sig närmast uttrycket att skydda de anslutna företagen från konkurrensen från fristående enheter. Men lika mycket medverkade de till att undertrycka konkurrensen medlemmarna emellan. Omvårdnaden om yrkesutbildningen och insatser som traditionsbärande och i någon mån stabiliserande samhällsfaktor äro mera positiva utslag av skråväsendets ambitioner. Med tiden kommo skråna emellertid att verka mera hämmande än befrämjande på näringarnas utveckling. Strävanden att bevara formen för dess egen skull och såsom värn för klassintressen inskränkte förmågan till förnyelse av organisationssystemet. Ny teknik och ny produktion ställdes till större delen utanför skråna. Hemindustrien och fabriksindustrien trängde fram, och när till sist, i Sverige genom förordningarna år 1846 och år 1864, den odelade näringsfriheten fastslogs, hade det organiserade hantverket i praktiken redan förlorat det mesta av sin privilegierade ställning som näringsform, och skråväsendet upphört att vara ens ansatsen till maktfaktor i näringsliv och samhälle.

Hemindustriens uppkomst förklaras på olika sätt, men framför allt anses det vara de kringresande köpmännen, som drivit fram den. Köpmännen utsträckte från städerna sina resor till allt vidare områden. Även hantverkare, vilka funno den lokala marknaden för trång, sökte tidvis upp andra avsättningsfält. Vissa företagare drevo upp rörelsen till mer betydande omfattning än andra. Det blev icke ovanligt, att dessa mera företagsamma köpmän och hantverkare inköpte de mindre framgångsrika mästarnas produktion. Ett system med oberoende och beroende producenter utvecklades. Skråförordningarna lade en viss hämsko på de enskilda hantverksföretagens expansionsmöjligheter. Köpmännen och de mest framgångsrika hantverkarna började till följd härav i allt större utsträckning att handla upp varor, som hemslöjdsmässigt framställdes i hem-

men. På sina håll prövade företagsamma män ur den slöjdande befolkningens egna led på konsten att sälja — först sina egna och så småningom andra slöjdares produkter. Det blev allt vanligare, att uppdragsgivarna försågo de i hemmen sysselsatta med råvaror. Skråförfattningarna sprängdes och vid sidan av det självständiga hantverket växte förläggarsystemet eller hemindustrien fram.[1]

Man kommer sålunda till slutsatsen, att hemindustrien och förläggarsystemet har sina rötter både i hantverket och hemslöjden. Ur hantverket sprang den fram såsom en form för samlad avsättning från fristående företag. Då avsättningsmöjligheterna växte hastigare än hantverkets förmåga till utvidgning, grepo hantverksförläggarna så att säga tillbaka i utvecklingen och började utnyttja handaslöjden i hemmen. Samtidigt förekom det, att driftiga hemslöjdare etablerade sig som förläggare. Den stimulerande verkan på husfliten, som detta förde med sig, förstärkte den redan tidigare begynnande specialiseringen inom olika bygder på tillverkning av vissa produkter.

Trots alla restriktioner till förmån för städernas köpenskap och hantverk torde produktionen för avsalu på landsbygden i gångna tider ha varit av betydande omfattning och troligen redan innan förläggarsystemet slagit igenom spelat större roll för den interlokala distributionen än någonsin stadshantverket. Detta förhållande torde i särskilt hög grad ha förekommit i Sverige, där som nämnts icke heller skråna voro särskilt starka. I Sverige synes hemindustrien till väsentlig del ha vuxit fram direkt ur hemslöjden. Detta har särskilt varit fallet i den trakt, som mer än någon annan förknippats med hemindustri, nämligen Sjuhäradsbygden, där till följd av den säregna handelsfriheten för befolkningen hemproduktionen för avsalu tidigt fick stor omfattning.

I vissa fall inordnades sålunda hemslöjden i en fast ekono-

[1] Jfr Svensk Hemindustri, Del I, sid. 1 ff., K. Socialstyrelsen, Sthlm 1917.

misk organisation vad beträffar både produktion och avsättning men med bibehållen lokalisering till hemmen. Samtidigt bildade den, med eller utan förmedling av förläggarsystemet, utgångspunkten för en till självständiga driftsenheter samlad serieproduktion. Utvecklingen mot den i arbetstempon sönderdelade, men i anläggningar fast sammanhållna, industriella tillverkningen har dock gått olika vägar.

Det är uppenbart, att övergången till industridrift på vissa områden endast innebar, att hantverksrörelsen förstorades och fick nya tekniska hjälpmedel. Exempel på detta erbjuda bryggeri- och tryckeribranscherna. På det stora hela taget utgjorde dock hantverkets industrialisering mera en följd av industriens utveckling än en medverkande faktor i det industriella genombrottet.

Förläggarverksamheten utvecklades på sina håll därhän, att man inom vissa tillverkningsgrenar sammanförde de sysselsatta till en gemensam arbetsplats. Det är denna driftsform, som kommit att kallas manufakturen. Den utgjordes sålunda av ett flertal arbetare inom en gemensam anläggning, sysselsatta var och en självständigt med hantverksmässig tillverkning av huvudsakligen samma vara. Någon definition på manufaktur, som avgjort skiljer den från industri, är icke möjlig att göra. Det är ganska tydligt, att även inom manufakturen en viss arbetsfördelning ägt rum, så att exempelvis icke samma person spann och vävde. Vid sidan av de platsbundna arbetarna kunde en manufaktur även ha hemarbetare. De manufakturer, framför allt inom textila tillverkningsgrenar, som man sökte uppamma i Sverige på 1700-talet, kommo dock trots rik omvårdnad icke till någon kraftigare blomstring och torde icke vid något tillfälle ha sysselsatt mycket mer än en procent av landets arbetskraft.[1] Arbetarantalet gick dessutom starkt tillbaka mot 1800-talets början. Åtminstone här i lan-

[1] Jfr Eli F. Heckscher, Svenskt Arbete och liv, sid. 241.

det synes manufakturen icke heller ha betytt särskilt mycket som övergångsstadium till industriens specialisering och arbetsfördelning.

I själva verket kan man tidigt spåra en självständig industriell linje i svenskt näringsliv. De gamla bergshanteringarna, järn-, silver- och kopparhanteringarna, ägde ganska mycket av industriell organisation. På 1600-talet uppstod den för Sverige speciella företagstyp, som bruken med sin kombination av järn-, skogs- och jordbruksproduktion utgöra. De statliga vapenfaktorierna drevos redan på 15- och 1600-talen efter en ganska genomförd industriell princip.[1] Flera företag med dessa ursprungsbeteckningar ha med obruten kontinuitet genomgått alla utvecklingsstadier fram till nutidens industriföretag. Samtidigt har också den yrkesmiljö, som vuxit fram kring denna företagsamhet, utgjort en god grundval för den moderna metall- och verkstadsindustrien.

På samma sätt har på andra områden den förtrogenhet med material och arbetsteknik, som den icke anläggningsmässigt organiserade hemproduktionen skapat hos befolkningen, bildat en viktig utgångspunkt för industrialiseringen. Där industrien i Sverige framgick ur sådana traditionsbundna sysselsättningsformer, skedde detta vanligen utan förmedling av manufakturen, sannolikt därför att redan tillverkningen i hemmen hade nått en viss grad av arbetsfördelning och specialisering.

Textilindustrien i Alingsås-Boråstrakten växte sålunda upp direkt ur den på förläggarverksamhet grundade hemindustrien. Den närkiska skoindustrien, som även har sina rötter i en bygdetillverkning, visar en något olikartad utvecklingsgång. Där har hemproduktionen givit upphov till en koncentrerad hantverkarekoloni, sannolikt även den i viss mån hemindustriellt organiserad. Denna har i sin tur, ehuru ganska sent, industrialiserats. Det närkiska skohantverket nådde nämligen en ganska ena-

[1] Jfr exempelvis Å. Meyerson, Vapenindustrierna i Arboga, sid. 33 ff. Stockholm 1939.

stående blomstring under mitten och slutet av 1800-talet (omkring 1890 beräknas antalet skomakare i Kumla- och Örebrotrakten ha uppgått till c:a 1 000).[1] Denna utvidgning av den hantverksmässigt bedrivna skotillverkningen torde ha haft sin motsvarighet inom vissa andra yrken under industrialismens första skede. Industrien växte fram inom den produktion, där dess fördelar som arbetsform snabbast kunde tillgodogöras. På andra områden fanns ännu ingen industriell teknik, men samtidigt begärde den växande befolkningen mera varor, och denna efterfrågan måste tillgodoses genom hantverk i gammal stil.

Textil- och skoindustriens och även verkstadsindustriens[2] uppkomst erbjuder exempel på det kända förhållandet, att industrialismens genombrott bar storindustriens prägel. I ännu högre grad var detta fallet inom branscher, som saknade fastare grundval i en ortsbunden tillverkningstradition, såsom exempelvis sågverksindustrien.

Småindustrien kan också endast i undantagsfall betraktas såsom ett förstadium i industrialiseringsprocessen. Inom vissa branscher kan man tvärtom konstatera, att småindustrierna följde efter storindustrien. De industriella impulserna från utlandet tillgodogjordes sålunda först i stora industriföretag, varifrån dock ganska snabbt den traditionsbundna tillverkningen ute i bygderna befruktades. Detta synes bland annat ha varit fallet inom snickeriindustrien. Mest ursprunglig torde den västsmåländska metallbearbetande småindustriens framväxt ha varit.

Oberoende av hur incitamentet till industrialisering förmedlats, har givetvis produktionens art övat inflytande på storleken av de fabriksenheter, vilka uppstått på hemproduktionens grund. Den optimala företagsstorleken växte på grund

[1] Jfr Svensk Hemindustri, Del II, sid. 276, K. Socialstyrelsen, Sthlm 1917.

[2] Jfr T. Gårdlund, Industrialismens samhälle, sid. 83 ff., Sthlm 1942.

av driftstekniska och marknadsmässiga orsaker hastigt inom sådana branscher som textil och sko. Inom de tillverkningsområden, på vilka företagsamheten i de småländska trakterna kom att röra sig, voro fördelarna av tillverkningskoncentration icke så påtagliga. Härtill bidrog, att de artiklar, som tillverkades, voro enkla till sin konstruktion och krävde förhållandevis begränsad maskinell utrustning. Beträffande avsättningsförhållandena kan man väl säga, att de voro sådana, att de icke av egen kraft drevo fram storproduktion. Om arten av denna småindustriella företagsamhet ger den i ett senare avsnitt lämnade beskrivningen av gnosjöindustrien bäst besked.

Småindustrien är en integrerande del av det industriella näringslivet och den har, förutom ur hemproduktionen, tillförts företagare från både hantverket och storindustrien. Hantverksföretag, som specialiserat sig på en viss tillverkning och därvid genomfört tempoarbete och mekanisering, ha så småningom erhållit karaktären av smärre industrier. Ett tecken på att utvecklingen gått i den riktningen utgör i sin mån den omständigheten, att småindustriens representation i hantverkarnas föreningsrörelse på senare år blivit betydande. Småindustrien har även erhållit tillskott genom att verkmästare eller yrkesarbetare vid större industrier satt upp egna företag för att realisera någon uppfinning, som de själva gjort i sitt arbete, något uppslag de erhållit från facklitteratur el. dyl. Den ökade tekniska undervisningen, icke minst de tekniska instituten och gymnasierna samt anstalterna för korrespondensundervisning, har ytterligare vidgat rekryteringsområdet för småindustriföretagare.

Om de berörda näringsgrenarnas utveckling sammanfattningsvis ställes i förhållande till det industriella näringslivets utveckling i stort, kan man kanske säga följande.

Industriens uppkomst innebar till mycket ringa del en vidareutveckling av hantverket i egentlig mening utan fastmera en direkt påbyggnad på hemproduktionen. Före den industriella

revolutionen stod såväl hantverket som den organiserade hemproduktionen i ett väsentligt beroende av den grundläggande utkomst åt befolkningen, som jordbruket gav. Industrien icke endast övertog den ditintills relativt begränsade uppgiften att för vidare marknad producera nyttigheter av annat slag än jordbruksalster. Den utvecklades med maskinteknikens och den rationella arbetsfördelningens hjälp till en ny huvudnäring vid sidan av jordbruket. I växelverkan med framstegen på hygienens och teknikens områden växte befolkningen; de stigande tillskotten till de arbetsföra åldrarna leddes in i de nya produktionsformer, som möjliggjorde deras existens.

Utvecklingen innebar, att utrymmet för hemslöjden och hemindustrien successivt inknappades, men icke att grundvalen för hantverket undanrycktes. I betydelsen yrkeskunnighet förblev den industriella produktionen beroende av hantverk. Övergångsformerna mellan hantverksmässig och industriell drift äro fortfarande många. Två av hantverkets huvudgrenar ha dessutom icke rönt inflytande av den industriella utvecklingen i annan mån än att teknikens framsteg medfört förbättring av verktyg och arbetsmetoder. Detta gäller sådana hantverk, vilkas produktion av artiklar och tillhandahållande av tjänster under alla förhållanden kräva personlig kontakt med kunden, och det gäller alla hantverksyrken inriktade på reparations- och underhållsarbeten. Underlaget för hantverk av denna art har givetvis ökats med befolkningstillväxten och näringslivets allmänna framsteg. Hantverket har därför förblivit en betydelsefull del av näringslivet. Samtidigt har även den industriella tekniken öppnat möjligheter för produktionsinsatser i smärre skala. Tillsammans med hantverket bildar småindustrien numera en ur vissa synpunkter ganska enhetlig *småföretagsamhet* inom näringslivet.

Hemproduktionen

Hemslöjden.

Sysselsättning med hemslöjd.

Statistiken ger mycket ofullständigt besked om sysselsättningen inom hemslöjden. Hemslöjden — liksom även hemindustrien — bedrives väsentligen såsom binäring, varför det är svårt att skilja ut den från andra näringsfång. Någon grundligare undersökning rörande hemslöjdes omfattnning har i själva verket ej verkställts sedan det första världskriget.

1912 års hemslöjdskommitté insamlade ett omfattande statistiskt material[1], vilket ansågs giva vid handen, att cirka 40 000 personer voro sysselsatta med slöjdning för avsalu. Medräknades »småhantverk» m. m. kom man upp till 49 000 personer. Resultatet av undersökningen i övrigt framgår av tabell 1.

Vad beträffar slöjden för husbehov visade förfrågningar inom samtliga landskommuner, att vid samma tid inom närmare 30 % av dessa husbehovsslöjden skulle ha bedrivits allmänt, inom 47 % mindre allmänt samt inom övriga 23 % föga eller icke alls. En minimiuppskattning av husbehovsslöjdens värde stannade vid 13 miljoner kronor. Sin största utbredning hade såväl salu- som husbehovsslöjden i norrlands- och smålandslänen.

Vid en senare tidpunkt har genom privat initiativ gjorts en uppskattning av värdet av landets årliga hemslöjdsproduktion[2],

[1] Jfr Hemslöjdskommitténs betänkande, Del I o. II, Sthlm 1918.

[2] Omnämnd i skrivelse från Statens hemslöjdsråd till K. Kommerskollegium d. 19/2 1937.

enligt vilken tillverkningen av hemslöjdsprodukter år 1930 skulle ha upgått till ett värde av inemot 40 miljoner kronor, varav dock huvudparten eller cirka 25 miljoner kronor skulle ha hänfört sig till husbehovsproduktion. Resten gällde salutillverkning, och därav belöpte sig omkring 2 miljoner kronor på hemslöjdsrörelsens försäljningsorganisationer. I övrigt fördes saluslöjdens produkter i marknaden av förläggare eller av hemslöjdarna själva.

Några tal för senare år rörande sysselsättningen inom saluslöjden motsvarande dem, som framskaffades av 1912 års hemslöjdskommitté, finnas icke att tillgå. Enligt uppgift uppgår för närvarande antalet slöjdare, som äro verksamma för hemslöjdsföreningarna, till närmare 4 000.

Hemslöjdens nuvarande karaktär.

Hemslöjden har numera ringa betydelse i vårt land. Dess tillbakagång är uttryck för övergången till byteshushållning. I allt större utsträckning har tillverkningen för husbehov överflyttats till specialverkstäder inom hantverk och industri. De allra flesta husgeråds- och heminredningsartiklar framställas numera så väsentligt mycket billigare fabriksmässigt, att uppoffringen av tid för tillverkning av motsvarande produkter i hemmen icke står i rimlig proportion till det pris fabriksvaran betingar. Samtidigt ha levnadsvanorna liksom även arbetstekniken inom jordbruket, där hemslöjden av gammalt haft sin förankring, kommit att kräva alltmer komplicerade husgeråd och redskap, vilka icke lämpa sig för framställning i hemmen. För stora befolkningsgrupper torde emellertid den sålunda ökade byteshushållningen icke ha motsvarats av en lika hastigt fortskridande höjning av kontantinkomsten, en av orsakerna till utflyttningen från landsbygden. Däri och i jordbrukets säsongväxlingar ligger emellertid även förklaringen till att

hemslöjden för avsalu ännu inom en del bygder spelar en viss roll som försörjningsfaktor, trots att den arbetsförtjänst den kan giva är ytterst ringa.

Det är framför allt med stöd av förläggarverksamhet, som hemslöjden på sina håll ännu utövas som yrke. Förläggarslöjden står hemindustrien ganska nära. Förläggarna, ofta lanthandlare, tillhandahålla råmaterialet och betala för arbetet med varor eller en mycket låg kontantersättning. De artiklar, som tillverkas, äro textilier (bonader, schalar etc.) och träföremål (leksaker, ljusstakar, turistsouvenirer etc.) av ganska enkel beskaffenhet. Inom hemslöjden är det egentligen endast produkterna från denna förläggarslöjd, som kunna föras i marknaden till priser, som medge någon nämnvärd avsättning.

En kvantitativt mindre del av saluslöjden försäljes genom hemslöjdsföreningarna, vanligen organiserade länsvis, och sammanslutna i Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund.[1] Förläggarsystemet tillämpas i ganska stor utsträckning även av föreningarna. Standarden på deras produkter är växlande, men torde på det stora hela taget vara högre än den privata förläggarslöjdens. I de större städerna är försäljningen till och med ganska exklusiv. Där utgöra de förmögnare skikten ett relativt samlat avsättningsfält för exempelvis finare heminredningstextilier. Denna marknad utnyttjas även av vissa fristående försäljningsföretag.[2] Priserna på dessa mer kvalitetsbetonade hemslöjdsprodukter ligga på den högre skala, som väl kan anses motsvara deras företräden i kvalitetshänseende. Som framgår av hemslöjdsföreningarnas redovisade försäljning rör sig dock det hela om relativt blygsamma belopp.

Från den organiserade hemslöjdens sida och från de kretsar, som äro allmänt intresserade av hemslöjdens främjande, resas starka önskemål om vidgat stöd för försäljningen av

[1] Riksförbundets försäljningsorganisation benämnes Hemslöjdsförbundet för Sverige.

[2] I Stockholm finnas exempelvis Svensk Hemslöjd och Handarbetets Vänner.

kvalitetsslöjd samt om utbyggande av en konsulentorganisation med syfte att återuppliva och förbättra hemslöjdstekniken. Man fäster därvid särskild vikt vid hemslöjdens ekonomiska betydelse och framhåller önskvärdheten att stärka dess möjligheter att tjäna som försörjningsunderlag för vissa befolkningsskikt på landsbygden.[1] Gentemot den av hemslöjdsorganisationerna befrämjade kvalitetsslöjden uppställer man förläggarslöjden som avskräckande exempel. Denna utgör ett hot, anser man, icke endast mot den organiserade försäljningsverksamheten utan även mot hemslöjdens kulturella värden och mot försörjningen för den befolkning, som utövar den.

Marknaden för hemslöjdsprodukter.

Hemslöjdens kvalitetsprodukter vända sig beträffande urval och utformning till en ganska begränsad publik, och det torde förbli så även i framtiden. För den stora köpande allmänheten representera ännu så länge motsvarande fabriksvaror en tillräckligt hög standard. En fortskridande höjning av levnadsstandarden skapar givetvis ekonomiska och kulturella förutsättningar för höjda anspråk på stil och kvalitet. En möjlig väg att öka avsättningen av kvalitetsslöjden vore att söka påskynda den kulturella standardhöjningen genom propaganda. Det är dock knappast antagligt, att man på detta sätt snabbt skall kunna höja stil- och kvalitetsanspråken hos den breda publiken. För detta erfordras förutom bättre inkomster ett uppfostringsarbete från grunden icke minst inom de stora befolkningsskikt, som hemslöjdsvården icke nämnvärt inriktas på, nämligen dem som falla utanför jordbruket. Oavsett att det ur sträng allmän-ekonomisk synpunkt kan synas tvivelaktigt att göra reklam, som syftar till att inrikta köpkraften på mindre effektiv produktion, torde

[1] En sammanfattning av dessa synpunkter på hemslöjdens betydelse och främjande återfinnes i Hushållningssällskapsutredningens betänkande, sid. 139—144 (S. O. U. 1942: 32).

det vara ytterst svårt att med utsikt till förräntning av kostnaderna genomföra en reklamaktion för att vidga förutsättningarna för saluslöjden. Det kan knappast råda tvekan om, att industrien, kanske i viss mån med utnyttjande av hemslöjdens mönstertradition, ganska väl kan följa och även leda stil- och kvalitetsanspråkens höjning.

Prisskillnaden mellan industri- och hemslöjdsvaran måste, om man skall tänka sig en skälig ersättning för det tidsödande hemslöjdsarbetet, förbliva så jämförelsevis stor, att folk i allmänhet ändå väljer den kanske icke fullt så vackra och »präktiga» men ändå ganska välgjorda och framför allt billigare industrivaran. Att driva fram en mera omfattande försäljning av goda hemslöjdsprodukter, »bruksvaror», på rent ekonomisk grundval torde därför få betraktas som ganska utsiktslöst. Försäljningsarbetet torde nog för det mesta i fortsättningen som hittills — i den mån det icke kräver direkta understöd — få bedrivas osjälviskt och uppoffrande av hemslöjdsentusiaster. I realiteten visar den industrialiserade förläggarslöjden, som till stor del förlorat kontakten med hemslöjdens kulturella och estetiska grundval, hur svårt det är att tänka sig en utvecklingslinje på ekonomisk basis för den kvalitetspräglade saluslöjden i hemmen — under bibehållande av dess handaslöjdskaraktär. De åtgärder, som vanligen rekommenderas för hemslöjdens främjande: specialiseringen, organiserad försäljning, gemensamma råvaruinköp, konstnärlig ledning o. s. v. leda ofrånkomligt bort från hemslöjdsbegreppet som sådant. Om man eftersträvar gentemot industrivaror konkurrenskraftiga priser, blir resultatet förläggarslöjd. Om man lägger huvudvikten vid kvaliteten och den konstnärliga utformningen, för vägen ofrånkomligt till konsthantverk av mer eller mindre industrialiserad karaktär.

Ren stilpropaganda går ofta under beteckningen hemslöjdsfrämjande. Den är av stort värde, men befordrar mera en utveckling mot industrialiserat konsthantverk, än öppnar nya

förutsättningar för saluslöjden i hemmen. Detta är emellertid en bättre väg att till bredare folklager förmedla kontakten med hemslöjdens stil- och kulturvärden än en upparbetning av saluslöjden i hemmen. Det torde vara Svenska Slöjdföreningens mest betydelsefulla uppgift att genom smak- och stilpropaganda bland bredare folklager och konstnärlig stimulans till effektiva produktionsformer vidga och giva nytt innehåll åt denna kontakt.

Hemslöjden som försörjningsfaktor.

Hemslöjden är mindre effektiv som tillverkningsform än den industriella produktionen. (Med hemslöjd avses därvid manuell framställning i hemmen av enkla nyttoartiklar och icke konstindustri eller på konstnärlig begåvning grundat konsthantverk.) Avsättningsmöjligheterna för saluslöjdens alster måste även, såsom framhållits i det föregående, bedömas förbliva ganska begränsade. Hemslöjden kan därför för det första icke giva försörjning såsom självständig näring. Men erfarenheten visar, att hemslöjden även såsom binäring har svårt att hävda sig, och att den, om den skall kunna upprätthållas i större omfattning än vad en viss begränsad »lyx»-konsumtion medgiver, kräver stöd i form av konsulentverksamhet och sannolikt även subventionerad försäljningsrörelse.

Förutsättningen för kombination av två näringar måste vara, att åtminstone den ena vid högsta möjliga effektivitet i själva utövandet är förenad med en ofrånkomlig sysselsättningsväxling. Komplementnäringen bör givetvis vara den mest effektiva av olika alternativ. Storleken av den arbetslön, som den vid lågsäsong frigjorda arbetskraften kan erhålla genom komplementsysselsättning påverkar därvid även i balanserande riktning arbetslönen i huvudsysselsättningen.

Jordbruket i Sverige äger som helhet betraktat icke konkurrenskraft gentemot utbudet av jordbruksprodukter på världs-

marknaden. Delvis beror detta på att brukningsmetoderna icke äro möjligast effektiva, vilket sammanhänger med de många små brukningsdelarna. Dessa förhållanden förstärka den klimatiska säsongväxlingen i jordbrukets arbetskraftsbehov. Dessutom bedrives jordbruk i ganska stor utsträckning på marker, som aldrig förmå giva en räntabel avkastning av intensiv brukning. I många trakter är det därför en förutsättning för jordbruksbefolkningens försörjning, att jordbruket kombineras med annan näring. Jordbrukets i allmänhet klena relativa lönsamhet har emellertid även nödvändiggjort ett omfattande allmänt stöd för dess upprätthållande.

Att bedriva jordbruk och hemslöjd i förening innebär i stort sett att söka förbättra avkastningen hos en icke på alla punkter rationell och därför icke lönsam näring genom att kombinera den med en annan icke heller effektiv produktionsform. Det kan givetvis icke vara något eftersträvansvärt mål att konservera två mindre effektiva näringar sida vid sida. Med huvudsaklig uppgift att fylla de luckor, som huvudnäringens effektivitetsbrister förorsaka, bidrager en understödd binäring att hindra rationaliseringen av huvudnäringen.

Den under alla förhållanden nödvändiga jordbruksproduktionen inom landet bör givetvis vara så effektiv och med världsmarknaden konkurrenskraftig som möjligt. Detta förutsätter en rationalisering från grunden av själva jordbruksdriften, samtidigt syftande till utjämning av säsongvariationerna i sysselsättningen. Det är därför icke anledning att räkna med annat än fortsatt begränsning av behovet av komplementsysselsättningar till jordbruket. I den mån en ofrånkomlig säsongsvacka dock kommer att kvarstå, har dessutom hemslöjden svårt att konkurrera med andra bisysslor om platsen som den förhållandevis mest lönande. Framförallt träder kombinationen av jord- och skogsbruk i förgrunden.

Om sålunda saluslöjden icke äger tillräckliga förutsättningar att i längden tjäna som försörjningskomplement till jordbruket,

gäller detta icke på samma sätt slöjdningen för husbehov. Det är värdefullt, att den manliga jordbruksbefolkningen äger kunnighet att reparera byggnader och maskiner och att förfärdiga enkla handredskap. Men ingen kan heller förneka, att jordbrukets mekanisering icke är förenlig med hemmasnickrade verktyg. Jordbrukaren behöver icke i första hand undervisning i hemslöjdsteknik utan i moderna metoder för jordbrukets skötsel och i handhavandet av redskap han icke själv kan förfärdiga. Att icke vilja acceptera uppfattningen om hemslöjdens ekonomiska värde betyder sålunda icke att förneka betydelsen av att jordbrukaren är en god yrkesman utan snarare att understryka vikten av detta.

Om man reser betänkligheter mot tanken att bereda jordbruksbefolkningen komplementinkomster genom hemslöjd, säger man därmed ej heller, att det är oriktigt att utnyttja ledig tid till att förfärdiga alster till hemmets prydnad och nytta. Beträffande kvinnornas möjligheter till sådan sysselsättning måste man dock taga i betraktande, att hushållsarbetet på landet sommar som vinter är mycket betungande och överhuvud medger föga ledig tid (allra minst ledig tid för förvärvssysselsättning). För husmödrarna på landet är det mest aktuella problemet att få hushållsarbetet rationaliserat, så att det medger tid för fri disposition. Förutsättningen för detta är dels att de kvinnliga jordbrukssysslorna, ladugårdsarbetet etc. underlättas, dels att jordbruket bringas upp på en lönsamhetsnivå, som medger bättre bostadsstandard, installering av vattenledning, avlopp, centralvärme etc.

Med tanke på kvinnornas hårda arbetsbörda i hemmen på landet vore man frestad att i sådana fall karakterisera den kvinnliga saluslöjden såsom utnyttjande av människors nödläge. Sysselsättningsbrist på grund av säsongväxlingen inom jordbruket existerar egentligen endast för den manliga befolkningen. Manlig hemslöjd för avsalu kan dock icke betecknas som annat än slöseri med arbetskraft. Den irrationella

arbetsorganisation, som är grundorsaken till både att kvinnorna ha mycket och männen tidvis mindre att göra i jordbruket, är samtidigt en förklaring till näringens dåliga lönsamhet. Det är under sådana förhållanden uppenbart, att hemslöjd icke varaktigt kan förbättra levnadsstandarden för jordbruksbefolkningen.

Utvecklingslinjer för hemslöjden.

Ekonomiska och framförallt sociala synpunkter på hemslöjden böra i huvudsak begränsas till frågan om att tillvarataga den på grund av ålder och vanförhet icke fullt arbetsföra arbetskraften. Det måste ur social synpunkt vara värdefullt att bereda utlopp för dessa människors arbetsförmåga, och detta kan ske genom hemslöjd.[1] Lämplig inriktning och ordnad avsättning av deras produktion är därför av vikt. Avsättningsmöjligheterna för hemslöjdsprodukter torde väl även på ett ungefär motsvara vad denna arbetskraftskategori kan frambringa. Med hänsyn till den nuvarande befolkningsutvecklingen framträder emellertid allt starkare kravet att bruka den sekunda arbetskraften även för direkt produktiva arbetsuppgifter. Det är därför angeläget, att stödet åt slöjdning av här diskuterad art icke gives sådan form, att det motverkar den icke fullgoda arbetskraftens utnyttjande inom näringslivet i övrigt.

Hemslöjdens främjande är i övrigt en kulturell och först i andra hand en ekonomisk angelägenhet. En klar, positiv målsättning för det organiserade hemslöjdsarbetet vore att söka utforma hemslöjden till en stimulerande, värdefull fritidssysselsättning, en hobby. Skall man lägga näringssynpunk-

[1] Ett visst samarbete upprätthålles i detta syfte mellan K. Pensionsstyrelsen och Steneby hemslöjdsförening, som vid sidan av verkstadsskoleundervisning bedriver särskild kursverksamhet för partiellt arbetsföra. Jfr K. Mauritzon, Samarbetet mellan Pensionsstyrelsen och Steneby hemslöjdsförening, Steneby 10 år, Dals Långed 1939.

ter på frågan, skulle man kunna säga, att det icke gäller att medelst hemslöjd förbättra levnadsstandarden utan att ordna det så, att alla människor få råd att ha hemslöjden som hobby. Om den därvid kan ge någon liten inkomst, så mycket bättre. Hemslöjden kan vara en god uttrycksform för konstnärlig ambition och för strävanden att försköna omgivningen. Den har en uppfostrande syftning, ett etiskt värde såsom form för människans verksamhetsiver. Den utvecklar smaken, skapar materialkännedom och kvalitetskänsla. Om hemslöjdens betydelse som estetisk formgivare talar den rika floran av ortsmönster och landskapsdräkter ett tydligt språk; Sverige intager, efter vad det uppgives, på hemslöjdskulturens område en förstarangsplats i världen. Hemslöjden är i dessa hänseenden en viktig kulturfaktor och främjandet av densamma inom denna begränsade men ändå vida ram har sin givna betydelse. Impulser i konstnärlig riktning i första hand åt den hemslöjd, som inriktas på textila heminredningsartiklar för eget bruk, är därvid av värde. En förutsättning för detta arbete bör vara, att det anknytes till bygdens mönstertradition, men lika viktigt är, att det bedrives i överensstämmelse med moderna heminredningsbegrepp. Det råder icke tvivel om att hemslöjden lagd efter dessa linjer har en stor uppgift att fylla.

Försörjningsunderlaget för befolkningen har genom det industrialiserade näringslivets utveckling ökats, men i vissa avseenden ha förutsättningarna för levnadsstandardens höjning icke tillvaratagits på rätt sätt och i full utsträckning. Detta gäller bland annat bostadsförhållandena. Redan kraven på själva bostaden, dess utrymme och hygieniska anordningar synas betänkligt låga. Arbetet på att förbättra bostadsstandarden fortskrider dock numera ganska snabbt, på industriorterna icke minst tack vare ett starkt intresse från företagens sida. I förhållande till den arkitektoniska och byggnadstekniska utformningen företer dock inredningen av de moderna bostäderna en påtaglig eftersläpning. Det är viktigt, att bebyggelsen till

det yttre blir tilltalande och till det inre väl planerad, men det är minst lika viktigt att bostaden ordnas så, att den blir ett trivsamt hem. Hemslöjdsfrämjandet bör kunna infogas som ett naturligt led i mera aktiva strävanden att giva befolkningen i staden och på landet en riktigare uppfattning om hemkultur, om vad som är vackert och ändamålsenligt vid inredningen av en bostad.[1]

[1] I en utredning om behovet av och formerna för rådgivning i samband med utdelandet av statliga bosättningslån, utförd av arkitekterna Ingeborg Wærn Bugge och Åke H. Huldt och överlämnad till statsrådet och chefen för K. Socialdepartementet den 17 febr. 1943, påpekas möjligheterna att genom hemslöjd underlätta heminredningen (sid. 68—69).

. . .»Det är givetvis endast vissa delar av bosättningen som lämpa sig för självtillverkning. Hit hör i första hand vissa textilier och enkla möbler samt bäddutrustning. Vad de förstnämnda beträffa ger undersökningen många bevis för att ökad trevnad och större funktionsduglighet tillvunnits hemmet genom att hustrun bidragit till dess utrustning genom hemvävda inredningstextilier — mattor, gardiner, möbeltyg — såväl som linneutstyrsel. Bland möblerna komma enkla köksbord, bokhyllor, lekmöbler, barnsängar, pallar o. dyl. närmast ifråga. Slutligen kan också nämnas att bäddutrustningen representerar ett område, där — vilket undersökningen ävenledes ger exempel på — genom självtillverkning vinster ur såväl ekonomisk som praktisk-hygienisk synpunkt skulle kunna tillföras hemmet . . .

Den egna slöjden rymmer dock inom sig möjligheter som mera planmässigt böra tas tillvara. Härför behövs både lokaler, goda förebilder, ordnad undervisning genom slöjdkurser eller på annat sätt och tillgång till goda lärarkrafter. Hitintills har ungdomen i städer och tätorter varit särskilt illa lottad genom bristen på tillgängliga lokaler för fritidsslöjd. I hemmen kan i regel icke sådan verksamhet på grund av utrymmesförhållandena i någon större utsträckning bedrivas. Både här och på landsbygden måste i större utsträckning än nu är fallet slöjdlokaler anordnas i samlingsbyggnader, bygdegårdar, ungdomsgårdar. Med ett bättre tillgodoseende av de yttre förutsättningarna skulle slöjden här kunna bli en normal och ur många synpunkter gagnerik fritidssysselsättning för både manlig och kvinnlig ungdom.

Samtidigt måste man på det bestämdaste säga ifrån att slöjdverksamheten endast kan innebära tillverkning av sådana inventarier som genom material och teknik lämpa sig för enkel behovsslöjd. Fel bedriven löper denna verksamhet lätt risken att motverka det goda syftet och befrämja bristande kvalitetskänsla och dålig smak. Särskilt bör varnas för den slöjd som vidgas till att omfatta områden där tekniska eller materialförutsättningar saknas t. ex. armatur.»

Om man främjar hemslöjd med detta syfte bör man i första hand taga sikte på befolkningen i städer och industriorter. Till dess jordbrukets lönsamhet och driftsformer och därmed arbetslivet på landet kommit upp i nivå med ekonomi och levnadsvanor inom andra näringar, har kvinnan i industriarbetarhemmen väsentligt mycket mera ledig tid än kvinnan på landsbygden. Invändningen att traditionen är bättre bevarad på landsbygden och att därför arbetet först och främst bör sättas in där, är icke hållbar. Just industribefolkningens eventuella rotlöshet borde vara anledning till att söka återknyta den förlorade kontakten med den gamla kulturmiljön, vilken dock icke är avlägsen. De flesta industriarbetarfamiljer i Sverige antingen stamma direkt från landsbygden eller utgöra andra generationen i industrisamhället och ha därför nära förbindelser med släktingar på landet. Större delen av den svenska industrien ligger för övrigt »på landet», och industriarbetarna bo i icke ringa utsträckning kvar i sina bostäder utanför industriorterna. Även om sålunda förutsättningar finnas för kontinuitet i hemkulturens utveckling från jordbruksbefolkningens till industriarbetarklassens standard är det dock viktigt understryka, att det icke får bli någon konstlad omplantering. Utvecklingen måste stödjas av ett konstnärligt inspirerat nyskapande under skolad ledning. Här föreligger en mycket väsentlig arbetsuppgift för hemslöjdsrörelsen.

En nyinriktning av hemslöjdsarbetet på uppgiften att göra hemslöjden som fritidssysselsättning till ett medel för hemkulturens höjande medför, att hemslöjdskonsulenten får uppgifter som *heminredningskonsulent.* Detta synes motivera, att konsulentverksamheten helt eller delvis frikopplas från hushållningssällskapen och i stället anknytes till egnahemsorganisationen och ett motsvarande för tätortsbebyggelsen lämpat organ. En nära samverkan med slöjdundervisningen i skolorna, framförallt den kvinnliga, är givetvis angelägen. En näraliggande tanke är även, att större industriföretag på

platser med omfattande egnahemsbebyggelse var för sig eller flera gemensamt anskaffa hem- eller heminredningskonsulenter, som i samarbete med den ideella hemslöjdsrörelsen söka bidraga att lösa fritidsproblemet.

Arbetet att främja hemslöjden skulle på detta sätt i en klar målsättning, en rent kulturell syftning, finna en ersättning för den blandning av verklighetsfrämmande idealism och förment praktiskt ekonomiska syften, som hittills präglat strävandena.

Hemindustrien

Sysselsättning med hemindustri.

Liksom för hemslöjden gäller för hemindustrien att några tillförlitliga, färska uppgifter rörande dess storlek icke kunna erhållas. Företagsräkningen av år 1931 innehåller icke några uppgifter i hithörande ting. Industristatistiken redovisar visserligen industriens hemarbetare, men icke dem, som sysselsättas av rena förläggare. Hemindustrien ägnades emellertid från samhällets sida i likhet med hemslöjden stor uppmärksamhet på 1910-talet.

Enligt en av socialstyrelsen utförd undersökning[1] funnos år 1912 inom riket 2 373 företag med hemindustriell produktion, sysselsättande sammanlagt 28 953 hemarbetare. Av dessa voro 6 739 män och 22 214 kvinnor. Av totala antalet hemarbetare kommo 27,2 % på Älvsborgs län och 16,8 % på Stockholms stad. Därefter följde Göteborgs och Bohus län med 11,1 % och Malmöhus med 6,9, varvid Göteborg respektive Malmö hyste huvudparten av arbetareantalet. Sammanlagt voro 56 % av samtliga hemarbetare bosatta i städerna och resterande 44 % på landsbygden. Drygt hälften av de på landsbygden bosatta hörde hemma i Älvsborgs län, d. v. s. i Sjuhäradsbygden. Av städernas hemarbetare hänförde sig betydligt över hälften till de tre stora städerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Vad gäller den hemindustriella verksamhetens fördelning på yrkesgrenar föllo 49,8 % av arbetareantalet på beklädnadsindustrien, 38,4 % på egentlig textilindustri och 3,6 % på träindustri. Vid

[1] Jfr Svensk Hemindustri, Del I.

Antal hemarbetare åren 1913—1940.

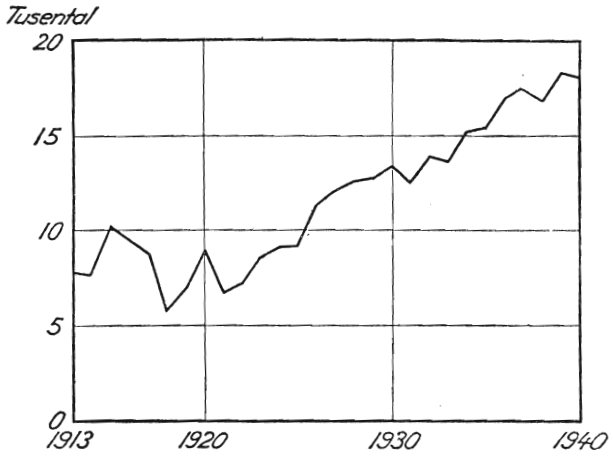

Diagram 1.

denna tid synes hemindustrien och den i fabriksanläggningar bedrivna industrien inom beklädnads- och textilbranscherna ha sysselsatt ungefär lika stort antal arbetare.

Antalet i kommerskollegii industristatistik redovisade hemarbetare har stigit från 7 825[1] år 1913 till 18 082 år 1940. (Tabell 2 och diagram 1). Den starkaste ökningen faller på beklädnadsindustriellt arbete, där hemarbetarnas antal ökat från 2 532 år 1913 till 8 019 år 1940 samt på päls- och skinnsömnad, där sysselsättningen i hemmen mellan de båda nämnda åren stigit från 92 till 1 980. Den relativt obetydliga hemindustriella vävning, som ännu förekom år 1913, har numera så gott som helt försvunnit.

Hemindustriens nuvarande karaktär.

Den tidigare omnämnda, av socialstyrelsen verkställda utredningen definierade hemindustrien såsom »den rörelse, där per-

[1] Om man jämför denna siffra med den beräkning av den hemindustriella sysselsättningen, som gjordes av utredningen år 1912, framgår, att större delen av hemindustrien vid denna tidpunkt icke bedrevs i anslutning till industridrift i fasta anläggningar.

soner på uppdrag av arbetsgivare för dennes yrkesmässigt bedrivna näring mot lön sysselsättas med tillverkning eller förarbetning av varor i sina egna bostäder eller i andra arbetslokaler, som icke tillhandahållas av arbetsgivaren». Denna bestämning torde i de allra flesta fall fortfarande motsvara verkligheten. Hemindustrien är sålunda mera att betrakta som organiserad produktion än som produktion med organiserad avsättning. Hemindustriarbetaren sysselsättes av förläggaren. Denne kan i sin tur vara antingen industriföretagare och bedriva hemindustriell produktion i anslutning till fabriksdriften, eller också kan han såsom affärsman sysselsätta hemindustriell arbetskraft för produktion av varor, som han avyttrar i sin rörelse. I det senare fallet är förläggaren sålunda »hemindustriföretagare» i ordets egentliga mening. Förläggarverksamhet i denna bemärkelse förekommer numera i huvudsak endast under benämningen förläggarslöjd. Hemindustrien synes i vårt land alltmera ha kommit att bedrivas i kombination med anläggningsdrift eller med andra ord såsom en art av decentraliserad industriell stordrift. Den ganska betydande ökningen av hemarbetet enligt industristatistiken torde sålunda icke betyda, att hemindustrien i dess helhet vuxit i omfattning utan i stället vara ett uttryck för, att det hemindustriella arbetet numera vanligen stödes på en fabrik eller monteringsverkstad.

Enligt den ovannämnda definitionen är icke sådan verksamhet hemindustri, vilken försiggår i hemmen under samma yttre förhållanden som arbetet åt en förläggare, men där producenten själv säljer sina produkter eller för detta ändamål betjänar sig av olika försäljare. Sysselsättning av detta slag kan ju lika gärna betecknas som hemslöjd eller hantverk. Tidigare torde dock mycket av vad som benämnts hemindustri ha försiggått på detta sätt. Dess produkter gjordes kända land och rike kring av gårdfarihandlare, vilka ofta, men icke alltid, försålde av dem själva tillverkade varor. När gårdfarihandlarna etablerade sig

såsom bofasta köpmän blevo de förläggare; det är på detta sätt Sjuhäradsbygdens hemindustri ursprungligen tagit gestalt.

Hemindustrien är i den mån den numera i större omfattning förekommer i vårt land en ganska lokal företeelse. Dess utbredning är koncentrerad huvudsakligen till två områden, Sjuhäradsbygden i Västergötland och trakten kring Malung i Dalarna.

Sjuhäradsbygdens hemindustri.[1]

De sju häradena, Marks, Kinds, Redvägs, Bollebygds, Ås, Gäsene och Vedens härader i Västergötland ha sedan mycket lång tid tillbaka varit hemvist för mångskiftande handaslöjder. Binäringarna till jordbruket blevo efter hand befolkningens viktigaste försörjningsmedel i dessa trakter. Den karakteristiska förutsättningen för uppkomsten av livskraftig smärre varuproduktion på landsbygden, klena utkomstmöjligheter inom jordbruket, har även i högsta grad gjort sig kännbar. Ensam kan dock icke denna omständighet förklara den rika utvecklingen av Sjuhäradsbygdens näringsliv. Även inom andra delar av vårt land har på grund av jordbrukets torftighet produktionen i hemmen vuxit till betydenhet och givit starka impulser till självständig företagsamhet. Ingenstädes på landsbygden har dock så tidigt och i så stor omfattning som i Sjuhäradsbygden en i förhållande till städernas hantverk och köpenskap så betydande företagsamhet kommit till utveckling. En förutsättning har utan tvivel varit befolkningens händighet och vakenhet. Men en bidragande orsak torde även ha funnits i den omständigheten, att södra Västergötland så länge kom att utgöra ett gränsområde mellan Sverige och Danmark. Vid ett tillfälle skar gränsen mellan de båda länderna tvärs genom Sju-

[1] Jfr Svensk Hemindustri, Del II, sid. 10 ff., samt Borås, sid. 49 ff., Tekniska Förbundet i Borås, Sthlm 1933.

häradsbygden och införlivade Kinds och Marks härader med Danmark. Liksom i alla gränsområden utvecklade sig en livlig handel, som till mycket stora delar försiggick smygvägen. Med största säkerhet har denna köpenskap befordrat den produktiva företagsamheten, förbindelserna med de resande handelsmännen medförde växande möjligheter att finna avsättning för de framställda varorna. Sjuhäradsbygden kom att intaga en särställning och detta även i författningsmässigt hänseende. Från restriktionerna vad beträffar landsköp undantogs på 1500-talet jämte de nordliga delarna av landet, där inga städer funnos, efter vad det vill synas även Sjuhäradsbygden. Den alltmer omfattande handel, som bedrevs över hela riket av kringresande västgötar, föranledde dock ivriga klagomål från städernas sida. Gustaf II Adolf sökte bringa de stridiga intressena till samförstånd genom att mitt i Sjuhäradsbygden anlägga en stad, dit all köpenskap i orten enligt konungens anmaning skulle sammanföras. Staden fick namnet Borås och dess inbyggare fingo privilegiet att resa riket kring och varhelst de ville avyttra sina produkter, framställda i Borås, eller »näst omliggande bygd». Något egentligt hinder för befolkningen ute i häradena att själva bedriva resehandel kom emellertid stadens grundläggande icke att innebära. Sedermera fastslog även Karl XI i en skrivelse till landshövdingen i länet, att bönderna i dessa härader skulle »oturberat njuta den handelsfrihet som av ålder skedt är». Befolkningen var dock även i fortsättningen beroende av tvånget att till Borås stad betala vissa pålagor. År 1776 lyckades den dock åvägabringa en kunglig resolution, som fullständigt lösgjorde handeln i de sju häradena från stadens inflytande. Utan tvivel har denna företrädesställning, sedd med avundsamma ögon av andra landsdelar, betytt mycket i den utveckling, som kommit handaslöjd och köpenskap i Sjuhäradsbygden att blomstra.

I de skilda häradena utvecklades olika arter av slöjd. Från början synes såväl trä- som metallslöjden ha varit allmänt ut-

bredd inom hela området. Träslöjden fick sedermera särskilt stor omfattning i Ås och metallslöjden i Vedens härader. På senare tid har träslöjden framförallt varit koncentrerad till Bollebygds och Marks härader, medan smide och metallslöjd fortfarande bedrivas företrädesvis i Veden men även i Kind. Den textila hemslöjden har sedan långt tillbaka haft sin starkaste hemvist i Mark och Kind. Spånad, vävnad och sömnad äro de handaslöjder, som visat sig mest lämpade för den hemindustriella produktionsformen. Därför fick hemindustrien även sin fastaste förankring i de två sydligaste häradena. Förekomsten av andra sysselsättningar var i dessa härader även omfattande, och tyngdpunkten i Sjuhäradsbygdens näringsliv försköts alltmera söderöver. Detta torde även vara orsaken till att befolkningstillväxten blev kraftigare i Mark och Kind än i övriga härader.

»Hemindustriell drift har i dessa bygder till en början sannolikt nästan omärkligt och sedan långsamt utvecklats för att slutligen från 1800-talets början vara allmänt utbredd och giva produktionsförhållandena inom ortens viktigaste näringsgren, vävnadsindustrien, deras typiska prägel. Till en början tog väl den kringresande handelsmannen icke med sig flera varor än han själv orkade bära. Efter hand blev omsättningen större och därmed bördan för tung också för den starkaste rygg. Då fick hästen komma med och hjälpa till — antingen som lastdjur eller ock, när de medförda lagren blevo än större, som dragare av packvagnen. Så utvecklades affärerna för många, för dem som lyckades, till stordrift. Det egna hushållets eller de närmastes tillverkning blev snart allt för obetydlig. Lagret ökades genom övertagandet — fast eller i kommission — av grannarnas produktion och ofta även med utländskt gods, som ej sällan infördes på andra vägar än dem, som ströko förbi tullhusen. I andra fall åter — framför allt i vävarbygden Mark — använde de större handlandena sina besparingar till inköp av råvaror för tillverkningen, delade såsom »förläggare» ut dem till de

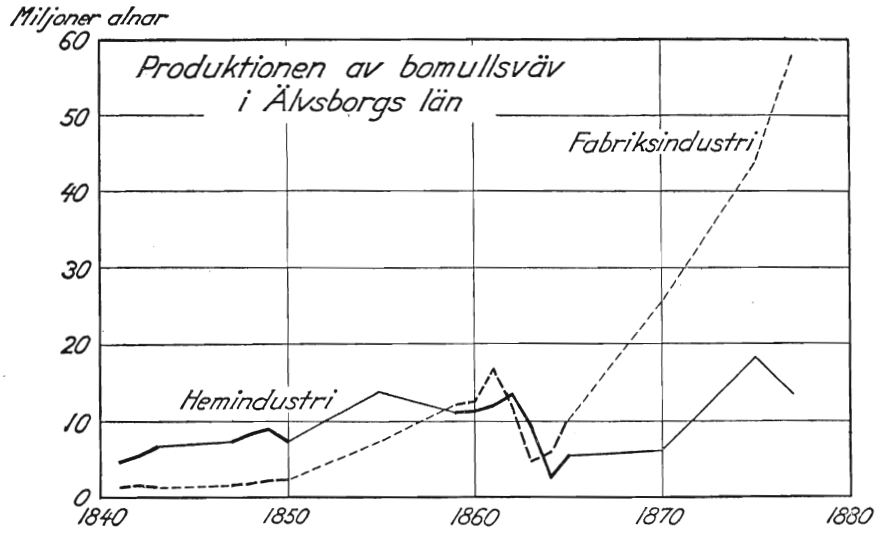

Diagram 2.

fattigare bönderna, till torparne och backstugusittarna och deras hushåll i hembygden och fingo av dem tillbaka de färdiga varorna, för vilka en överenskommen ersättning betalades. Rörelsen fick snart för mången en sådan omfattning, att han uppgav verksamheten som kringresande handlande och ägnade sig helt åt att vara förläggare, vilken sålde sina varor till gårdfarihandlandena eller lät dessa föra dem med sig och bedriva avsättningen i kommission.»[1]

Hemindustrien i södra Älvsborgs län växte i omfattning fram till mitten av 1800-talet. Enligt uppgift i Svensk Hemindustri har man beräknat antalet gårdfarihandlande i de sju häradena på 1790-talet till cirka 2 400, varav dock endast 400 i staden Borås. Under förra hälften av 1800-talet nådde hemindustrien med införande av bomullen som textil råvara sin största kvantitativa expansion. Maximiantalet väverskor under denna förläggarsystemets blomstringstid har uppskattats till omkring 4 000. Industridriften hade emellertid vid denna tid börjat sitt

[1] Ur Svensk Hemindustri, del II, sid. 13.

intåg. Redan från början av 1700-talet utgjorde färgerierna industriell verksamhet på det textila området. Vid sekelskiftet kommo mekaniska bomullsspinnerier i gång och på 1830-talet anlades det första väveriet vid Rydboholm av Sven Erikson. Vävningen i hemmen fortsatte att öka ännu under hela senare delen av 1800-talet men överflyglades fullständigt av den industriella produktionen, vilket med tydlighet framgår av tabell 3 och diagram 2, som visa årsproduktionen av bomullsväv i Sjuhäradsbygden åren 1841—1877. Sedan den under 1870- och 80-talen nådde sitt maximum har den successivt minskats för att numera endast kvarleva som en fullständigt betydelselös relikt.

Hemindustrien och förläggarsystemet överlevde under alla förhållanden gårdfarihandeln. Denna började redan vid 1800-talets början att ersättas av grosshandeln. Dess kraftiga tillbakagång framgår av uppgiften, att antalet »knallar», som vid sekelskiftet 1800 utgjorde 2 000, trettio år senare krympt till 700 och efter ytterligare tjugo år till 350. Numera har gårdfarihandeln endast namnet gemensamt med den försäljningsverksamhet som under århundraden bedrevs av de västgötska kringresande knallarna.

Hemindustrien lever kvar i de sju häradena om än i blygsam skala, när man jämför den med den textila storindustrien i fabriker.

Vävningen i hemmen omfattar numera endast textilier med hemslöjdskaraktär och är mycket litet lönande. Den enda förläggare av betydenhet, som ännu driver rörelsen på detta område är Anna Andersson i Öxabäck, för vilken ett hundratal dock icke heltidssysselsatta väverskor arbeta. Trikåstickning och sömnadsarbete förekomma däremot i ganska stor omfattning som hemindustri. I Sjuhäradsbygden, däri inberäknade de båda städerna Borås och Ulricehamn, sysselsatte både trikå- och sömnadsindustrien år 1937 flera arbetare i hemmen än i fabrikerna. Sömnadsfabrikationen är dock något mer hemindustriellt betonad än trikåframställningen. Både sömnaden och trikå-

stickningen i hemmen äro i hög grad koncentrerade till staden Borås. Hemindustrien har såsom binäring till jordbruket alltmera förlorat i betydelse. Förläggarverksamhet med tillverkningen förlagd till hemmen på landsbygden har sålunda ersatts av produktion i fasta anläggningar kombinerad med en viss i industritätorterna och deras närhet fortlevande hemtillverkning. Vilken omständighet, som kraftigast befordrat denna utveckling, är svårt att säga. Men det ligger givetvis i företagets intresse att avgränsa hemarbetarstammens spridning så mycket som möjligt och att därför under alla förhållanden söka sina arbetare på nära håll. Därför får man betrakta hemarbetets koncentrering till Borås såsom huvudsakligen en andrahandsföljd av de industrialiserade tätorternas allmänna dragningskraft, härflytande ur klyftan mellan levnadsförhållanden och förtjänstmöjligheter i staden med dess industri å ena sidan och på landsbygden med dess jordbruk å den andra.

Såväl trikåstickningen som sömnadsverksamheten bedrives så gott som uteslutande av kombinerade hemindustri- och fabriksföretag. Industrianläggningen tjänstgör därvid som produktionsställe för sådana artiklar, som det icke lönar sig att låta utföra i hemmen, men samtidigt som arbetsfördelningslokal och monteringsverkstad för de hemarbetade varorna. Inom sömnadsbranschen förekommer, att mellan hemarbetaren och huvudföretaget inskjutits ytterligare ett produktionsled, som till stor del övertagit förläggarverksamhetens granskning- och fördelningsprocedur. Någon företagsam hemarbetare har skaffat sig medhjälpare, som han samlar i sin bostad eller i en härför lämpad byggnad. På detta sätt uppstår en tillverkningsenhet, vars råmaterialanskaffning och avsättning äro beroende av huvudförläggaren, men där driften är relativt självständig.

Malungsbygdens hemindustri.

Vid sidan av trikå- och sömnadsindustrien betjänar sig egentligen endast päls- och skinnindustrien i någon större utsträck-

ning av hemindustriellt arbete. Denna industri är företrädesvis lokaliserad till bygden kring Malung i Dalarna.

I norra Dalarna liksom i Sjuhäradsbygden har jordbruket erbjudit knappa utkomstmöjligheter för befolkningen, som för sin bärgning varit nödsakad att skaffa sig bisysselsättningar. I Malungsbygden har man sålunda sedan gammalt bedrivit skinnvarutillverkning, och yrkeskunniga skinnare från denna trakt drogo förr kring i landet och icke endast sålde färdiga produkter utan tillverkade även på beställning, vad som önskades i skinnvaruväg. Kommunikationernas utveckling gynnade tillverkningen i hemorten och skinnarna blevo bofasta. Till någon verkligt betydande omfattning har dock icke skinnberedningen i Malung nått förrän under de allra sista årtiondena. År 1938 sysselsatte ett 30-tal företag i Malung i fabriker 170 arbetare och i hemmen c:a 750 personer, varav något fler kvinnliga än manliga.[1] Arbetskraftsbehovet inom skinnindustrien är emellertid starkt beroende av säsongvariationerna i avsättningen för skinnvaror. Under högsäsongen på vintern utnyttjas i större utsträckning arbetskraften i hemmen, vilket med hänsyn till jordbrukets säsongbundenhet medför en utjämning av sysselsättningsmöjligheterna i bygden under året.

Malungsindustrien tillverkar företrädesvis plagg av skinn såsom västar, tröjor samt handskar, dels arbetshandskar, dels vanliga handskar, blockskurna eller maskinsydda, vanligen av nappa. Tidigare har i betydande utsträckning förekommit pälstillverkning, men denna har gått tillbaka och ersatts av en utvidgad handskproduktion.

Tillskärningen av skinn och hudar sker i en central verkstad. Materialet fördelas därefter bland företagens hemarbetarstam, som syr plaggen på egna maskiner. Maskinkostnaderna liksom kostnader för ström m. m. bestridas genom ett procentuellt tillägg på arbetslönen. Syningen i hemmen bindes icke av

[1] Enligt en särskild undersökning utförd av Skinnfabrikantföreningen i Malung år 1938.

någon fastställd arbetstid utan anpassas efter övriga göromål. Detta medför icke sällan svårigheter att få utlämnade arbeten färdigställda inom bestämd tid. Denna olägenhet liksom svårigheten att hålla jämn kvalitet motväges dock av fördelen att äga elasticitet i sysselsättningsformen. En bidragande orsak till att hemarbetet bibehålles, torde även vara, att ren fabriksdrift skulle medföra, att arbetskraften ersattes efter högre dyrort.

Den svenska skinnvaruproduktionen, framför allt handsktillverkningen, måste åren före kriget taga upp kampen med en hårdare utländsk konkurrens. Framför allt har den tjeckiska produktionen av billiga handskar varit besvärande. Den inhemska industrien har dock trots allt förmått bjuda god konkurrens. Detta får mycket tillskrivas den omständigheten, att den kan leverera snabbare än de utländska firmorna samt tillfredsställa servicekrav. Men dessutom torde just förläggarsystemet i detta fall innebära en förhållandevis effektiv produktionsform. Den på senare år ökade inhemska konsumtionen av handskar har sålunda till väsentlig del kunnat tillgodoses genom produktionen inom landet. (Värdet av den inhemska produktionen av handskar uppgick år 1930 till 1,8 miljoner och importen samma år till 3,0 miljoner kronor. År 1939 hade värdet av produktionen inom landet stigit till 7,0 miljoner men importen endast till 3,3 miljoner kronor.) Det förefaller dock icke osannolikt, att den ökade efterfrågan därvid i relativt högre grad kommit tillverkningen av dyrbarare och mer modebetonade handskar till godo. Dessa finare handskar äro mycket utpräglade hantverksprodukter och tillverkas icke i Malung utan framför allt i de större städerna i Skåne. Tillverkningen av »skånska handskar» bedrives även den till betydande del på förläggarvis och har gamla traditioner. I den mån den bedrives såsom hemindustri, torde den ha framvuxit ur städernas hantverk.

Hemindustriens bestånd.

Bedömandet av den hemindustriella verksamhetens framtidsutsikter måste givetvis ske med utgångspunkt från de förutsättningar, på vilka hemproduktionen för närvarande bygger. Dessa ha berörts i avsnittet om hemslöjden. Grundvalen för både hemslöjd och hemindustri är en arbetskraftsreserv hos befolkningsgrupper inom vissa näringar. Det industrialiserade näringslivets allt lägre drivna arbetsfördelning inskränker i två avseenden denna förutsättning. Arbetsfördelningen leder till ett mer effektivt tillvaratagande av arbetskraften överhuvudtaget och begränsar därför successivt arbetskraftsreserven inom icke rationellt organiserade produktionsområden. I den mån med stigande effektivitet i näringslivet den arbetande befolkningens fritid ökar, är detta ett uttryck för en förbättrad levnadsstandard. Att bygga en produktionsform på utsikten att folk i någon nämnvärd utsträckning skulle vilja utnyttja sin fritid för extraförtjänster, som långtifrån ligga i nivå med ersättningen för arbetsinsatsen i deras yrke, är att bygga på osäker grund. Den rent kulturella utvecklingslinje, som tidigare betecknats som den riktiga med avseende på hemslöjden, kan icke följas, när det gäller hemindustrien. Denna utgör som produktionsart hemslöjd utan kulturell och estetisk grundval. Frågan om hemindustriens förutsättningar i framtiden begränsar sig därför till möjligheten, att denna produktionsform skall kunna utgöra det relativt effektiva sysselsättningskomplement, som en ofrånkomlig sysselsättningsvariation inom någon annan näring kräver.

Hur pass ändamålsenlig är hemindustrien som produktionsform? Allmänt synes man kunna utgå från att en splittrad, icke helt yrkesmässig tillverkning i hemmen måste utgöra en mindre ekonomisk metod att producera nyttigheter än en i fabriksenheter samlad arbetsfördelad industriell framställning. Ser man på frågan om hemindustriens lönsamhet ur det enskilda

företagets synpunkt, är det framför allt två omständigheter, som medför olägenheter: svårigheterna att till följd av de ganska lösliga arbetsförhållandena fixera och hålla leveranstider samt besvärligheterna att kontrollera kvaliteten, framför allt att upprätthålla en jämn kvalitet. Dessa hinder äro svåra att bemästra, då greppet om avsättningsmarknaden till stor del vilar på kontrollen av de nämnda faktorerna. Under alla omständigheter kan den hemindustriella arbetsmetoden endast tillämpas inom vissa tillverkningsgrenar och därvid så gott som uteslutande i anknytning till industridrift i fasta anläggningar. Dessutom torde man få tänka sig, att hemindustrien endast kan vara rationell inom industrier med starka säsongväxlingar. Detta betyder, att det ökade arbetskraftsbehovet vid högsäsong tillgodoses genom utläggning på hemproduktion. För att detta skall vara rationellt även ur den närings synpunkt, inom vilken hemarbetarna huvudsakligen äro sysselsatta, böra säsongväxlingarna i arbetskraftsbehovet hos de båda näringarna ha motsatt variation. På dessa förutsättningar synes i ganska hög grad den hemindustribetonade skinnfabrikationen i Malung vila. Det är sålunda sannolikt, att hemindustrien inom ovan angivna gränser skall kunna leva vidare på sådana tillverkningsområden, där ett eller flera arbetstempon kräva utpräglat manuellt utförande med relativt enkla maskinella hjälpmedel.

Småföretagsamheten

Småföretagsamhetens avgränsning.

Det är svårt att på ett entydigt sätt definiera begreppet småföretagsamhet. För det första kan gränsen mellan storföretag och småföretag endast godtyckligt uppdragas, vare sig det gäller storindustri och småindustri eller grosshandel och detaljhandel. För det andra är gränsen mellan å ena sidan självständig småföretagsamhet och å andra sidan hemslöjd och hemindustri för avsalu samt olika slag av produktion för eget behov, framför allt inom jordbruket, likaledes flytande. Mellan dessa mycket otydliga skiljelinjer inneslutes emellertid ett produktionsområde, som, ehuru heterogent sammansatt, i mycket visar en särprägel och som samtidigt bildar en betydande del av vårt näringsliv. Under rubriken sammanfattas ett flertal tillverkningsgrenar, som kännetecknas av att rörelsen bedrives inom små tekniska enheter. Med ordet småföretagsamhet förbinder man dock utöver verksamhetens mindre omfång i första hand vanligen *produktion* av varor. Tar man begreppet i vidare bemärkelse har man emellertid att till småföretagsamheten räkna även de mindre distributionsföretagen liksom all tjänsteproducerande verksamhet i mindre skala.

Stundom söker man angiva ett visst arbetareantal per företag såsom en allmängiltig gränslinje mellan stor- och smådrift. Arbetareantalet kan emellertid ofta vara direkt missvisande med avseende på företagets storlek. Som exempel kan tagas en storkvarn eller en cementfabrik. I båda fallen är det fråga om en mekaniserad, ensartad massframställning i stora

anläggningar, där själva produktionsprocessen kräver mycket ringa arbetskraft. Även andra typer av företag arbeta ofta under så automatiserade former, att ett arbetareantal på låt oss säga 50 representerar ett företag, som för länge sedan passerat gränsen till »stordrift». Att fastställa vad som är stor- eller småföretagsamhet blir i själva verket en bedömningsfråga från fall till fall. Den enda bestämning med avseende på arbetareantalssiffran, man skulle kunna göra, är antagandet, att vad som vanligen betecknas som hantverk och småindustri till väsentlig del ingår i storleksgrupperna under 50 arbetare per arbetsställe.

Att söka mäta småföretagens roll i näringslivet är sålunda en mycket vansklig uppgift, eftersom man utan sträng begreppsbestämning måste angripa statistikens uppgifter. Om man behåller detta i minnet, synes dock statistiken, även om kraven på exakthet måste eftersättas och materialet på väsentliga punkter är föråldrat, kunna giva ganska god ledning vid bedömandet av småföretagsamhetens omfattning.

Arbetareantal och produktionsvärde.

För att bedöma nuvarande omfattning av den självständiga producerande småföretagsamhet, som bedrives i form av hantverk och småindustri, är den årliga industristatistiken otillräcklig. Den källa, som ytterligare står till buds, är 1931 års företagsräkning.[1] Den är den enda fullständiga inventering av företagareverksamhet, som utförts i Sverige, varför några jämförelser med tidigare förhållanden icke äro möjliga. Då det av olika skäl är förenat med betydande svårigheter att särskilja hantverk och småindustri, tagas till en början dessa näringar som ett enhetligt begrepp under benämningen småföretag eller småföretagsamhet.

[1] 1931 års företagsräkning i K. Kommerskollegium, Sthlm 1935.

Företag, sysselsatta personer och omsättning med fördelning efter företagets storlek.

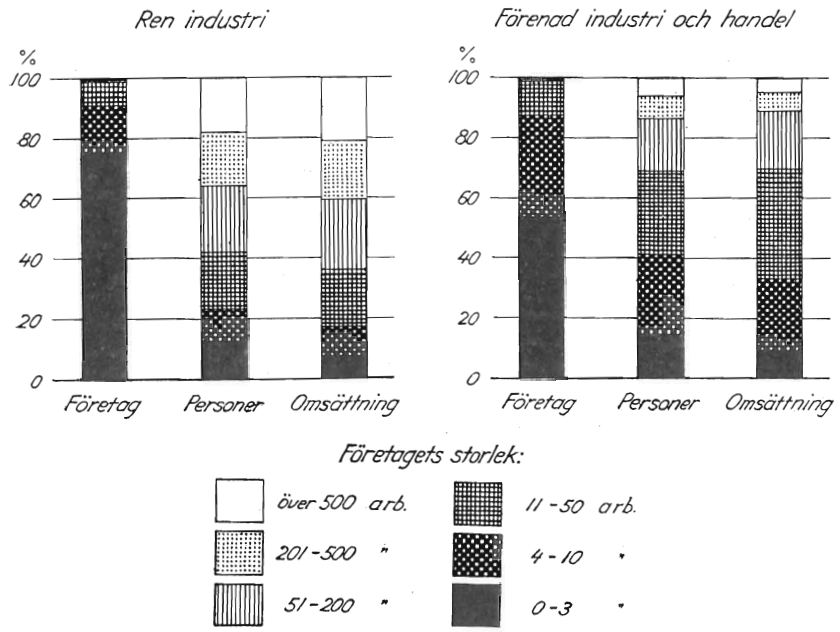

Diagram 3.

I företagsräkningen av år 1931 redovisades inom hantverk och industri, även i kombination med annan näring, 97 000 företag med upp till 10 anställda, sammanlagt sysselsättande 224 000 arbetare och med en omsättning av c:a 1 650 miljoner kronor. Om man i stället medtager alla företag med upp till 50 arbetare per enhet, komma motsvarande siffror att bli: 105 000 företag eller 98 % av samtliga; 393 000 arbetare, d. v. s ungefär 46 % av totalantalet; samt 3 400 miljoner konor i omsättning eller nära 44 % av den totala omsättningssiffran för industri och hantverk. (Se tab. 4 och diagram 3.)

Ledning för uppskattning av småföretagens roll i produktionen får man även, om man från företagsräkningens totalsiffror för hantverk och industri *jämte* företag för hygien, renhållning

o. dyl. drar talen i 1931 års industristatistik.[1] Man erhåller därvid runt 100 000 företag, vilka skulle utgöra den producerande småföretagsamhetens redovisade enheter inom landet. Dessa siffror hänföra sig sålunda till företag, vilka på grund av sin ringa storlek eller på grund av verksamhetens art icke medtagits i kommerskollegii årliga industristatistik. De 100 000 företagen motsvarade omkring 87 % av samtliga företag av ovannämnda slag. Den sammanlagda omsättningen utgjorde betydligt över 2 000 miljoner kronor, eller cirka 30 % av totalsumman. Antalet sysselsatta utgjorde enligt denna beräkningsmetod i runt tal 350 000, d. v. s. ungefär 40 % av samtliga sysselsatta.

De anförda siffrorna giva trots schematiseringen ett ungefärligt begrepp om storleksordningen av sysselsättning och produktion inom hantverk, småindustri samt reparations- och serviceverksamhet. För att få »smådriften» sådan den här redovisats ställd i förhållande till »stordriften» bör man göra klart för sig, att även om gränsen mellan storindustri å ena sidan och småindustri och hantverk å den andra drages så högt som vid 50 arbetare per företag, sysselsätta de 2 500 företag, som ligga över denna gräns, närmare 70 000 flera arbetare än de 105 000 företag, som äro av lägre storleksordning. Den totala omsättningssiffran fördelar sig i enlighet med denna gränsdragning med 3,4 miljarder på de små och 4,4 miljarder kronor på de större företagen.

En närmare analys av företagsräkningens siffermaterial visar beträffande antalet företag, att tyngdpunkten inom »industri» i betydligt högre grad än inom »industri i förening med handel» förskjutes mot de allra minsta storleksklasserna, detta till följd av att beteckningen »industri» även innefattar hantverk. Inom ren industri tillhöra 76 % av alla företag storleksgruppen 1—3 arbetare per enhet. (Tab. 4 och diagram 3.) Förenad industri

[1] Jfr V. Källström, Hantverkets och småindustriens omfattning i Sverige, Kommersiella Meddelanden nr 19, 1935.

och handel redovisar endast 54 % av samtliga företag såsom tillhörande denna storleksgrupp, medan 34 % falla inom kategorien 4—10 arbetare. Detta beror helt enkelt på att förenad industri och handel genom den dubbla uppgift, som verksamheten avser, är mer arbetskrävande per enhet. I allmänhet kan därvid icke rörelsen skötas av en person, som samtidigt är företagare, vilket däremot mycket ofta är fallet inom rena hantverksyrken och vilket förklarar, att antalet företag bland de minsta storleksklasserna där blir så stort.

Småföretagen inom olika branscher.

I den sammanställning, som omfattar företagsenheter, vilka ligga under den i industristatistiken dragna gränsen (tab. 5), erhåller man vissa jämförelsetal, som för varje verksamhetsgren i största allmänhet visar driftskoncentrationens omfattning. Det mest påfallande är därvid, att de flesta verksamhetsgrenarna under rubriken »Industri och hantverk i kombination med annan näring» till 100 eller i det närmaste 100 % ligga »under strecket». I övrigt är den starkaste decentraliseringen att finna vid beställningstillverkning, livsmedelsproduktion, reparationsverksamhet (mekanisk och annan) och bland de fria hantverksyrkena. De flesta underrubrikerna under byggnads-, installations- och annan anläggningsverksamhet uppvisa vidare en sysselsättning, som så gott som helt faller utanför industristatistiken. Detta beror på att denna sysselsättning icke alls redovisas i »Industri» och är sålunda långtifrån ett korrekt uttryck för långtgående spridning på små enheter av verksamheten. Många hithörande företag äro av mycket betydande storleksklass, framför allt är detta fallet inom husbyggnads- och måleriverksamhet. Några mycket betydande verksamhetsgrenar på detta område, i första rummet gatu-, väg- och broarbeten med 42 000 sysselsatta, till allra största delen grov-

arbetare, kunna knappast alls räknas till hantverk och industri.

En bild av hur antalet yrkesutövere inom olika branscher fördelar sig på olika kategorier får man ur 1930 års folkräkning.[1] På dess material grundar sig den grafiska framställningen i diagram 4. En av de huvudgrupper, som innehålla den största parten småföretagare är I »Malmbrytning, mineral-, metall- och maskinindustri» där några hantverksbetonade undergrupper,

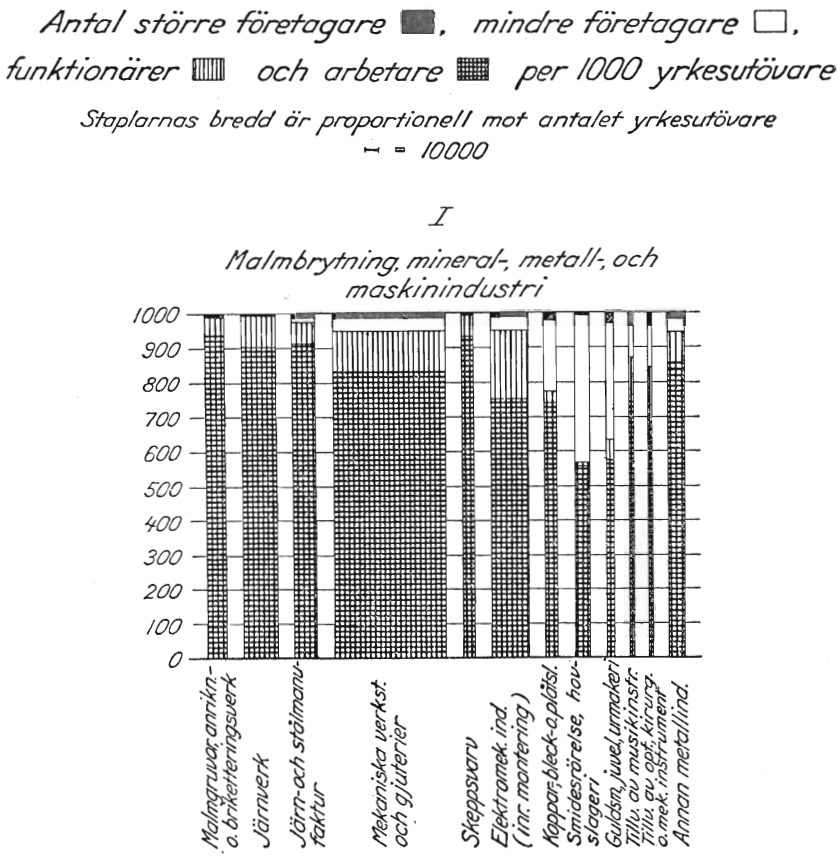

Diagram 4.

[1] Folkräkningen den 31 dec. 1930, Del III, tab. 8, Stat. Centralbyrån, 1937.

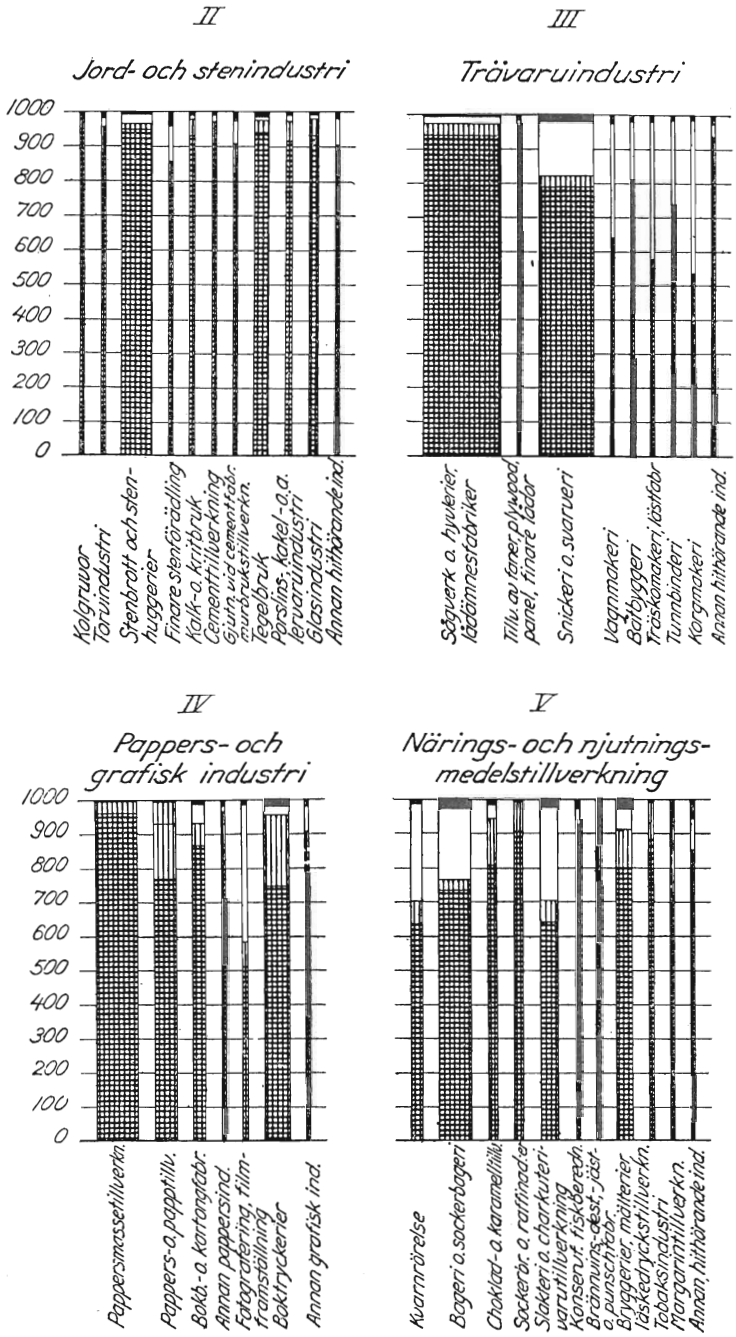

Diagram 4 (forts.).

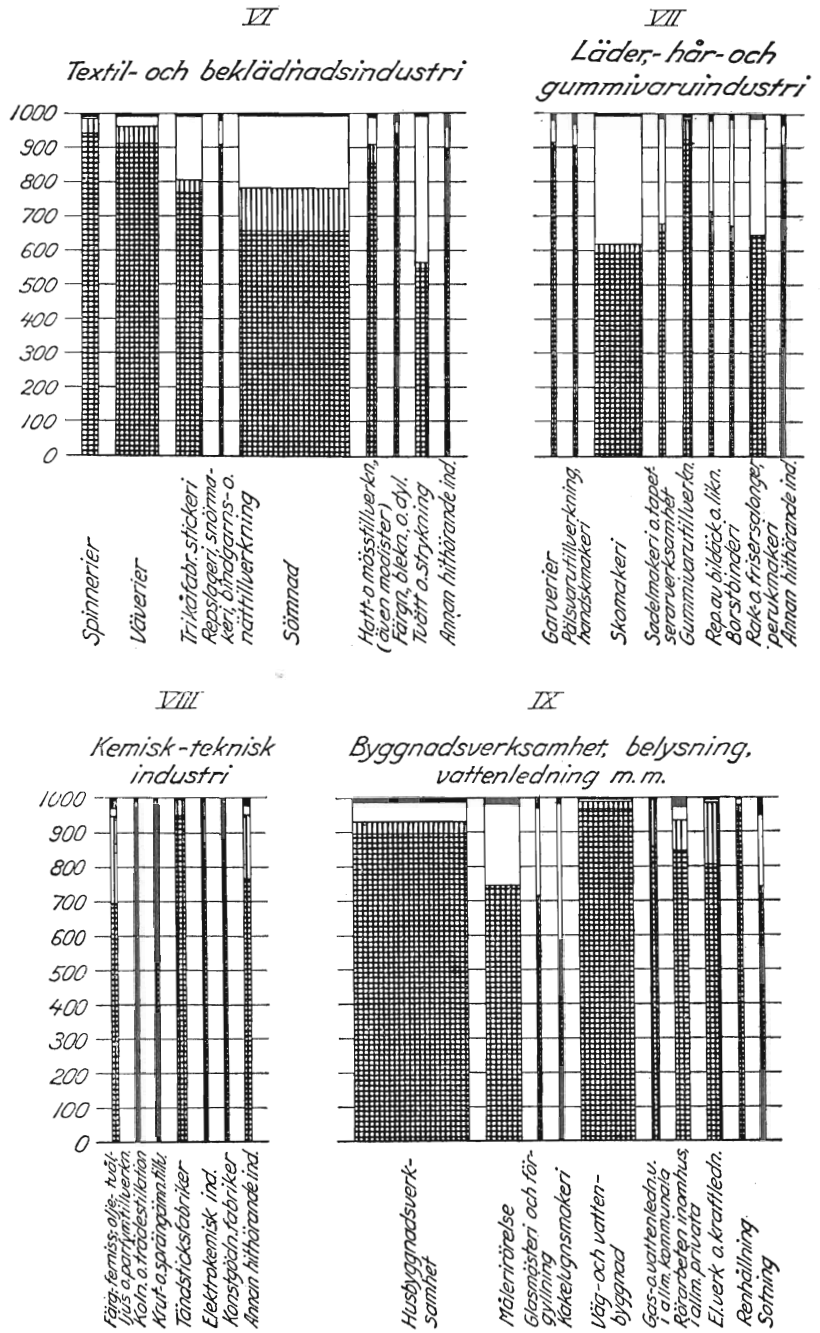

Diagram 4 (forts.).

exempelvis smidesrörelse visa särskilt stark småföretagarerepresentation. Detta är även fallet vad beträffar grupp III »Trävaruindustri» där nästan samtliga undergrupper ha ett starkt småföretagareinslag. Inom grupp V »Närings- och njutningsmedelstillverkning» faller inom de olika undergrupperna en starkt växlande del av yrkesutövarna på småföretagarekategorien. Hantverksnäringar såsom kvarn-, bageri- och slakterirörelse redovisa givetvis många mindre företagare i sina led. Grupp VI »Textil- och beklädnadsindustri» räknar många småföretagare bland sina yrkesutövare, särskilt är detta fallet inom undergrupperna trikåfabrikation, sömnad och tvätt- och strykning. Gruppen VII »Läder-, hår- och gummivaruindustri» visar likartad struktur som träindustrigruppen med småföretagarna ganska rikligt och jämnt fördelade på de olika undergrupperna. En grupp, som innehåller många hantverkare och andra mindre företagare är likaså IX »Byggnadsverksamhet, belysning, vattenledning m. m.» dit bland annat hänföras glasmästeri, måleri och sotning. Övriga grupper äro i högre grad präglade av storföretagens dominans, särskilt är detta fallet inom grupp VIII, Kemisk-teknisk industri.

Ganska genomgående kan iakttagas, hurusom tjänstemannakårens relativa omfång krymper samman inom grupper, där småföretagen spela en större roll. Detta torde kunna uppfattas som ett uttryck för att inom de små företagen ett flertal av ledarefunktionerna äro samlade på en hand, hos företagaren.

Småföretagens geografiska spridning.

Ett uttryck för hantverkets och småindustriens lokala fördelning erhåller man, om industristatistikens uppgifter för år 1931 länsvis dragas från företagsräkningens. De absoluta talen återfinnas i tab. 7 samt åskådliggöras i diagram 5 a och b. Småföretagen ha i tab. 7 även ställts i förhållande till folk-

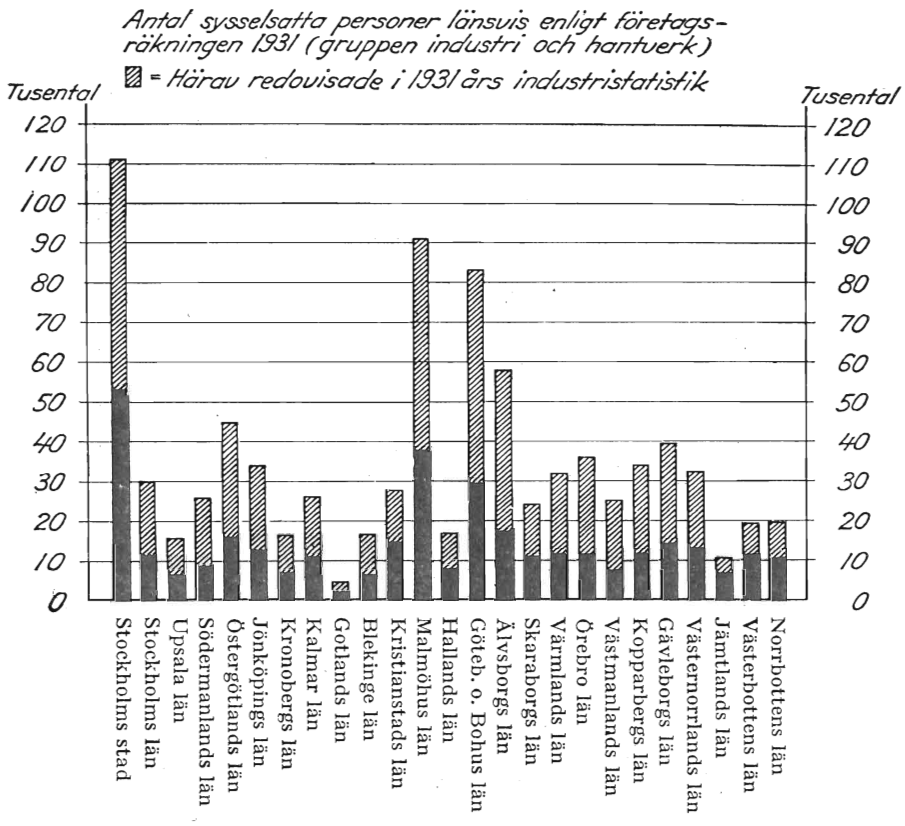

Diagram 5 a.

mängden, vilket åskådliggöres i diagram 6. Länen äro i den senare figuren ordnade i fallande skala efter industriarbetarnas andel av länets invånarantal.

Att småföretagsamheten i motsats till den större industrien i hög grad är knuten till den lokala konsumtionen synes ganska tydligt av den stabilitet, som sysselsättningen inom småföretagen, ställd i förhållande till folkmängden, på några få undantag när visar (se även nedan under »Hantverket» sid. 66). Följden blir, att småföretagens andel i hantverkets och industriens totalsysselsättning växer, när industrialiseringen överhuvud taget minskar. I län sådana som Jämtlands och Gotlands, vilka

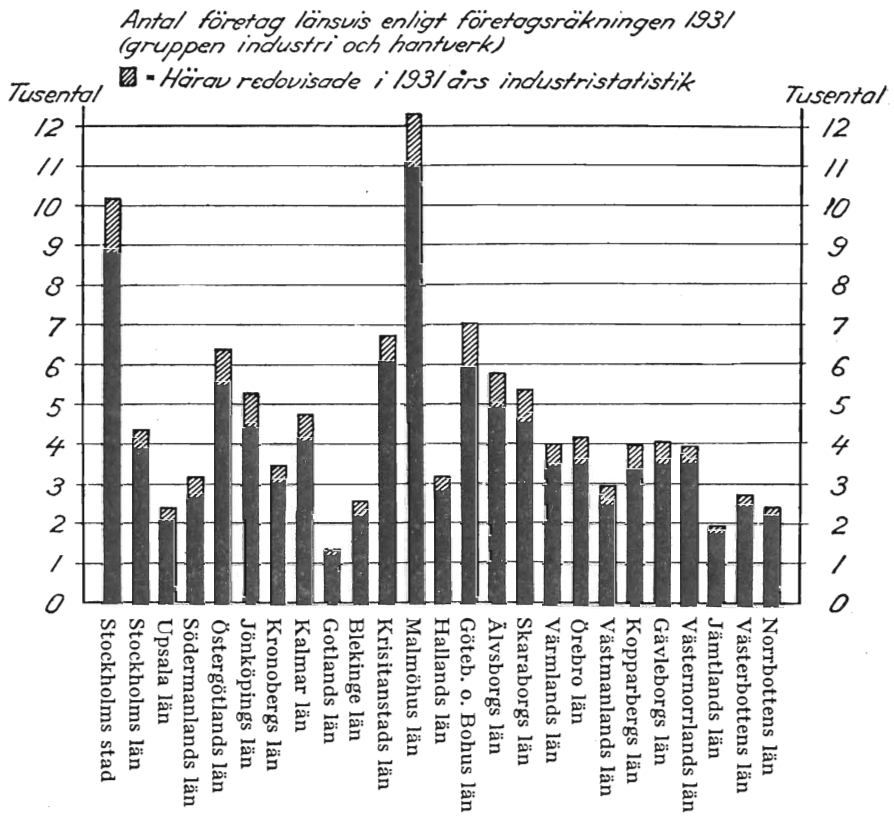

Diagram 5 b.

äga mycket ringa industri, falla 65,3 resp. 53,3 % av sysselsättningen på smärre företag. Medeltalet för riket är 40,4.[1]

---

[1] Det kan vara värt att konstatera, att de nordliga länen, som ligga ganska långt ned på industrialiseringsskalan, icke visa särskilt ogynnsamma siffror för småföretagens omfattning, om jämförelse göres med andra delar av landet. Vanligtvis förfäktas, att en utvidgad småföretagsamhet bör kunna bidraga till ökad stabilitet i Norrlands näringsliv. Det är därvid synbarligen oriktigt att räkna med ett mera omfattande underskott av småföretag. Som framgår av tab. 8, vilken visar utbredningen av några typiska hantverksyrken, torde emellertid det av bebyggelsen starkast avhängiga hantverket i det glest befolkade Norrland icke vara lika mycket företrätt som i mera tättbebyggda områden.

Antalet inom industri och hantverk sysselsatta personer länsvis (under strecken: sysselsatta inom småföretag) i procent av folkmängden 1931.

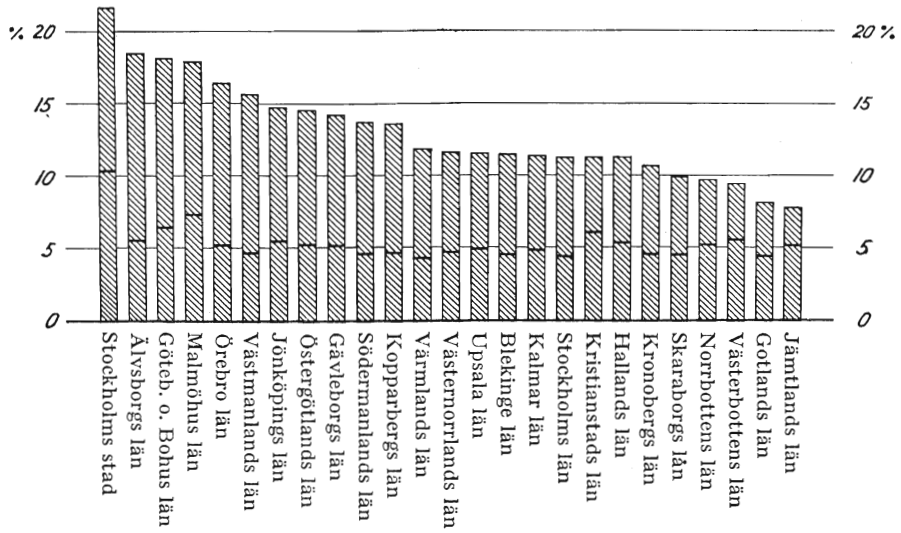

Diagram 6.

Sysselsättningen inom småföretagen röner emellertid, efter vad det vill synas, en viss påverkan i stigande riktning av starkare industrialisering överhuvudtaget. Detta är särskilt framträdande i storstadslänen och företaller — förutom som en följd av tätortsbebyggelsen — kunna förklaras av att den större företagsamhetens starkare utveckling medför ett större behov av smärre hjälpföretagsamhet. Framför allt torde dock den starkare industrialiseringen påverka levnadsstandarden i stigande riktning och därigenom skapa en köpkraftigare marknad för småföretagen.

Det kan synas anmärkningsvärt med hänsyn till den stora utbredning, som småindustrien sedan gammalt har i Småland, att icke siffrorna för Smålandslänen äro högre. Förklaringen torde helt enkelt vara, att flertalet av de småländska småföretagen äro så pass stora, att de ingå i industristatistiken.

Småindustri och hantverk.

Liksom när det gäller gränsdragningen mellan stordrift och smådrift i allmänhet, måste fastställandet av en skiljelinje mellan smådriftens viktigaste grenar, *småindustrien* och *hantverket*, bli mycket schematiskt. Ofta förekomma därför även mycket missvisande uppgifter om sysselsättningen inom dessa näringar. Såsom huvudsakligen hantverk torde man kunna karakterisera alla de 89 000 företag med 162 000 sysselsatta, vilka vart och ett icke ha mer än 5 personer anställda (framgår ej av tabell 4, se företagsräkningen sid. 72—73). I storleksgruppen 6—10 arbetare per företag torde emellertid småindustrien vara representerad i mycket betydande omfattning. Räknar man med att hälften av denna storleksgrupp utgör hantverk och hälften småindustri, skulle man — om man bibehåller gränsen 50 arbetare mellan småindustri och storindustri — erhålla totalt cirka 93 000 hantverksföretag med omkring 190 000 sysselsatta samt 12 000 småindustriföretag med 200 000 sysselsatta. Ehuruväl gruppen med mindre än 5 arbetare torde innehålla en hel del småindustri, och gränsen 50 arbetare mellan småindustri och storindustri kan antagas ligga ganska mycket för högt, ge de anförda siffrorna en antydan om den balans med avseende på sysselsättningen, som torde råda mellan hantverket och den mindre industrien.

Att den gjorda uppskattningen av hantverkets och småindustriens omfattning äger en ungefärlig motsvarighet i verkliga förhållanden synes framgå även på annat sätt. Det finns numera ingen kontinuerlig statistik över hantverket. Från år 1861 fram till år 1915 går det dock att följa utvecklingen av antalet hantverkare och hantverksarbetare såsom synes av diagram 7 och 8.[1] Hantverkets sysselsättningskurva före nämnda tidpunkt antyder bland annat, att smådriften börjat

[1] Jfr Statistisk översikt av det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915, sid. 28 f., K. Kommerskollegium, Sthlm 1919.

Antalet hantverkare och hantverksarbetare åren 1861—1915.

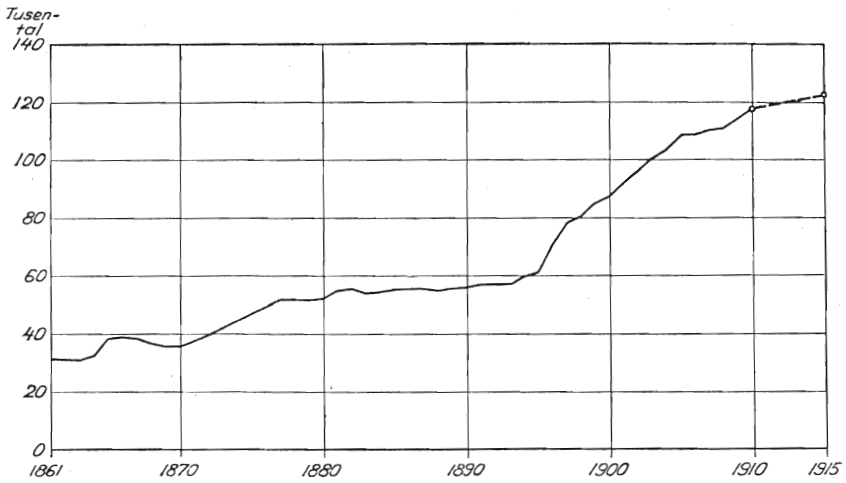

Diagram 7.

Proportionen mellan antalet hantverkare och hantverksarbetare och antalet industriarbetare åren 1861—1915.

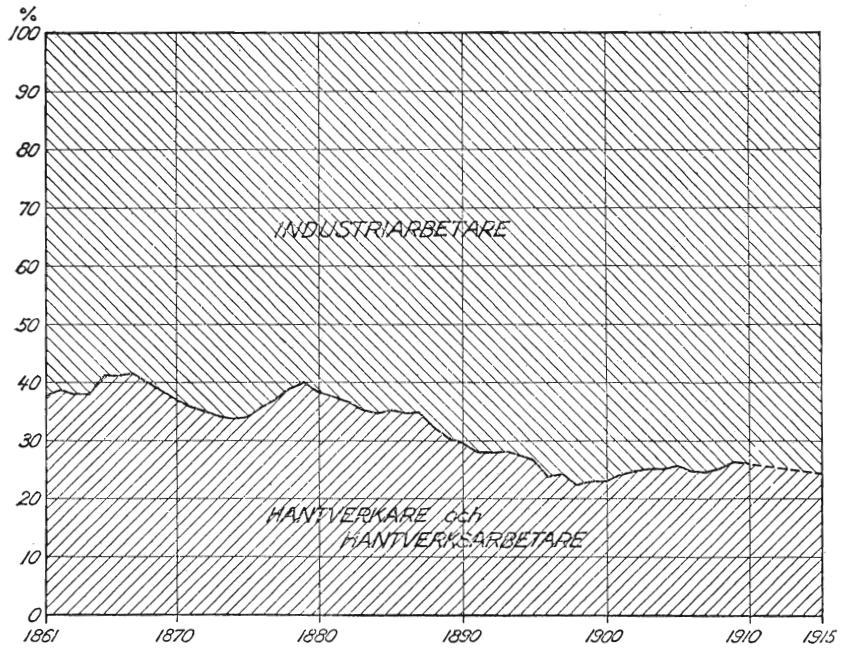

Diagram 8.

återvinna förlorad mark redan vid 1900-talets början. Med användning av relationstalen för denna tidigare period kan man emellertid genom en grov uppskattning på grundval av industristatistikens uppgifter erhålla ytterligare ett sifferuttryck för hantverkets nuvarande ungefärliga omfattning. Antalet hantverkare och hantverksarbetare utgjorde de två decennierna före 1915 cirka 33 % av industriarbetareantalet. Antar man att denna procentsiffra höjts något, vilket med hänsyn till reparationsyrkenas utveckling kan synas sannolikt, och räknar i överkant med 40 %, skulle sysselsättningen inom hantverket år 1930 ha uppgått till cirka 180 000 personer. Med samma höga relation till industriarbetareantalet skulle hantverket år 1939 ha sysselsatt omkring 220 000 personer. Man torde sålunda med någorlunda stor visshet kunna säga, att inom de rena hantverksyrkena sysselsättningen rör sig omkring 200 000, vilken siffra antagligen något överskrides, om man vid definitionen av hantverksrörelse icke räknar alltför snävt vad beträffar bilreparationsverkstäderna samt byggnads- och anläggningsverksamhetens olika grenar.

Hantverket

Hantverkets struktur.

Den avgörande skillnaden mellan hantverk och industri är svår att generellt och otvetydigt fastställa, men hänför sig huvudsakligen till produktionens tekniska art. Hantverkaren framställer, ofta med hjälp av verktyg och maskiner, en färdigprodukt i alla dess detaljer. Industriarbetaren tillverkar i ett eller flera tempon en detalj eller en serie detaljer av en slutprodukt. Med andra ord: hantverkaren utnyttjar verktyg och maskiner för att forma en varierad och komplicerad slutprodukt, medan industriarbetaren betjänar maskinerna i ett avsnitt av en sche-

matiserad produktionsprocess. Detta är en begreppsbestämning, som icke får pressas alltför hårt, men som fastslår den huvudsakliga skillnaden mellan hantverksmässigt och industriellt arbete. Vad som framför allt är viktigt att ha i minnet är, att hantverk icke utan inskränkningar kan identifieras med handarbete. Vid hantverksrörelse förekommer icke sällan, i vissa fall till och med i mycket betydande omfattning, att man använder maskiner och komplicerade verktyg. Detta utesluter givetvis icke, att handens förande alltfort väsentligen präglar hantverkarens arbete, och att många hantverksyrken förutsätta särskild individuell förmåga.

Hantverksrörelse bedrives icke under alla förhållanden inom små företag. Man kan i många fall tala om storhantverksrörelse, framför allt gäller detta ett flertal yrken på byggnadsområdet, exempelvis måleri- och installationsfacken. För att en rörelse skall kunna betecknas som hantverk är det därför icke nödvändigt, att innehavaren personligen deltager i det tekniska arbetet; icke heller behöver man förutsätta, att hantverksföretagets ledning skall utgöras av en enskild person.

Försök att karakterisera hantverket till skillnad från andra näringar visa tydligt, hur hantverket och industrien på olika sätt gripa in i varandra. Övergångsstadierna äro många och allmängiltiga kännetecken för endera näringsformen få. »Det behöver blott erinras om att å ena sidan inom vissa produktionsgrenar arbetets natur och sättet för verksamhetens bedrivande m. m. äro sådana, att branscherna ifråga enligt allmänt vedertagen uppfattning helt äro att anse som hantverk, oberoende av antalet sysselsatta personer, omsättningens storlek, förekomsten av maskinella anordningar o. s. v. på de enskilda arbetsställena, medan å andra vissa produktionsgrenar av gammalt och alltjämt i sin helhet inordnas i den egentliga industrien utan hänsyn till de ingående särskilda företagens storleksordning.» (V. Källström, se not sid. 49.) Icke sällan kan en yrkesgren bedrivas både såsom hantverk och industri.

När ett hantverksföretag vuxit i omfång, har den kunnighet, som ett visst yrke erfordrar, mestadels endast bibehållits som kompetenskrav på arbetsledaren, medan arbetet för övriga sysselsatta alltmera erhållit tempokaraktär. Sålunda kunna i ett visst yrke vid varandras sida förekomma företag, vilka dels äro hantverk i vedertagen bemärkelse med mästare och gesäller, dels äro halvindustriella rörelser, där endast driftsledaren och förmännen äro utlärda yrkesmän. Detta är exempelvis fallet inom skrädderibranschen, där beställnings- och konfektionsskrädderiet representera vardera arten av företag. Inom bagerifacket kan man i samma bemärkelse särskilja hem- och beställningsbagerier å ena sidan och spisbröds-, kex- och limpbagerier eller -fabriker å den andra. Ytterligare exempel på samma förhållande erbjuda boktryckeri-, byggnads- och sadelmakeriyrkena.

Industrien som sådan betjänar sig i icke ringa utsträckning av yrkesutbildade hantverkare för speciella uppgifter, framför allt i arbetsledareställning. Detta är i synnerhet förhållandet inom den mekaniska och elektromekaniska verkstadsindustrien. För reparations- och underhållsarbeten inom de stora industriföretagen sysselsättes likaledes i ganska hög grad hantverksmässig arbetskraft. Sålunda finner man, vilket är helt naturligt, eftersom ingendera av näringarna framvuxit oberoende av den andra, hur hantverket och industrien i inbördes växelverkan ge bidrag åt varandras arbetsformer.

Hantverket tillverkar såsom framhållits i ganska betydande utsträckning för lager och för försäljning på vidare avsättningsfält. Oavsett att med marknadens tillväxt industrialiseringen av tillverkningsmetoderna oftast bryter igenom, kan därför icke hantverket allmänt definieras som en produktionsform, vars utmärkande drag är, att den arbetar på beställning. Huvuddelen av hantverket synes dock mest träffande kunna karakteriseras såsom behovsproduktion inom lokala enheter. För det rena hantverksföretaget är den lokala avsättningsmarknaden

det väsentliga, den direkta kontakten mellan hantverkaren och kunden ofta nog en förutsättning för rörelsen. Det gäller såväl framställningen av varor som tillhandahållandet av tjänster.

Vanligen utövas hantverket på sådant sätt, att verksamheten utgör en förening av tjänsteprestationer och framställning av färdiga produkter. Företagets karaktär kan dock vara mer eller mindre präglad av endera verksamhetsformen. Tillhandahållandet av tjänster utmärker framför allt de verksamhetsgrenar, som avse reparation, installering och montering liksom även kroppsvård; såsom typiska exempel kunna nämnas dekoratörer, färgare, elektriska installatörer, bilreparatörer, optiker, skorstensfejare och frisörer. Den hantverksrörelse, som uteslutande eller så gott som uteslutande är varuproducerande finner man numera huvudsakligen på livsmedelsområdet; exempel äro bagare, konditorer och charkuterister. Även andra yrken kunna dock helt räknas till denna kategori, för att taga några exempel: krukmakare, handskmakare, bryggare, stenhuggare och boktryckare. De yrken, som bruka betecknas såsom konsthantverk höra rätteligen även hit. De allra flesta hantverk kombinera emellertid så intimt tjänsteprestanda med egentillverkning att en klassificering efter dessa grunder icke är möjlig. Detta är exempelvis fallet med yrken sådana som bleck-, koppar- och plåtslagare, glasmästare, instrumentmakare, målare, skomakare, urmakare, snickare, smeder, tapetserare, skräddare och sadelmakare.

Svårigheterna att renodla vissa arter av hantverksföretag — även efter yrkesgrenar — förstärkes yttermera av omständigheten, att hantverksrörelse i många fall bedrives i förening med kommersiell verksamhet. Mycket ofta förekommer att en hantverkare, samtidigt som han tillverkar en eller ett mindre antal produkter, bedriver handel med ett flertal artiklar inom den bransch han företräder. En skräddare säljer slipsar, skjortor och strumpor, en glasmästare säljer ramar och tavlor, en blomsterdekoratör driver frukthandel, en bagare eller konditor har

kaférörelse o. s. v. Icke sällan kombineras samtliga tre rörelseslag, i det företaget tillverkar egna produkter, handlar med dessa och andra varor samt tillfredsställer behovet av reparationsmöjligheter på området.

Följande lista utgör en förteckning utan annan ordning än den alfabetiska över de yrken — med undergrupper —, vilka kunna bedrivas såsom hantverk.[1]

Bagare.
Bandagister, kirurgimekaniker.
Bildhuggare, träsnidare.
Bilreparatörer, bilelektriker, vulkanisörer, cylinder- och vevaxelslipare.
Bleckslagare, plåtslagare, kopparslagare, installatörer, gas- och vatteninstallatörer, ventilations- och kylanläggningsinstallatörer, kylskåpsmakare och kylskåpsreparatörer, värmeledningsinstallatörer.
Borstbindare och kvastmakare, kammakare, penselmakare.
Bryggare, mältare.
Elektroinstallatörer, elektromaskinbyggare, elektromekaniker, radiomekaniker.
Fotografer, fototekniker.
Frisörer, perukmakare.
Färgare, appretörer, dekatörer, detachörer.
Fönster- och byggnadsputsare.
Garvare, läderpressare, läderskärare.
Gatstensläggare (stensättare).
Glasmålare, porslinsmålare.
Glasmästare, glasslipare, glasblåsare, glasetsare, glasbeläggare, inramare, förgyllare.
Gravörer, emaljörer, formgraverare, metalltryckare, nippermakare, stämpelmakare, ciselörer.

[1] Jfr Heinrich Spitz, Die Organisation des Handwerks, sid. 28 ff., Berlin Lichterfelde, samt Jahrbuch des deutschen Handwerks 1937/38, sid. 49 ff., Berlin 1938.

Guld- och silversmeder, juvelerare.
Handskmakare.
Hatt- och mössmakare, modister.
Konditorer, karamell-, choklad- o. konfektmakare.
Korgmakare, stolflätare.
Krukmakare, kanngjutare.
Körsnärer, preparatörer.
Låssmeder, filhuggare, maskinbyggare, metallsvarvare, metallgjutare, nålmakare, verktygsmakare.
Mekaniker, skrivmaskins-, symaskins- och velocipedmekaniker.
Mjölnare.
Murare, betongbyggare, konststensmakare, brunnsbyggare, eldningstekniker, mosaikläggare, platt- och parkettläggare, kakelungsmakare, värme-, kyl- och ljudisoleringsmakare.
Musikinstrumentmakare, fiolbyggare, dragspelsbyggare, pianobyggare, orgelbyggare.
Målare, plankstrykare, lackerare.
Optiker, optiska mekaniker, finmekaniker.
Paraply- och käppmakare.
Repslagare, segelmakare, nätmakare.
Sadelmakare, tapetserare, dekoratörer, madrassmakare.
Skomakare, ortopediska skomakare.
Skorstensfejare.
Skräddare (herr- och dam-), sömmerskor, brodöser.
Slaktare.
Smeder, svetsare.
Snickare, stolsnickare, skidsnickare, leksakssnickare, båt- och skeppsbyggare, segelflygplansbyggare, intarsiasnidare, parkettläggare.
Snörmakare, galonmakare, knappmakare, trens- och tofsmakare.
Stenhuggare, marmorslipare.
Stuckatörer, gipsmakare.
Svarvare, gummisvarvare, snidare.
Taktäckare, (-läggare), tegeltaktäckare.

Tandtekniker, som icke utöva behandling.
Träsko- och toffelmakare.
Tunnbindare, balj- och byttmakare.
Tvätt- och strykyrken.
Urmakare.
Vagnmakare, karosseribyggare.
Vapenhantverkare.
Vävare, stickare, virkare, brodörer, spinnare, kammakare.
Ädelstensslipare.

Hantverkets utbredning.

Till följd av hantverkets starka anknytning till den lokala konsumtionen fördela sig hantverksyrkenas utövare tämligen jämnt i överensstämmelse med folkmängdens storlek. Tabell 8 visar koncentrationen per befolkningsenhet länsvis för ett antal typiska hantverksgrenar. Man finner för att taga ett exempel hurusom, Stockholms stad undantagen, antalet arbetare inom bleck-, plåt- och kopparslageri per 10 000 av folkmängden för län varierar inom så pass snäva gränser som 11 i Malmöhus län och 3 i Norrbottens län. (För mekanisk verkstads- och varvsrörelse visa samma län likaledes högsta och lägsta siffror, men i detta fall 255 och 10). Hantverkets omfattning är emellertid i andra hand beroende av bebyggelsens täthet (samtidigt levnadsstandardens höjd). Detta kommer till uttryck, om man fördelar sysselsättningen inom de utvalda hantverksyrkena på städer och landsbygd. (Tabell 6.) Den representerar därvid 9,3 % av städernas befolkning, men endast 2,8 % av befolkningen på landsbygden. Att hantverket sålunda behållit sin ställning som utpräglad stadsnäring, förklaras av kommunikationsväsendets utveckling.

Särskiljer man länsvis städernas och landsbygdens hantverk och jämför landshantverkets utbredning med befolkningstätheten

på landet, kan man även finna en viss överensstämmelse (tabell 9). Att icke samvariationen mellan de båda serierna är större, torde framför allt bero på att invånarantalet per ytenhet inom varje län icke verklighetstroget avspeglar graden av tätbebyggelse. Länen äro alltför stora och godtyckliga geografiska enheter. Bebyggelsens differentiering kommer icke till synes. Sannolikt skulle siffror för de egentliga tätorterna visa i det närmaste lika hög hantverksrepresentation som städernas. Av siffrorna för de södra, rikt uppodlade länen att döma, torde därutöver tätare landsbebyggelse, i den mån man kan skilja den från tätortsbebyggelse innebära väsentligt bättre betingelser för hantverk än exempelvis bebyggelse av den mera spridda karaktär, som förekommer i de glesare jordbruksbygderna i de nordligare länen. (Bebyggelsen i floddalarna och vid kusten i Norrland är dock icke på långt när så gles som de genomsnittliga folktäthetstalen för länen kunde tyda på.) Jordbrukets karghet kan i andra fall ha övat rakt motsatt inflytande på siffrorna, nämligen i de fall, där den är grundorsaken till att befolkningen skaffat sig biinkomster genom företagsamhet av småindustrikaraktär. Synbarligen föreligger det förhållandet vad beträffar bl. a. Jönköpings län, där siffrorna knappast helt torde vara fria från en del småindustriinslag. En faktor, som bidrar att sänka hantverkets omfattning på den rena landsbygden, torde vara rik stads- och tätortsbebyggelse i närheten. Antagligen får man tillskriva de låga talen för landsbygdens hantverk i Stockholms och Göteborgs och Bohus län den omständigheten.

Betingelserna för hantverksyrkenas utövande gestalta sig sålunda i allmänhet något olika beroende på befolkningens spridning. Just hantverkets ganska fasta avhängighet av befolknings- och bebyggelseförhållandena gör det emellertid möjligt att, visserligen inom vida gränser, fastställa, vilket antal hantverksföretag och därinom sysselsatta som olika arter av bebyggelse — vid viss levnadsstandard — bör kunna försörja,

per invånare räknat. Enligt tyska beräkningar skulle behovet av vissa hantverksyrken inom tätorter med bostadsbebyggelse (Siedlungen) gestalta sig som framgår av tabell 10 a.[1]

För svenska förhållanden stå icke siffror att erhålla, vilka äro fullt jämförbara med de tyska relationstalen. Uppgifterna i tabell 10 b utgöra en grov framräkning ur företagsräkningens material och måste betraktas såsom ytterst schematiska. I den mån man vågar draga slutsatser av en jämförelse mellan de tyska talen, som avse tätorter, och de svenska uppgifterna för städer, synes hantverket, vad beträffar ett antal av de viktigaste yrkena vara rikligare företrätt i Sverige än i Tyskland. Därvid är dock att märka, att den tyska sammanställningen torde grunda sig på förhållandena efter den för några år sedan vidtagna utrensningen av sådana företag, vilka med hänsyn till en rationell produktionsordning icke befunnits önskvärda att bibehålla. Det tyska schemat synes med andra ord i hög grad vara ett uttryck för den planerade omfattningen och inriktningen av hantverket i tätbebyggda bostadsorter.

Utöver de allmänna drag i hantverkets uppbyggnad och utveckling, som denna framställning söker fånga, är det ytterst svårt att ge en beskrivning av yrkenas, hantverksbranschernas, struktur och arbetsförhållanden. Det finns mycket litet material att tillgå. Endast i undantagsfall t. ex. inom målerifacket ha hantverkarnas sammanslutningar givit några mera inträngande analyser av sina respektive yrken. Det finns troligen intet område av vårt näringsliv om vilket man har så ringa faktisk kunskap som hantverket och därmed jämställda företagsformer.[2] Det vore önskvärt att i högre grad få detta gebit utforskat, exempelvis genom detaljstudier av olika branscher. Detta skulle vara av stort praktiskt värde för de

---

[1] Jfr F. Rechenberg, Das Einmaleins der Siedlung, Berlin 1940.

[2] Utomlands, framförallt i Tyskland, har man hunnit något längre. Se exempelvis K. Rössle, Handwerkliche Betriebswirtschaftslehre, Stuttgart 1941.

berörda företagarna och deras organisationer. Man kan också förutsätta, att dessa organisationer med glädje skulle se, att större kunskaper om yrkenas aktuella förhållanden vinnas och sålunda med förståelse möta initiativ i denna riktning.

Hantverkets gruppintressen.

Det är tre mycket väsentliga och av varandra avhängiga förutsättningar för yrkenas bedrivande, som hantverkets organisationer genom tiderna sökt upprätthålla, nämligen välordnad *yrkesutbildning*, *kompetenskrav* för utövande av yrke och *kvalitetskrav* på framställda produkter. Visserligen har det icke alltid skett med vidsynta syften eller med allmängagnande resultat, men städse med sträng konsekvens.

Skrånas främsta uppgift var att reglera förhållandena i dessa avseenden. Sedan skråväsendet upphävdes, har hantverket i Sverige så småningom byggt upp ett organisationsväsende på frivillighetens grund, som i andra former kommit att övertaga skrånas funktion som yrkenas vårdare. Skråväsendet avvecklades genom 1846 års fabriks- och hantverksordning. Däri förutsattes dock obligatoriskt nybildande av »fabriks- och hantverksföreningar», vilka delvis skulle stå under officiell kontroll. Från denna tid härstamma sålunda ett icke ringa antal föreningar med denna beteckning. Då allmän näringsfrihet infördes genom förordningen av år 1864 bortföll den obligatoriska föreskriften att bilda dylika företagarsammanslutningar. Under senare delen av 1800-talet grundades emellertid ett flertal frivilliga föreningar, vilka, liksom de förut bildade, omfattade idkare både av hantverk och fabriksindustri. Under 1800-talets sista decennier avhöllos ett tiotal s. k. industriidkaremöten, vilka utgjorde ett centralt forum för de företagareintressen, som i fabriks- och hantverksföreningarna hade sin lokala förankring.[1]

[1] Jfr C. J. F. Ljunggren, Hantverkets stora problem, sid. 5 ff., Sthlm 1922.

Man sökte efter hand få till stånd ett »fastare samband» mellan dessa sporadiskt avhållna centrala företagarekonferenser och de lokala sammanslutningarna, och vid det åttonde allmänna svenska industriidkaremötet år 1896 bildades »Centralstyrelsen för Sveriges hantverks- och industriföreningar». Samtidigt som lokalföreningarna alltmera fingo karaktären av rena hantverkaresammanslutningar, gjorde sig olika meningar gällande vad beträffar centralstyrelsens befattning med arbetsgivarefrågor. Detta ledde till den klyvning av organisationen, som genomfördes år 1905. Därvid bildades Sveriges Hantverksorganisation såsom en sammanslutning av landets hantverksföreningar för tillvaratagande av hantverkets ideella intressen. Med åren sammanslöto sig vid sidan av denna horisontala organisationsbyggnad hantverksidkarna även efter yrken i yrkesförbund, avsedda att tillgodose arbetsgivareintressena. Yrkesförbunden ha i sin tur år 1933 erhållit en gemensam topp i yrkesförbundens representantskap, vilket utgör en »rådgivande institution, som i samarbete med Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation[1] har att pröva ärenden av gemensam natur». Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation och Yrkesförbundens representantskap ha gemensam ordförande. Beträffande organisationsväsendets detaljer hänvisas till Bil. I.

Yrkesutbildningen.

Yrkesutbildningen är det område, som under näringsfrihetens skede erbjudit de största möjligheterna till praktiska insatser av hantverkets sammanslutningar. Framför allt ha de lokala hantverksföreningarna varit livligt verksamma för att ordna

[1] I samband med sammanslagning med Riksorganisationen Småindustriens Centralförbund ändrades år 1941 namnet till Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation. Till organisationen äro anslutna närmare 400 lokalföreningar, gemensamma för hantverks- och småindustrimedlemmar, med sammanlagt omkring 25 000 medlemmar.

lärlingsutbildningen hos mästare. Efter sin tillkomst har Sveriges Hantverksorganisation (numera Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation) i samarbete med de olika yrkesförbunden vidtagit åtgärder för att ernå enhetlighet i utbildningsbestämmelser och regler för läroprovens avläggande. På senare år har organisationen distriktsvis inrättat särskilda granskningsnämnder för gesällprov. Från slutet av 1800-talet ha med jämna mellanrum från hantverkarhåll jämväl rests krav på legala föreskrifter rörande lärlingsutbildningen. Åtskilliga utredningar i saken ha även förebragts av statliga organ. Senast har frågan varit föremål för behandling av 1936 års hantverkssakkunniga, vilka föreslogo inrättande inom varje landstingsområde av speciella lärlingsnämnder för övervakning av den praktiska yrkesutbildningen.[1] Utredningen föreslog i anslutning härtill viss utvidgning av antingen tilldelningen av statsstipendier åt lärlingar eller statsunderstöd åt mästare. De mycket divergerande uppfattningarna inom olika näringsgrupper om lämpligaste utformningen av den lagstiftning, som bör reglera utbildningsförhållandena, har emellertid medfört, att denna liksom tidigare gjorda utredningar och förslag ifråga om lärlingsutbildningen hittills icke kunnat läggas till grund för praktiska åtgärder.

Yrkesundervisning i skolor inrättades första gången i landet efter förslag av 1872 års kommitté för den tekniska undervisningens ordnande, i form av afton- och söndagsskolor, vilka huvudsakligen voro avsedda att skapa fortbildningsmöjligheter för redan praktiskt verksamma yrkesutövare. Sedan under årens lopp ytterligare kommittéer sysselsatt sig med yrkesskolundervisningens uppläggning, fattade 1918 års riksdag beslut om inrättande av ett enhetligt system av anstalter för den grundläggande lägre fackutbildningen. De riktlinjer för yrkes-

[1] Jfr 1936 års hantverkssakkunnigas betänkande jämte lagförslag angående lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrien (S. O. U. 1938: 30).

skoleväsendet som därvid uppdrogos ha dock i allo icke kunnat följas och så småningom har på såväl lokalt som centralt initiativ en ganska heterogen flora av yrkesutbildningsanstalter och -kurser uppstått. I huvuddrag utgöres dock stommen i yrkesutbildningsorganisationen av dels verkstadsskolor, dels lärlings- och yrkesskolor. De förstnämnda äro heldagsskolor, medan undervisningen vid lärlings- och yrkesskolorna vanligen är förlagd till kvällarna och ansluter sig till den praktiska verksamheten inom respektive yrken. Yrkesskolorna utgöra en påbyggnad på lärlingsskolorna avseende en fördjupad yrkesutbildning av framför allt teoretisk art. Vid sidan av lärlings- och yrkesskolornas huvudkurser finnas även s. k. lärlingskurser och kurser för äldre, vilka äro begränsade till särskilda ämnesområden.

Verkstadsskolorna, antingen kommunala eller enskilda, ha organiserats efter framför allt tre olika principer. De kunna vara *självständiga* med egna verkstäder. De kunna vidare vara *inbyggda* i industriföretag. I detta fall omfattar utbildningen endast ett mindre antal fack, och eleverna erhålla den praktiska yrkesutbildningen i en särskild avdelning inom fabriken, medan den teoretiska undervisningen meddelas i en lärlingsskola. Den tredje formen av verkstadsskola är den *decentraliserade*. Denna skiljer sig från den inbyggda därigenom, att utbildningen, som här omfattar ett flertal yrken, äger rum hos olika, vanligen smärre företag (en eller ett par elever per företag); undervisning i teoretiska ämnen äger rum i lärlingsskolor.

Verkstadsskolorna för arbetslös ungdom, tillkomna vid årsskriftet 1935—36, organiserades såsom fasta skolor med egna verkstadslokaler. Efter förslag av verkstadsskoleutredningen[1], som hade att taga ställning till dessa senare skolors bestånd eller avveckling, och som i samband därmed i vissa avseenden verkställde en översyn av yrkesskolevänsendet i dess helhet,

[1] Jfr Verkstadsskoleutredningens betänkande med utredning och förslag angående centrala verkstadsskolor m. m. (S. O. U. 1938: 26).

är numera under upprättande ett system med centrala verkstadsskolor för de olika landstingsområdena.

Den *högre yrkesundevisningen* inom hantverk och mindre industri har ända till mycket sent datum varit ganska bristfälligt ordnad. Detta är särskilt påfallande vid jämförelse med de välorganiserade institutioner, vilka sedan länge varit verksamma i de övriga nordiska länderna. År 1922 tillkom dåvarande Sveriges Hantverksorganisations hantverksinstitut, vilket fram till år 1941 bedrevs i organisationens egen regi, men med statsunderstöd. Verksamheten vid detta institut gav inom sin ganska begränsade ram goda resultat men betraktades redan från början som ett provisorium. Vid invigningen av detsamma yttrade sålunda organisationens dåvarande ordförande, konsul C. J. F. Ljunggren: »Sedan vi nu några år visat gynnsamt resultat av vårt arbete här och konjunkturerna åter blivit goda, är det att hoppas, att åtgärder kunna vidtagas för ernående av det stora ordinarie institutet.» Denna tanke har nu förverkligats, sedan efter förslag av 1936 års hantverkssakkunniga med Sveriges Hantverksorganisations institut som kärna upprättats Statens hantverksinstitut, färdigställt år 1941. Beträffande Statens hantverksinstituts organisation och arbetsuppgifter se Bil. II.

Hantverkarna och deras organisationer ha sålunda visat starkt positivt intresse för såväl lärlingsutbildningen i verkstäderna som den högre yrkesundervisningen för mästare. Yrkesskolväsendet har däremot icke i alla avseenden rönt samma välvilliga intresse, om också skolanstalter avsedda att komplettera den praktiska lärlingsutbildningen vid företagen icke motarbetats. Icke sällan ha sådana skolor eller kurser tillkommit på initiativ av eller i medverkan från hantverksföreningar på orten. En helt annan inställning har man emellertid intagit gentemot skolanstalter med direkt praktisk yrkesutbildning i egna verkstäder. Den avvisande hållning, som därvid kommit till uttryck, har principiellt sin grund i farhågan,

att utbildningsmöjligheterna, om de i alltför hög grad frigöras från näringslivet självt, kunna komma i otakt med dess behov av yrkeskunnig arbetskraft. Den risk, som framför allt anses föreligga, är givetvis att utbildningsväsendet överdimensioneras och att tillströmningen till yrkena blir större än som motsvarar deras expansionskraft, vilket medför ett nyetableringstryck på den bestående företagsamheten. Med särskild oro har man sett på en av sociala skäl under kristider intensifierad yrkesundervisning för arbetslösa. Vad man på hantverkarehåll häftigast velat hävda är dock, att skolverkstäderna, som icke behöva göra noggranna kalkyler, genom att utbjuda sin tillverkning i konkurrens med de självständiga företagen, försämra marknaden för de senare. Hantverkarna anse ur dessa synpunkter, att yrkesundervisningen borde bygga på lärlingsutbildning i de privata verkstäderna. (I förhållande till verkstadsskolornas lärjungar utgöra fortfarande de lärlingar, som erhålla sin utbildning i mästarens verkstad, större delen av den ungdom, som skaffar sig undervisning i hantverksyrke). Lärlingarnas produktionsförmåga skulle på detta sätt under utbildningstiden komma näringslivet direkt till godo. Arbetskraften skulle även kunna erhållas till en lägre kostnad genom att mästarna erhölle ett utbildningsbidrag av staten. Tidigare ha lärlingarna utgjort ett relativt billigt arbetskraftsmaterial, men numera äro deras löner avtalsbundna på en ganska hög nivå. De lagstadgade former för lärlingsväsendet, som man önskar få införda, äro därför säkerligen icke mindre eftersträvade för den utsikt till lösning av lönefrågan, de antagas medföra. Under alla förhållanden hävdar hantverkaren, att han önskar få klara papper på, att den lärling han åtager sig att lära upp i yrket, stannar så länge i hans tjänst, att arbetsprestationerna motsvara utbildningskostnaderna.

Tanken att införa lärlingstvång för samtliga minderåriga, som anställas inom vissa yrken, avvisades som nämnts av 1936 års hantverkssakkunniga. En reglering av detta slag ansågs

erhålla ett alltför begränsat tillämpningsområde för att vara lämplig att genomföra. »Dels skulle regleringen i så fall endast komma att beröra en mycket ringa del av hela det område, inom vilket behov av förbättrade lärlingsförhållanden förefinnas, och dels ter det sig även synnerligen vanskligt att utvälja de förhållandevis fåtaliga yrken, för vilka skulle gälla en mot de inom näringslivet i övrigt rådande rättsgrundsatserna så avvikande princip, som lagstadgat lärlingstvång onekligen måste innebära.» De sakkunniga voro dock av uppfattningen, att bristen på lagstadgad reglering liksom varje form för tillsyn från det allmännas sida över den praktiska yrkesutbildningen hade försvagat lärlingsinstitutionen som sådan och därigenom även medfört ett visst osäkerhetstillstånd med avseende på yrkesutbildningen inom hantverket. Man sökte därför finna andra former för en reglering av förhållandena och stannade därvid för det tidigare omnämnda förslaget om inrättande av lärlingsnämnder, en ordning, som skulle bygga på frivillighetens i stället för på tvångets grund. Då nu icke heller detta förslag kunnat genomföras, återstår som stöd för lärlingsutbildningen hos mästare förutom vissa mindre statliga stipendiemedel endast organisationernas egna ansträngningar. Det är sålunda mycket betydelsefullt, att det organiserade hantverket icke förtröttas i arbetet att hålla yrkesutbildningen hos mästarna på hög nivå. För att stimulera till detta är kanske den tyska idén att utnämna de bäst skötta företagen till »mönsterhantverk» något att taga efter. God lärlingsutbildning inom yrkena måste vara både det viktigaste argumentet i kampen för reglerade utbildningsförhållanden och, vad som är viktigare, det bästa sättet att, i den mån verkstadsskoleväsendet medför oförmånliga återverkningar, hävda hantverkets intressen gentemot dessa.

Kompetenskravet.

Alltsedan skråväsendet avskaffades och allteftersom hantverkets nya organisationer vuxit sig starkare, har allt ivrigare fram-

förts krav på återinförande av legala kompetensföreskrifter för utövande av hantverk. Detta har skett parallellt med den starka industriella utvecklingen, som i flera avseenden utsuddat gränsen mellan hantverk och näraliggande produktionsgrenar.

Man bör icke ställa denna kampanj för legalt skydd åt yrkeskompetensen så mycket i förbindelse med den tilltagande industrialiseringen i sig själv. Industrien har mera vidgat utrymmet för hantverket än inskränkt det. Hantverkets trångmål står i så fall i mera indirekt samband med det industrialiserade näringslivets utveckling. Industrien kräver liksom hantverket yrkeskunnighet av de flesta av sina arbetare, men en specialiserad yrkeskunnighet. I den meningen, att en ständigt ökande massa av folket lärt sig industriarbetets skilda handgrepp, har yrkeskunnigheten vuxit. Samtidigt som det moderna näringslivet äger en betydande tillgång i sin förmåga till strukturell självanpassning efter teknikens och efterfrågans förändringar, uppstå som bekant även periodiska svårigheter att bringa de ekonomiska faktorerna till samarbete. Den av båda dessa orsaker för längre eller kortare tidrymder friställda arbetskraften äger mestadels någon yrkeskunnighet i vissa fack, ofta tillräcklig att i förening med litet företagsamhet utgöra en hjälplig grund för självständig yrkesutövning. Härigenom uppstår en ständig rekryteringsreserv för ett flertal småföretagaryrken. Trycket från denna på den bestående företagsamheten förstärkes under djupgående kriser och vid avtagande expansionskraft hos näringslivet. Detta är dock endast en sida av ett större problem, som måste lösas genom direkta åtgärder (såsom omskolning och konjunkturutjämningspolitik) och ej genom palliativ av den art, som kompetensregler skulle utgöra.

I argumenteringen för en lagstadgad kompetensreglering har man fäst särskild vikt vid olägenheterna för hantverkets kundkrets av den okontrollerade, icke kvalificerade nyetableringen. Opinionen har därvid vunnit stöd i det ökade behov ur skyddssynpunkt av särskilda kompetensbestämmelser för vissa hant-

verksyrken (elektriska installatörer, bilreparatörer, o. s. v.), som den tekniska utvecklingen medfört. Man har även hänvisat till att flerstädes utomlands, däribland i Norge, rätten att utöva hantverksyrke reglerats i lag.

Gentemot strävandena att bringa utövandet av hantverk under rättsligt skydd har man hävdat principen om näringsfrihet, men även särskilt framhållit svårigheterna att avgränsa olika yrkesgrenar. I de allra flesta fall omöjliggör sammanvävningen av de olika hantverksyrkena inbördes och av hantverket med andra näringsfång en renodling av särskilda yrken. Därigenom skulle föreligga rikliga tillfällen till skäligen meningslösa rättstvister. Frågan har emellertid även en sida, som icke direkt berör den självständiga företagsamheten, men som ytterligare komplicerar eventuella lagstiftningsåtgärder, nämligen behandlingen ur juridisk synpunkt av den verksamhet för eget behov, framför allt inom jordbruket, som icke förutsätter kvalificerad kunnighet i yrke.

Frågan rörande legala kompetensföreskrifter för utövande av hantverksyrke blev liksom lärlingsutbildningen föremål för behandling av 1936 års hantverkssakkunniga.[1] De sakkunniga ville inte bestrida, att avsaknaden av legala föreskrifter om yrkeskunnighet för rätt till självständig hantverksutövning i många fall medverkat till en mindre tillfredsställande rekrytering av hantverkarekåren. Några mera framträdande risker för hantverkets bestånd och utveckling på grund av den okontrollerade rekryteringen syntes man dock icke ha anledning befara. Den fria ordningen för tillträdet till hantverksyrkena hade i stort sett varit ägnad att befordra en naturlig anpassning efter tidens krav. Tillräckliga skäl ansågo de sakkunniga därför icke föreligga för att genomföra en tvingande allmän kompetensreglering för hantverksyrkena. Med hänsyn till det

[1] Jfr 1936 års hantverkssakkunnigas betänkande med utredning angående behovet av legala kompetensföreskrifter för utövande av hantverksyrken (S. O. U. 1939: 46).

berättigade kravet från den allsidigt utbildade hantverkarens sida på ett offentligt erkännande av hans yrkesskicklighet liksom även med beaktande av konsumenternas intresse av ledning vid leverantörsurvalet ansågo de sakkunniga, att en frivillig reglering av kompetensen inom hantverksyrkena vore av värde. Härigenom vore en avsevärd stadga och enhetlighet på området att vinna. De sakkunniga föreslogo i detta syfte legal sanktionering av mästarbrevsinstitutionen. Sedermera har även Kungl. Maj:t utfärdat kungörelse angående mästarbrev för hantverksutövare. Brevens utställande är anförtrott Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation. Prövning av ansökningar skall ske genom en nämnd med ordförande, tillsatt av kommerskollegium samt två ytterligare ledamöter, utsedda av Statens Hantverksinstitut och Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation. Genom mästarbreven ha sålunda skapats möjligheter att stärka yrkeshantverkets ställning. För att de skola komma till avsedd nytta kräves emellertid, att man iakttager urskillning vid utställandet och att man bedriver upplysningsverksamhet bland allmänheten. Det vore t. ex. lämpligt att kring mästareinstitutionen bygga upp en märkesreklam för olika yrken.

Kvalitetsbegreppet.

Det varuproducerande hantverkets möjligheter att bjuda den industriella produktionen konkurrens beror till allt väsentligt på dess förutsättningar att vidmakthålla respekten för den gedigna, mera hållbara, handgjorda varan. Redan kampen för en välordnad yrkesutbildning och kvalificerad yrkesutövning innehåller därför ett propagandavärde för hantverket.

Säkerligen är det icke så, att den fabriksgjorda varan, om den till sin art överhuvud kan jämföras med den hantverksmässigt framställda, genomgående är av sämre hållbarhet än denna. Och där så är fallet torde skillnaden i pris motsvara kvalitetsolikhe-

terna. På det stora hela hänföra sig skiljaktigheterna i framställning av motsvarande produkter inom industri och hantverk huvudsakligen till den vikt, som fästes vid noggrannheten i utförandet av detaljerna. Den mer eller mindre personliga arbetsformen betyder mycket. Det är svårt att tro, att det myckna talet om nutidens smakförsämring, som skulle bero av industrialiseringen, har någon reell grund. Under alla förhållanden torde man knappast kunna påvisa någon försämring av smaken i och för sig. Snarare kan det förhålla sig så, att tekniken och produktionsmöjligheterna utvecklats för snabbt, för att skönhets- och formuppfattningen skall ha hunnit i samma takt anpassas till och göra sig gällande med avseende på allt det nya. Det är även högst sannolikt, att levnadsstandardens höjning trots allt ännu icke är så stor, att den medger smaken något dominerande inflytande på urvalet. Det torde även vara så, att de stora befolkningsgrupper, som dragits in i industrialismens samhälle, ännu icke i alla avseenden tillägnat sig de kulturbärande skiktens säkrare formuppfattning.

Även om sålunda industrialiseringen icke med fog kan beskyllas för att innesluta någon kvalitets- och smakförsämrande tendens är det ändå anledning att dröja något vid hantverkets betydelse såsom kvalitetsskapande och formgestaltande produktion. Både hantverket och hemslöjden giva i mycket samtidigt utlopp för människans drift att skapa och hennes strävan efter konstnärlighet. Hantverket har en uppgift att fylla som förmedlare både när det gäller den kvalitativa och formsköna utformningen av ny produktion och — vilket i grund och botten är detsamma — höjande av konsumenternas stilkänsla och kvalitetsanspråk. Framför allt är hantverkets liksom hemslöjdens insatser välkomna som bidrag till strävandena att höja hemkulturen. Det torde emellertid knappast råda tvivel om att det rena hantverket i dessa hänseenden intar en mera undanskymd ställning, än man i förstone skulle vara böjd att tro. I själva verket är det självständiga hantverket, på många om-

råden ohjälpligt distanserat av den industrialiserade produktion, som är hantverksmässig i den meningen, att den betjänar sig av arbetare med hög yrkesskicklighet, men som dessutom har råd att för den konstnärliga ledningen anställa speciell arbetskraft. Om man vill kalla dylik till större verkstäder koncentrerad serietillverkning av möbler m. m. för storhantverksrörelse kan ju vara en smaksak. De små företagens möjligheter att hävda sig är i detta fall — bortsett från det mer utpräglade konsthantverket — beroende på villigheten att underordna sig — i möbelbranschen exempelvis en stor möbelfirma och dess arkitekter. Inom det smärre, självständiga hantverket kan sålunda knappast serieproduktion av denna art erbjuda utvecklingsmöjligheter för så vitt man icke genom samverkan (blockbildning, leveranssammanslutningar) kan hålla koncentrationstendenserna stången. Möjligheterna att främja en sådan utveckling, vilken, utan att i samma mån innebära avkall på småföretagens självständighet, skulle kunna leda till både en bättre konstnärlig ledning och en mer rationell produktionsordning äro värda att mer energiskt än hittills undersökas.

I allmänhet torde man emellertid ha en överdriven uppfattning om de möjligheter, hantverket i trängre mening äger, att intaga en ledarställning för den formgestaltande produktionen.[1] Det är konstindustrien, glasindustrien, keramikindustrien, möbelindustrien o. s. v., som intagit denna plats. Att det även därvidlag är den skickliga hantverkaren, inordnad i industriens organisation och underordnad konstnärlig ledning, som har slutligt ansvar för produktens form, är oomtvistligt.

[1] Den stilproduktion av möbler, som bedrives med »Hantverket» i Stockholm som centrum, torde exempelvis icke ha någon avsevärd betydelse för det självständiga möbelhantverket. Dessa exklusiva och mycket dyrbara möbler ha nödvändigtvis en mycket begränsad marknad. Det synes emellertid vara av värde att upprätthålla denna självständiga hantverksproduktion såsom ett experimentfält för möbelarkitekter, vilka kunna arbeta med sina idéer under fria former. I sin tur stimulerar givetvis detta även möbelfabrikerna, som i sista hand äga möjligheter att förverkliga uppslagen i billiga serier.

Småindustrien.

Begreppet småindustri.

I det föregående ha försök gjorts att begreppsmässigt åtskilja hantverk och industri. Om man erkänner en sådan skillnad, kan det synas egendomligt att tala om hantverk och småindustri såsom tillsammans bildande en särpräglad del av näringslivet.

Hantverket och småindustrien ha givetvis i vissa avseenden gemensam karaktär såsom näringsformer, medan de på andra punkter visa olikartade drag. Förhållandena gestalta sig icke så enkelt, att företagsamheten sönderfaller i tre skikt, i botten hantverket, ovanpå detta småindustrien och överst storindustrien, alla åtskilda genom arbetarantalets storlek per företag och vissa allmänna kännetecken beträffande driftens teknik. Företagsformerna i övergångsområdet mellan hantverk och industri äro invävda i varandra på ett sätt som icke möjliggör en generell gränsdragning. När framställningen i det följande söker åskådliggöra begreppet småindustri till skillnad från hantverk och större industri är icke avsikten att fastslå dess fullständiga särprägel i förhållande till dessa andra näringsformer. Fastmer är syftet att visa, att småindustri kan vara en i viss mån egenartad företagsform, vilken dock i vissa avseenden, framförallt tekniska, är förbunden med den större industrien och i vissa andra, företrädesvis på det sociala planet, har stark anknytning till hantverket. Karakteristiken av småindustrien bör med andra ord visa upp skillnaden mellan hantverk och småindustri men samtidigt giva belägg för riktigheten av att tala om dessa företagsformer på samma gång.

Den första förutsättningen för att en industriell rörelse skall kallas småindustri är givetvis, att den är av förhållandevis begränsat omfång. Det är dock ytterst vanskligt, av skäl som tidigare berörts, att angiva exempelvis en arbetarantalsiffra som

generell måttstock. I regel torde det väl röra sig om företag med mellan 10 och 50 anställda. Småindustri är tekniskt sett industri i allt vad ordet innebär. Såsom i det föregående framhållits, är det icke den större eller mindre mekaniseringen i sig själv som konstituerar skillnaden mellan hantverk och industri. Det är riktigare att taga fasta på, att hantverket fäster avseende vid produkternas individuella utformning och att småindustrien, liksom industrien överhuvud lägger an på förenkling och standardisering av sin tillverkning. Medan hantverket huvudsakligen är inriktat på lokal avsättning av produkter och tjänster, är det oftast utmärkande för småindustrien att den producerar för en större marknad, inom eller utom landet. Delvis som en följd av olikheten i avsättningsförhållanden kan man även konstatera skiljaktigheter med avseende på lokaliseringen. Utövare av renodlade hantverksyrken samlas gärna i städerna och tätbygderna. Småindustrierna finner man oftast på landsbygden, där de söka sig till de ur kostnadssynpunkt förmånligaste orterna.

Vad som framför allt givit ordet småindustri dess speciella klang, är de karakteristiska omständigheter under vilka särskilt i Småland små industriföretag vuxit fram och så småningom givit bygden sin prägel.

Småindustrien i Gnosjö är ett av de bästa exemplen på den ur bygdens hemproduktion framvuxna småindustrien. I många andra trakter av Småland, men framförallt inom Västbo härad, med förutom Gnosjö, Anderstorp, Reftele, Hillerstorp, Forsheda etc., är utvecklingsgången snarlik. Småindustriell företagsamhet över ett större område och med samma koncentration som i Västbo härad förekommer dock icke annorstädes i landet, icke ens i Småland. Betydligt glesare ligger den huvudsakligen till östra Småland lokaliserade småindustrien inom trävarubranschen. Vill man tala om småindustriell bygd, har detta sålunda endast fog för sig vad beträffar Västbotrakten. Men där liksom på andra håll är det

karakteristiskt, att småindustrierna ofta klumpa ihop sig i samhällen, vanligtvis i stationsorterna. I Småland är det tätt mellan dessa småindustrianhopningar. Utanför Småland och vissa närbelägna delar av de angränsande landskapen förekommer starkare koncentration av företrädesvis småindustriell företagsamhet endast på enstaka orter. Exempel på detta äro Tibro i Västergötland och Edsbyn i Hälsingland.

Såväl på landet som i tätorterna finner man dock småindustrier av den karakteristiska typen, spridda och insprängda i övrig företagsamhet.

Att rikligheten på småföretag är en ganska tillförlitlig mätare på befolkningens verksamhetslusta, vakenhet och »påhittighet» är oomtvistligt. Ingenstädes kommer detta så tydligt till uttryck som i de karga jordbruksbygderna på och kring det småländska höglandet. Lika säkert är att exemplets makt har mycket att betyda som drivfjäder. Mångenstädes kan en livaktig småindustriverksamhet med den typiska ortskoncentrationen ledas tillbaka till en enskild initiativrik mans företagsamhet. Den viktigaste lokaliseringsfaktorn är icke sällan föregångsmannens rotfasthet i hemorten. Och den viktigaste utvecklingsfaktorn är ofta samtidigt att »en ann är väl så god som en ann». När det går bra för den ene eggas den andre, som vill vara lika duktig, till nya ansträngningar. Av muntliga vittnesbörd att döma är det ganska vanligt, att det därvid är hustrurna, som driva på. »När dom kan skaffa sig det . . .»

Småindustrien i Gnosjö.[1]

Gevärsfaktoriet i Jönköping, sedermera i Husqvarna, säges ha tagit sina första arbetare från Gnosjö. Denna omständighet tyder på, att folk i trakten redan dessförinnan var känt som duktiga smeder. »Faktoristerna», som arbetarna vid gevärsfaktoriet kallades, fingo i Husqvarna lära sig vapenhantverkarens

[1] Jfr F. J. Eneström, Gnosjöborna, Sthlm 1912.

yrke. När de blivit utlärda, fingo de ofta återvända till hemorten för att där tillverka vapen, som de med vissa mellanrum levererade i Husqvarna. Även i fortsättningen synes denna trakt stadigt ha försett vapenfabriken med yrkeskunnig arbetskraft. Det är tydligen den förbindelse, som bygdens smideskonst på så vis upprätthållit med finsmidet för vapentillverkningen, som givit impulsen till tråddragningen i Gnosjö. Behovet av fina järntenar födde så småningom tanken, att man genom att draga järnet genom ett allt mindre koniskt hål kunde tänja det till tråd. Tråden drogs med en vandring — så länge den var grov med häst, när den blev finare för hand. Den första proceduren försiggick utomhus i »hästkörningstråddrageriet», den senare inomhus, i »inståndstråddrageriet». Tråden smordes för att glida lättare med en fläskbit och rengjordes och putsades med lingonmos. Järnet som man använde till råmaterial bars till en början den två mil långa vägen från Nissafors.

Vid mitten på 1700-talet började man utnyttja vattenkraften i socknens många bäckar för att draga tråden. »Och där drageri ej anlades, uppfördes vattensläggor för räckning och spräckning av det järn, som skulle dragas.» (Eneström). Men tillgången på vattenkraft var icke så stor, att den räckte för alla, som hade företagsamhet, och först under senare delen av 1800-talet fick hästen vika för fotogenmotorn. Under tidernas lopp ha funnits ett åttiotal tråddragerier i Gnosjö. Enligt en uppgift förädlades inom Gnosjö socken under början av 1800-talet till tråd omkring 1000 skeppund järn årligen.

Vid 1800-talets början synes konsten att väva duk av stål- och mässingstråd ha börjat sprida sig i trakten. Förutom metalltråden och metalltrådsduken tillverkades i Gnosjö under denna tid även en hel del förnödenheter med metalltråden som utgångsmaterial, exempelvis häktor, hårnålar, knappnålar och annat. Försäljningen av produkterna sköttes av driftiga ortsbor, som reste kring i landet.

Ganska länge förmådde tråddrageriet i Gnosjö hävda sig gentemot den begynnande tråddragningen i anslutning till valsverken. Detta berodde dels på förbättring av tekniken. Man köpte nu valsat rundjärn som råmaterial, och man betsade tråden med vitriol i stället för lingonmos. Delvis fann den framställda tråden direkt avsättning på orten för metalldukvävningen. Jämsides med att både tråddragningen och senare även väveriet tynade bort, började man emellertid syssla med andra slag av metallbearbetning. Någon ersättning för de förlorade sysselsättningsmöjligheterna måste man ha och handlaget med metall låg folket i blodet. Den redan tidigare icke obetydliga framställningen av småartiklar av metalltråd utvidgades och nya saker uppfunnos. Såsom själva ursprunget till den omfattande och mångskiftande metallbearbetning, som mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet växte fram på grundval av befolkningens yrkeskunnighet, har man ansett klocktillverkningen på gården Hyltan vara. Här levde vid 1800-talets början en mångkunnig man, Sven Nilsson Morin. Denne konstruerade en klocka, som hans broder Jon Nilsson, sedermera känd som en mycket skicklig klockmakare, förfärdigade. Gemensamt funno de tekniken att gjuta tillbehören till klockan. Jon Nilssons son antog efter gården släktnamnet Hyltén. Hylténs metallvarufabrik blev vid 1800-talets slut jämte Bårebo metallfabrik socknens mest betydande industri. Dessa två småindustrier ha sedan utgjort kläckningsanstalter för nya fabrikörer, vilka, när deras »fabrik» vuxit, i sin tur fått se sina bästa arbetare gå ifrån och sätta upp egna verkstäder. »Alltid hava gnosjöborna», säger F. J. Eneström »haft en viss åtrå efter att uppnå oberoende ställning samt att få vara sina egna herrar, och genom flit, sparsamhet och god beräkning har detta lyckats för de flesta av dem.» På detta sätt ha bygdens småindustrier kommit till. De små fabrikerna anställde lärpojkar, som utgjorde framför allt billig arbetskraft; när de vuxo upp och vunno skicklighet inom sitt yrke, blev önskan att vara sin egen starkare, allrahelst som de flesta hade sina egna stäl-

len, som de brukade och där de bodde. Alla ha de börjat sin verksamhet under mycket blygsamma förhållanden, i ett skjul, en vedbod eller något annat uthus. Verktyg och någon maskin har man skaffat med sparpengar och genom släktingars hjälpsamhet. Det vanligaste har dock varit, att några stycken slagit sig ihop och blivit kompanjoner och på så sätt ökat den nya verksamhetens resurser både vad beträffar yrkeskunnighet och kapital. Kompanjonskapet har merendels stärkts av familjeband. Bolag har vanligen bildats av släktingar, och en företagare har i första hand anställt anhöriga. Släktbanden på trakten äro både vittförgrenade och fasta genom att folk sällan gift sig utanför socknen. För att återigen tala med Eneström: »I alla tider har solidaritetskänslan varit ovanligt starkt utvecklad i Gnosjö, vars inbyggare därjämte hava besjälats av en varm kärlek till den fäderneärvda torvan. Hela socknen är såsom en enda familj.» Dessa förhållanden ha gjort samarbetet lättare, villigheten att arbeta och intresset för företagens framgång större. Under »igångsättningsperioden» och under svåra tider har detta gjort det möjligt för företagen att överhuvudtaget klara sig igenom. Det finns många exempel på hur under krisår företagare med ytterligt knappa möjligheter att försörja sig själva, höllo rörelsen igång för att sysselsätta åtminstone några av sina arbetare. De ville inte »ge upp».

Man vill gärna i denna samhörighetskänsla se något av förklaringen till att Gnosjötrakten kommit att uppvisa en sådan rik provkarta på olikartad produktion. De, som överge sina anställningar och sätta igång egen fabrikation, önska icke gärna tillverka någon av de artiklar, som deras förre arbetsgivare framställer. Man vill icke öka konkurrensen och utså misssämja, och då gäller det att hitta på något nytt. Detta är en tävlan i sammanhållningens tecken, som även är värd att taga till riktpunkt för småföretagens utveckling, sedd ur vidare synpunkt.

För att giva en bild av mångfalden företag uppräknas nedan

de »större» småindustrier i Gnosjö socken, vilka ingå i industristatistiken. Socknen har cirka 1 600 invånare.

Gnosjö Bleck- & Plåtslageri, E. Johanson.
Andersfors Fabrik, Karlsson & Co.
Bergviks Fabrik, John Bengtsson & Co.
Börsfabriken, Gösta Rydén.
Gnosjö Tråddrageri, Jönsson & Co.
Sven Johansson & Co.
J. Samuelsson.
Insjöns Metallfabrik, Br. Bulth.
Marieströms Fabrik, Rudolf Bauréus.
Skoglunds Fabrik, Eric Ericsson.
Bergvalla Metallfabrik, Nevrén o. Norle.
Björkåkra Metallgjuteri, H. o. F. Rydén.
Bårebo Metallvarufabrik, David Bauréus.
Em. Almberg.
Fiskredskapsindustri, Johansson & Co.
Gnosjö Armaturfabrik, Br. Hyltén.
Gnosjö Gelbgjuteri, A. Jacobson & Co.
Gnosjö Järn- & Metallfabrik, A. Bolander.
Gnosjö Metallfabrik, Johansson & Nilsson.
Metallbolaget Granstrand & Co.
A. Holmgren.
J. E. Hylténs Metallvarufabrik.
Högalids Metallfabrik, Knutsson & Johansson.
Gunnar Johanssons Mek. Verkstad.
Einar Karlssons Metallgjuteri.
Valfrid Karlssons Metallindustri.
Bröderna Liljas Metallfabrik.
Oscar Nordenströms Metallgjuteri.
J. Nyströms Metallfabrik.
A. Rydéns Metallindustri.
Hallabo Metallgjuteri, Hallden & Uhnér.

Nybäcks Metallvarufabrik, Danielsson & Co.
Åvikens Metallindustri, Verner Fredriksson & Co.
Gnosjö Bilverkstad, Leander Karlsson.
Häryds Bruk, Odell & Ekberg.
Nordbäck, Gustav Svensson.
Gårebo, Artur Pettersson.
Fingal Anderssons Träförädlingsfabrik.
Erik Blomgren.
Gnosjö Nya Fabriks AB.
Solhälls Träindustri, Svenningsson & Svensson.
Gnosjö Elektriska Valskvarn, Oscar Lundén.
Trikåfabriken Juno, Bröderna Sahlén.
Gnosjö Portföljfabrik, Paul Svensson & Co.
Lindquist & Larsson.
Svenssons Portföljfabrik.

Av dessa 46 företag ha 16 stycken ett arbetarantal icke överstigande 5, 18 stycken mellan 6 och 10 arbetare, 7 stycken mellan 11 och 20 arbetare samt 4 stycken mellan 21 och 35 arbetare. Ett företag hade med hemarbetare över 300 anställda.

En småindustribransch.

En kort beskrivning av hur företagen inom skidindustribranschen uppkommit och utvecklats — i flera fall till ganska stora företag — är rätt belysande för det sätt, på vilket småindustrier kommer till. Skidfabrikationen har funnit god näring i den stigande levnadsstandarden och folks ökade möjligheter till och intresse för friluftsliv. Under senare delen av 1930-talet har tillverkningen tre- till fyradubblats (1935: 131 000 par. 1940: 455 000 par). Följande uppgifter äro hämtade ur en sammanställning, som Skidfrämjandet låtit utföra år 1942.[1]

[1] Jfr Skidfrämjandets årsbok 1942, sid. 156—176.

En småländsk bondpojke, Lars August Jonsson, slog sig vid slutet av 1880-talet ned i Östersund som snickare. Tävlingsidrotten på skidor började vid den tiden komma igång. — Skidfrämjandet höll år 1894 nationella skidtävlingar i staden — och Jonsson började intressera sig för skidtillverkning. I samarbete med bankkamrer S. Sahlin konstruerade han ett flertal skidor, som fingo god marknad. Fabriken har underhållit flitig kontakt med tävlingsåkare och fått fram flera förbättrade skidtyper (»luftskidan», avsedd att eliminera vakuumbildning under glidytan och att förhindra bakhalka, samt en hopfällbar skida). Företaget drevs efter Jonssons död år 1934 av sterbhuset men ombildades år 1937 till aktiebolag. Sysselsättning beredes uppskattningsvis 35—40 arbetare.

År 1894 tillverkade Johan Larsson, 17 år gammal, de första skidparen i vedboden på fädernegården i Vallaboda, Vendels socken i Uppland. Då försöken slogo väl ut, började han driva tillverkningen mer rationellt, och snart hade han med hjälp av anhöriga och bekanta igång en fabrikation i Vallaboda. Fabriken flyttades vid sekelskiftet till Örbyhus och utvidgades. Den brann och ombyggdes år 1929. Den är utrustad med specialmaskiner av egna konstruktioner. Tillverkningen har utvidgats med exempelvis stavar och sparkstöttingar. Fabriken, som fortfarande drives av fabrikör J. Larsson med en broder och en son som medägare, sysselsätter 60—80 arbetare.

År 1887 flyttade stenarbetaren Karl Karlsson från Hjukens by vid Hällnäs till Avanäs by och började där tillverka skidor, som hemslöjd till år 1894 och därefter med hjälp av maskiner. Till en början hade han skidverkstaden i köket, men när tillverkningen växte flyttade han in även i salen. Där monterades den första fräsmaskinen, vilken till en början drevs med en hästvandring, sedermera av en fotogenmotor, innan den elektriska kraften kom. En ny fabrik byggdes i Avanäs 1912. Den brann men uppbyggdes igen och försågs med moderna maskiner år 1918. Fabriken har flera egna specialmaskiner, därav en, som sågar skidämnets kanter, uttager styrrand, putsar densamma samt formar skidans överdel och putsar denna. Fabriken tillverkar även vallor. Verksamheten har efter grundarens död övertagits av sonen och sysselsätter 20—40 man.

Edsbyns skidfabrik grundades år 1899 av hantverkaren J. Johansson, som blev driftsledare vid fabriken, medan byggmästaren Olof Johansson blev företagets ekonomiske chef. Tillverkningen flyttades till en helt ny och större byggnad år 1908. Fabriken har ännu en gång nybyggts och fått ny ägare år 1935. Den är nu en av landets modernaste och drives i förening med Edsbyns möbelfabrik, vilket möjliggör god anskaffning och gott utnyttjande av virke. Fabriken har haft stora leveranser till svenska armén och även en betydande export. Arbetarantalet varierar mellan 50 och 80.

Albin och Konrad Näslund grundade år 1902 en skidfabrik i Örnsköldsvik, som drevs och fortfarande drives i förening med Näslunds Järnhandel i staden. Fabriken brann år 1938 och en ny anläggning har uppförts i Ås vid Örnsköldsvik. Därvid ha även nya specialmaskiner installerats, bland annat en maskinputs, konstruerad av fabrikens verkmästare. Flera av fabrikens ledande krafter ha varit aktiva skidåkare. Fabriken har specialiserat sig på tillverkning av den s. k. splitkeinskidan, som grundar sig på ett norskt patent. Arbetsstyrkan uppgår under högsäsong till 55 man.

Omkring år 1905 började f. d. rallaren Jonas Wilhelm Nord tillsammans med en kamrat i sin hemsocken Tegsnäs i Västerbotten hantverksmässig tillverkning av skidor. Kompanjonen lämnade företaget år 1921. Detta drives numera av Nords söner, vilka redan från ungdomen varit sin fader behjälpliga i fabriken.

Jordbrukarsönerna Albert och Alfred Sandström funno hemmagården utanför Umeå för trång och flyttade i början av 1900-talet till Stockholm för att bli byggnadsarbetare. De voro goda skidlöpare och började göra skidor åt sig själva. De uppmärksammades för sin vallningsförmåga och togos även i anspråk av kamrater för att tillverka och reparera skidor. Steget till egen skidverkstad blev icke långt. Byggnadssnickeriet lades åt sidan, och år 1910 igångsattes skidtillverkning i en primitiv fabrik på Tunnelgatan. Efter tre år byggdes en fabrik vid Skanstull. Redan 1912 hade bröderna Sandström utexperimenterat en ny terrängskida av norsk typ. År 1923 erövrade de såväl första som andra pris i en konstruktionstävlan, som Skidfrämjandet anordnat. Tomten vid Skanstull tillät icke större anläggningar, och när utvidgningsbehovet nödvändiggjorde en ny fabrik, förlades denna till Lindesberg. För närvarande är Alfred Sandström driftsledare vid fabriken, medan Albert Sandström sköter försäljningen i Stockholm. Fabriken sysselsätter 80 fackarbetare.

Emil Svensson startade omkring år 1910 en skidfabrik i Umeå. Han hade redan som yngling tillverkat skidor under den del av året, då han som byggnadssnickare hade minst att göra inom yrket. Han fick därefter under förra världskriget fullgöra sin militärtjänst som driftsledare vid en skidtillverkning, som staten upptog i Stockholm. Sedermera fick hans egen fabrik en stor arméorder, vilket blev upptakten till att fabriken utrustades med moderna maskiner för en rationell tillverkning.

Skidlöparen Anders Persson från Bollnäs påbörjade år 1914 skidtillverkning i en snickarbod i Rengsjö. Han kunde grunda verksamheten på den erfarenhet av skidan som sportredskap, som hans flitiga deltagande i skidtävlingar givit. En fabrik med moderna maskiner uppfördes år 1919 i Växbo. År 1923 brann denna fabrik och en nedlagd automobilverkstad förhyrdes som fabrikslokal. År 1941 byggdes en

ny anläggning i Bollnäs. Efter Anders Perssons död år 1925 drives fabriken av sterbhuset och med Perssons son som driftschef. Företaget kan sysselsätta 40—60 man.

Filipstads skidfabrik grundades år 1917 av J. F. Eriksson, som jämte bröderna Filip och Erik varit och alltjämt äro aktiva skidåkare. Tillverkningen bedrives hantverksmässigt, vilket anses nödvändigt för att få fram den bästa skidan. Man har bland annat lanserat skidor av lönn, vilket slagit väl ut. Fabriken drives för närvarande av Filip Eriksson.

Jonas A. Persson i Gevåg tillverkade år 1920 ett par skidor för eget bruk. En kamrat tyckte om skidorna och fick köpa dem. Ett nytillverkat par gick samma väg. Persson har flitigt deltagit i skidtävlingar och därigenom fått både erfarenheter för tillverkningen och nya köpare. Tillverkningen sker med hjälp av en specialmaskin, som Persson själv konstruerat och tillverkat, men i huvudsak hantverksmässigt. Persson är ensam i verkstaden men har ett par medhjälpare under högsäsong. »Jag har flera gånger varit erbjuden plats i skidfabriker men alltid tackat nej. Jag är alltför kär i min lilla verkstad och min hembygd för att lämna den.»

De båda första-pristagarna i de första Vasaloppen åren 1922 och 1923, Ernst Alm och Oskar Lindberg startade år 1925 en skidfabrik i Skellefteå. Sedan Alm lämnat firman, driver Lindberg den numera i egen regi. För närvarande kunna cirka 6 personer vara sysselsatta i verkstaden.

Eric Olof Sundin började år 1925 tillverka skidor i en uthuslänga på sin faders gård i Arbrå. Efter en eldsvåda i verkstaden flyttade Sundin år 1927 till Hudiksvall, där han fortsatte tillverkningen i en fastighet, Hudiksbacke. År 1932 byggdes en ny fabrik, som redan efter 4 år visade sig vara för liten. Då inköptes en äldre, mycket rymlig fabriksfastighet, i vilken fabrikationen kunde upptagas i stordrift med moderna maskiner. Flera maskiner ha utexperimenterats inom fabriken. Sundin har själv konstruerat en maskin, i vilken han sammanfört 16 skilda tempon. Man har kommit fram till olika specialskidor, senast en limmad skida med inlägg av hickory och lignostone. Fabriken äges fortfarande av Eric Sundin och sysselsätter inemot 100 arbetare.

Mikael Larsson grundade år 1927 en skidfabrik i Hudiksvall, vilken år 1939 flyttades till Tallåsen. I samband därmed ombildades företaget till aktiebolag. Fabrikör M. Larsson kvarstod som fabriksledare. Den nya fabriksanläggningen är utrustad med en hel del specialmaskiner, tillverkade å egen verkstad. Fabriken framställer flera specialskidor, bland annat en limmad skida av björk, ask, lönn, bok och gran. Förutom skidor tillverkar fabriken även en del sportsnickerier såsom limmade trugor till skidstavar, käppar till skidspännare samt olika andra föremål av björk ur avfallet från skidtillverkningen. Arbetarantalet uppgår till omkring 100, men kan under högsäsong öka till 150.

Conrad Gradin och Richard Pettersson, båda tidigare aktiva skidlöpare, upptogo år 1937 tillverkning av skidor i Drängsmarkby. Den sker hantverksmässigt med en à två medhjälpare. »När det blir fred igen, skall vi söka realisera våra tidigare planer på att utvidga fabriken och utrusta den med moderna maskiner.»

Rolf Bergström startade år 1930 en skidfabrik i Kil. År 1938 inköpte »Monark»-företaget fabriken, som flyttades till det nedlagda Tobo bruk i Uppland. Tillverkningen omfattar särskilt skidor monterade med stålkanter. Dessutom framställas såväl limmade som olimmade skidstavar samt andra sportartiklar. Verkstaden förestås av grundaren Rolf Bergström. Företaget har år 1942 övertagits av ett särskilt bolag. För närvarande sysselsättas cirka 130 personer.

Redogörelsen omfattar icke alla företag i branschen. Den ger otvivelaktigt ändå ett intryck av att på detta område genom företagsamhetens fria växt intresse och kunnighet tillvaratagits på bästa sätt såväl för att höja skidproduktionens kvalitet som för att bereda nya sysselsättningsmöjligheter. Varje fabrik har satt en stolthet i att komma fram med egna skidmodeller med olika namn och olika utförande (Bonnaskidan, Matsboskidan, Idealskidan, Bollnäs elit, Luftskidan etc.) och sannolikt har den intensiva konkurrensen bidragit till att steg för steg höja standarden på skidor i landet. Efter vad det vill synas, har man nu kommit till det stadium, då det skulle vara av värde att fabrikerna sökte sammanföra skilda erfarenheter för att ernå en enhetligare produktion. Flera av skidfabrikanterna ge också uttryck för önskemålet att skidtyperna i högre grad standardiseras. Fabrikören Johan Larsson i Örbyhus hoppas, att »skidfabrikanterna i sin förening måtte samarbeta inbördes och söka kontakt med experter i syfte att förbättra skidmodeller och arbetsmetoder för att på så sätt gynna både landets och egna intressen».

Småindustriens grenar.

Av det föregående torde framgå, att småindustrien icke lätt låter sig fånga i avgränsande branscher eller som någon en-

hetlig sektor inom industrien. För att ge en bild av vad slags företag småindustrien innesluter göres här ett försök att särskilja dess olika former. Småindustrien kan så lunda sägas omfatta:[1]

1. *Tillverkning av enkla nödvändighetsartiklar med relativt kort livslängd.*

Tekniskt relativt okomplicerad tillverkningsgång. Varje företags produktion tämligen ensartad. De framställda produkterna färdiga för konsumtion. Avsättning sker på större marknad.

Ex.: Klädhängare, klädnypor, vispar, krokar, krattor, märlor, hakar, spadar, sågar, skyfflar, hinkar, baljor, trattar, borstar, tvättbräden, skärbräden, laggkärl, tänger, yxor, hammare, häftstift, gångjärn, fönsterhakar, beslag, handtag, filar, skoblock, stegar, kälkar, stolar, enklare möbler, kärror, sågblad, gardinstänger, gardinspiraler, specialverktyg för hem och hushåll (potatisskalare, konservbrytare, osthyvlar, mospressar, mandelkvarnar etc.), plånböcker, etuier, fingerborgar, skidor, skidbindslen, vallor, måttband, skärp, spännen, lampskärmar, mejslar, saxar, lås, kontorsutensilier (hålslag, stämplar, linjaler, mallar, pennfat etc.).

2. *Tillverkning av maskindelar, tillverkningsdetaljer och halvfabrikat.*

Produktionsprocessen mestadels likartad med föregående. Tekniken dock i många fall mer kvalificerad och tillverkningen blandad. De framställda produkterna vanligen avsedda för underleverans till större industrier. Interlokal avsättning.

Ex.: Ramar, stänkskydd, packningshållare, ekrar, nipplar, nav, ventiler, fjädrar, fjädergrepp, gängtappar, kannringar, kedjehjul, kugghjul, borrar, packningar, muttrar, nitar, brickor,

[1] Jfr exempelvis Produkter från Sverige nr 1, 1935, och Fabrikationslistor 1940—41, Småindustriens Centralförbund, Jönköping.

schabloner, skruvar, skruvstycken, stansknivar, smörjkoppar, manöverrattar, kabelskor, radiolådor, borstträ, fönstervred, korrigeringsvisare, vindrutetorkare, bobiner, söljor, skyttlar, spolar, axelvaddar, bröstvävar, fickor, remlås, fordonshjul, buffertar, remskivor, förgasare, kondensatorer, proppar, sprintar, kranar, fönsterlås, etc., (se även artiklar under l. såsom exempelvis beslag m. m.).

3. *Tillverkning av sammansatta, varaktiga konsumtionsartiklar och maskiner.*

Tekniskt avsevärt sammansatt produktionsprocess, baserad på betydande yrkesskicklighet. De framställda produkterna färdiga för konsumtion. Avsättningen är i hög grad inriktad på industrien men avser ofta även speciell efterfrågan på vid marknad.

Ex.: Manglar, vågar, rullstolar, sjukhussängar, pumpar, pumpmaskiner, skärmaskiner, båtar, båtmotorer, cykelmotorer, vattenpass, sprutor, kompressorer, termometrar, hastighetsmätare, manometrar, musikinstrument, borrmaskiner, cirkelsågar, färgsprutor, gripskopor, vinschar, varmvattenberedare, ventilatorer, kopieringsapparater, ritbord, svetsningsapparater, lödapparater, oljeavskiljare, pressar, smärre transformatorer, transmissioner, karosserier, släpvagnar etc.

4. *Tillverkning av ensartade förbrukningsartiklar av materialkaraktär.*

Enkel framställningsprocess och huvudsakligen ensartad produktion. Företagen stå ofta byggnadsverksamheten nära. Avsättningen lokalt begränsad.

Ex.: (Cement-) Tegel- och murbrukstillverkning, sågade och hyvlade produkter (cirkelsågar), snickeriprodukter (lådor, lådämnen o. s. v.) kalkbruk, sand-, grus- och lertäkt etc.

Vid ett flertal tillfällen har i denna framställning poängterats, att hantverk och småindustri ha många förbindelselänkar, dock kanske minst i tekniskt hänseende. Otvivelaktigt förekommer emellertid även en sammankoppling av teknisk art. På serviceområdet torde det vara berättigat att tala om en teknisk symbios mellan hantverk och industri. Särskilt gäller detta bilreparationsverkstäderna. Man är därför benägen att till en femte grupp hänföra förutom motorismens serviceföretagsamhet exempelvis även cykelreparations- och elektrisk installationsverksamhet. Till samma kategori kunde man dessutom räkna stora delar av vissa »industrialiserade» hantverksfack, såsom tryckeri-, sadelmakeri- och skrädderiyrkena, ehuru inom dessa en markerad skillnad gör sig gällande mellan å ena sidan företag med industrialiserad tillverkning och å den andra företag med bibehållen hantverkskaraktär.

Såsom framgår av den gjorda uppräkningen består den småindustriella produktionen till mycket väsentlig del i manufakturering för hemmamarknaden. Denna inriktning torde ha accentuerats under det senaste årtiondet. Av gammalt har emellertid svensk småindustri även gjort sig känd på världsmarknaden. Man kan därvidlag finna många belysande och roliga prov på uppslagsrikedom i förening med exotiska affärsförbindelser. Ur en »fabrikationslista», sammanställd av en försäljningsförening i början av 1930-talet återfinnas t. ex. »cocktailgafflar, export till Australien», »färgade tandpetare, färgäkta, för export», »maskiner och verktyg för sydafrikanska marknaden», »svinstall, färdigställda, export på England», »mejeriutensilier, export till Afrika», yxskaft, »export till malajstaterna», »pastry boards, för export», »papiljotter, export på Norge». Åren före det nu pågående kriget medförde dock inga nya landvinningar för den svenska småindustriexporten, som hade svårt att göra sig gällande i den alltmer reglerade utrikeshandeln och i konkurrensen från andra länder (se vidare sid. 128).

Småindustriföretagets struktur.

Det är driftens organisation, som är det mest karakteristiska hos småindustrien, och på den punkten företer den stark släktskap med hantverket. Småindustriföretaget är ofta enmansföretag eller enkelt bolag; i vart fall utgör det, även om aktiebolagsformen användes, mestadels en ganska utpräglad familjeinstitution. Företagsledningen är i hög grad patriarkalisk, företagaren förkroppsligar icke sällan driftschefen, försäljningschefen, arbetsledaren och den vanlige arbetaren på samma gång Fabrikören — det är hans riktiga namn — utgör i sin egen person så gott som hela organisationsapparaten. Det är överhuvud påfallande, i hur hög grad kännetecknen samtidigt äro uttryck för kraftig, personlig initiativförmåga hos företagaren och för stark självständighet hos företaget.

Den största insatsen i det nystartade småindustriföretaget har utgjorts av initiativtagarens eller initiativtagarnas energi och arbetskraft. Det kapital, som behövts, har i många fall skrapats ihop genom handlån. Först när tillverkningen och företaget stabiliserats så pass, att man vågat tänka på att bygga en verkstad, har man gått till banken, i flertalet fall till sparbanken, för att låna. Finansieringen av den löpande affärsverksamheten har många gånger aldrig blivit ett låneproblem, helt enkelt därigenom att verksamheten endast tillåtits växa med den hastighet, som gjort det möjligt för företaget att självt finansiera sin rörelse. Och detta är väl en av orsakerna till att dessa mindre industriföretag visa motståndskraft både i konjunkturernas svängningar och i konkurrensen.

Det småindustriella företagets mycket små synliga kostnader för administrations-, inköps- och försäljningsarbete äro en styrka i konkurrensen med större företag med mera tyngande organisation. Äro de även en förklaring till att småindustriföretaget förblir litet? Koncentrationen av ledarefunktionerna kan i viss mån förklara, att småindustriföretagen stanna i växten — leda-

reförmåga splittrad på många uppgifter har sin begränsning och utgör dessutom en kostnadsgräns. Skulle företaget växa så stort, att det krävde särskild administrationsapparat, skulle det förlora i konkurrensförmåga. Det är sannolikt, att administrationskostnaderna för ett medelstort företag strax ovanför »enmansorganisationsstadiet», äro relativt sett större än för det mycket stora företaget.

Om de små administrationskostnaderna utgöra en väsentlig förklaring till småindustriföretagens konkurrensförmåga, är det dock långtifrån sannolikt, att detta uteslutande är ett uttryck för att företagsledning — om därmed avses all annan verksamhet inom företaget än manuellt arbete i verkstaden — når sin högsta effekt, när företagsledaren kan förkroppsliga samtliga ledarefunktioner (i det lilla företaget). Att administrationskostnaderna äro låga kan helt enkelt bero på, att den mångfrestande, ensamme företagsledaren (och hans familj, som ofta får hjälpa till att föra böcker och sköta korrespondens) icke tar ut ur sitt företag en ersättning, som motsvarar arbetsinsatserna.

Det är otvivelaktigt också på det sättet, att småindustrien ernår en fördel i konkurrenshänseende genom att den tillvaratar en arbetskraftsreserv (= fritid), för vilken den icke kalkylerar med några direkta kostnader. Detta är ganska naturligt med hänsyn till att småindustrien i många fall utvecklat sig ur hemslöjd och hemindustri, vilka näringsformer i sin tur inneburit utnyttjande av de arbetskraftsreserver, vilka till följd av huvudsysselsättningens art och utövningssätt förefunnits.

Man kan sålunda på goda grunder förutsätta, att småindustriföretagaren liksom hantverkaren i många fall icke erhåller vad, som skulle kunna betecknas som »normal» eller »avtalsenlig» ersättning för det arbete, som fyller hans tid. Detsamma gäller lika ofta familjemedlemmar och likställda. På den punkten föreligger en viss likhet med familjejordbruken. Utnyttjande av ledig tid även hos lejd arbetskraft till ett för-

hållandevis lågt pris har också kunnat ske, givetvis i allt mindre utsträckning, sedan kollektivavtalen blevo vanliga. De ganska patriarkaliska former, under vilka småindustrien arbetar, synes emellertid icke sällan motverka en alltför formalistisk avtalstolkning. Det finns från Småland exempel på, hurusom arbetarna vid t. o. m. ganska stora fabriker gått med på anpassning av lönen efter sysselsättningsgraden.

Arbetsförhållandenas personliga karaktär och den omständigheten, att arbetsgivaren oftast i de mindre industriföretagen arbetar med i fabriken, är en styrka genom att den befordrar samhörighetskänslan inom företaget. En nackdel kan vara, företagarens auktoritetsförlust som arbetsledare (»Man kan inte driva på, när man går med dom»). Men detta kompenseras mer än väl av den direkta övervakningen och den personliga kontakten med arbetaren. Vissa allmänna omkostnader, slitage på maskiner o. s. v., kunna exempelvis i det mindre företaget hållas på en lägre nivå till följd av arbetarnas större aktsamhet om verktyg och maskiner.

Kostnadsnedpressningen genom företagsledarens mångskiftande administrativa insatser har givetvis sin betydelse för småindustriföretagets motståndskraft, oavsett om den härleder sig från den mest effektiva formen av företagsledning eller den helt enkelt orsakas av att företagaren icke får fullt betalt för sitt arbete. Sannolikt tillmäter man dock i allmänhet dessa fördelar hos småindustriföretaget alltför stor betydelse. I den mån småindustriföretagets gynnsamma förutsättningar äro av kostnadsnatur ligga de i högre grad på andra och mera gripbara punkter. En viktig faktor har varit låga maskin- och anläggningskostnader. Maskinerna har företagaren icke sällan konstruerat och förfärdigat på egen hand. Han har samtidigt nöjt sig med mycket enkla lokaler och i största utsträckning byggt dem själv. Det kan sägas, att även detta är att arbeta mycket, utan att kräva lika mycket igen och utan tvivel behandlas den egna arbetsförmågan i hög grad som fri nyttighet. Man får dock

samtidigt icke glömma, att det mestadels är fråga om en produktion, som, bedriven i smått, icke kräver komplicerade maskiner och ej heller alltför stabila fabriksbyggnader.

Även med avseende på arbetskraftskostnaderna finns en enkel förklaring till småföretagens gynnsamma ställning. Småindustrien är lokaliserad till låg dyrort på landsbygden. Den större industrien ligger antingen i städerna eller skapar kring sig på landsbygden ett samhälle, som trots ansträngningar i motsatt riktning hamnar i högre dyrort. Samtidigt som denna storindustriella bygd med höga levnadskostnader gynnar uppkomsten av serviceföretag etc., minskar den dragningskraften på småindustri med vidare avsättning. Storindustriernas kraftfält äro i detta hänseende ganska vidsträckta. Det sydsvenska höglandet har mycket få stora industriföretag; det ligger avsides från de utpräglade storindustridistrikten. Samtidigt erbjudas till följd av det rikt förgrenade järnvägsnätet i dessa trakter ur transportsynpunkt relativt gynnsamma lägen. I de mindre samhällena förstärkas dessutom fördelarna av låga kostnader för uppehället överhuvudtaget av möjligheterna att bruka en jordbit, som kan ge tillskott till livsmedelsförsörjningen. Antagligen kommer dock den fortskridande utjämningen av levnadskostnaderna över hela landet att försämra de på låg dyrort baserade småföretagens konkurrensförmåga.

De låga levnadskostnaderna ha hittills i sin mån medverkat till att småindustrierna på landsbygden fått vidkännas relativt begränsad konkurrens med storindustrierna om arbetskraften. Överflyttningstendenser göra sig dock mångenstädes starkt gällande. Detta beror i avsevärd grad på trafikmedlens utveckling, som möjliggör att folk kan bo ganska långt från arbetsplatsen. De stora industrierna vidga på sina håll rekryteringsområdena genom att själva ombesörja exempelvis busstrafiken i trakten. Denna utveckling kan, allrahelst om man tar i betraktande den nuvarande befolkningsutvecklingen, komma att

medföra avsevärda svårigheter för den mindre industriens arbetskraftsanskaffning.

Det är känt, att i många fall den mindre industrien, framför allt de mekaniska verkstäderna, kräver större mått av yrkesskicklighet av sina arbetare än storindustrien med dess längre gående arbetsfördelning. En hastig omsättning av arbetskraften har oförmånlig inverkan på yrkeskunnigheten och arbetskvaliteten. De ökade flyttningarna bero efter vad det vill synas bland annat på att arbetare och arbetsledare inom småindustrien i hög grad efterfrågas för tjänster i ansvarig ställning inom större industri. Till detta kommer, att inom den mindre industrien diskontinuiteten hos arbetarstammen är ganska betydande redan därigenom, att fabrikerna tjänstgöra som utbildningsanstalter för nya företagare. Följden har blivit, att tillgången på yrkesskicklig arbetskraft visat tecken att sjunka, vilket i sin mån torde medverka till en i vissa fall märkbar försämring av småindustriproduktionens kvalitet. De mindre industriföretagens behov av yrkeskunnig arbetskraft bör till följd av dessa omständigheter bedömas vara proportionsvis större än den större industriens. Från småindustriens sida har man därför den största anledning att understödja yrkesundervisningens utbyggnad, särskilt som de mindre industriföretagen mestadels icke äga möjlighet att ordna lärlingsverkstäder på sätt som avtalen föreskriva.

Småföretagens utvecklingsproblem

Hantverk och småindustri kunna givetvis såsom i tidigare avsnitt skiljas åt och skiljas från större företagsamhet. Dessa gränsdragningar kunna dock endast tjäna syftet att klara ut begreppen och äro i varje fall icke något uttryck för avgörande intressemotsättningar. Småföretagen äro en olöslig del av företagsamheten i dess helhet. Inbördes visa dock hantverket och småindustrien likheter med avseende på uppbyggnad och funktion. De ha som följd därav vissa gemensamma, speciella utvecklingsproblem. I det efterföljande skall i korthet beröras några av de frågor, som måste lösas för att småföretagen, rationellt drivna, skola kunna fylla sina uppgifter inom näringslivet.

Finansiering.

En mycket utbredd opinion inom hantverket och småindustrien har länge hävdat, att småföretagens finansiering är förenad med svårigheter, som det är mycket angeläget att komma till rätta med. Vill man söka roten till dessa ofta påtalade bekymmer med finansieringen, räcker det emellertid inte, såsom oftast skett, att hänvisa till besvärligheter att få lån. Den viktigaste orsaken ligger utanför det rena kreditområdet. Till en början lämnas här några synpunkter på finansieringen av den löpande affärsverksamheten.

I allmänhet arbeta småföretagen med mycket lång försäljningskredit. Detta torde ganska mycket hänga samman med

den personliga prägel, som småföretagens affärsförbindelser lätt få. »Bok» och »konto»-kreditens hävd är, fastän i något annorlunda former, lika grundmurad i hantverk och småindustri som inom detaljhandeln. Enhetliga branschkonditioner och fastställda betalningsterminer förekomma i ringa utsträckning inom småindustriens och hantverkets oftast mycket heterogena företagsamhetsområde. Den kredit, som företagen åtnjuta av sina leverantörer, är däremot till sina former klarare fixerad och väsentligt kortare, den räcker med andra ord icke till för att täcka försäljningskrediten. För den kredittid, som sålunda icke överbryggas, användes vanligen mycket dyrbara finansieringsformer. Köpare ha stora möjligheter att till sin fördel utnyttja företagens litenhet och svaga kreditställning, som i förening med desorganisationen i övrigt på försäljningsområdet gör det svårt för småföretagaren att hävda sina anspråk. I första hand förorsakar bristen på likvida medel en större villighet hos honom att pressa priserna, om han därigenom kan erhålla kontant betalning. Samtidigt har han ringa utsikter att själv utnyttja sina egna leverantörers förmånliga rabattsatser. I stället kan den omständigheten att han måste dra på leverantörskrediten medföra, att han kommer i direkt beroende av sina kreditorer.

Hur tillbakahållande på rörelsens expansion de berörda kreditförhållandena på avsättningssidan i själva verket äro, framstår tydligast, om man gör det antagandet, att kredittiden icke kan förlängas för de varor företaget självt köper — utan att företaget utlämnas åt kreditorernas goda vilja — eller att kapital icke kan anskaffas utifrån. Då står endast den utvägen öppen, att man begränsar omsättningen till en storlek, som gör det möjligt att finansiera den överskjutande kredittiden med rörelseöverskottet. Om vid expanderande omsättning skillnaden mellan given och erhållen kredit tenderar att växa hastigare än den samtidiga vinstökningen, begränsas expansionen i motsvarande grad. Det är ju självklart, att företaget överhuvud

hämmas i sin utveckling, om rörelsens överskott kommer att användas till finansiering av förlängd kundkredit i stället för till självfinansiering av anläggningar eller till stärkande av likviditeten. Även om småföretagen på det hela taget tyckas eftersträva en sund konsolidering under begynnelseåren, får man sålunda räkna med, att återhållsamheten icke till alla delar och i alla fall är frivillig. Om den långsamma omsättningsökningen icke bottnar i försiktighet eller önskan att undvika överexpansion utan i osunda kredit- och betalningsmetoder, utgör detta i sin mån en tillbakahållande faktor i näringslivets utveckling.

Liksom på detaljhandelns område är många gånger det sätt, på vilket de minsta företagen inom småindustrien och hantverket föra sina böcker, under all kritik. Om böcker kan man i många fall icke tala, då hela redovisningen grundar sig på hopbuntade lappar och notor, som i samband med deklarationen hopsummeras på olika sätt för att få siffror i ett »bokslut». Bokföringen kan sålunda icke tjäna en av sina främsta uppgifter, att ge företagsledaren tillfredsställande vägledning rörande kostnadsutvecklingen inom företaget. Detta medför uppenbara risker för att oräntabla tillverkningsgrenar och arbetsmetoder bibehållas, och att de delar av produktionen, vilkas lönsamhet borde föranleda en utvidgning icke ägnas tillbörlig uppmärksamhet. I förening med på sina håll oförmåga och i vissa fall ovilja att överhuvud taget göra rationella kostnadsberäkningar, inverkar detta direkt på företagets likviditet. Det är incitament till en ständigt återkommande kapitalbrist, när man såsom ofta sker, mycket knappt räknar med förnyelsekostnader för maskiner och anläggningar eller icke kalkylerar med full lön för företagsledarens och hans anhörigas insatser. Man kan på detta sätt påvisa även ett sammanhang mellan otillfredsställande kalkylering, finansieringssvårigheterna och det behov av teknisk rationalisering, som gör sig gällande och som beröres i ett senare avsnitt.

Man kan uppenbarligen icke avgränsa frågan om rörelsekrediten från frågan om finansieringen av anläggningarna. I själva verket äro svårigheterna att bemästra behovet av lång kredit, vilka av småföretagarna tillmätas väl så stor vikt som den korta kreditens problem, till väsentlig del en sekundärverkan av de berörda oreglerade förhållandena på rörelsekreditens och redovisningens område. Sammanfattningsvis kan man därför säga följande. Bristfällig bokföring och redovisning överhuvud taget åstadkommer svårigheter vid bedömandet av företagets kreditvärdighet och lägger därigenom hinder i vägen för erhållande av kredit. Lånemöjligheterna försvåras sålunda genom att företagets ställning icke klart kan redovisas för den bank eller låneinstitution där lån sökes. Men dålig redovisning av kostnader och intäkter medför även dålig kännedom om kostnadsutvecklingen inom företaget och försvårar på det sättet den mest fördelaktiga avvägningen driftsgrenarna emellan, vilket genom sina återverkningar på företagets likviditet och räntabilitet även skapar kreditproblem. Ofullständig kostnadsberäkning av produkterna leder till samma resultat och är oftast en följd av eftersatt bokföring. Tillsammans med brister i försäljningstekniken skapa dessa förhållanden även en betydande oreda i betalningsförbindelserna, lång kundkredit o. s. v. vilket leder till dålig likviditet. Allt arbete på att förbättra kalkyleringstekniken och att sanera förhållandena på försäljnings- och inköpsområdet påverkar därför gynnsamt företagens förmåga att finansiera sin verksamhet, både vad avser rörelsen och de fasta anläggningarna.

De påtalade bristfälliga redovisnings- och kalkyleringsförhållandena inom småföretagen torde väl få betraktas som en kvarleva från äldre tider med mera begränsade krav på företagens ekonomiska organisation. Det dröjde i själva verket ganska länge, innan ordnade redovisnings- och kalkyleringsmetoder vunno insteg även i de större företagen. Man stod i allmänhet kvar på ett mycket primitivt stadium i detta hän-

seende, medan den tekniska och organisatoriska utvecklingen i övrigt gick framåt och företagsstorleken växte. Det är sålunda närmast ett uttryck för denna allmänna eftersläpning, att man inom småföretagen så ofta grundar det ekonomiska handlandet på den ytliga inblick i företagets verkliga intäkter och kostnader, som en summarisk kännedom om penningutgifter och -inkomster ger.

Beskrivningen av småföretagens kreditproblem skulle emellertid vara ofullständig, om icke ännu ett förhållande berördes, vilket synes vara av principiell vikt.

Enligt nuvarande banklagstiftning ha bankerna icke rätt att bevilja kredit med mindre säkerhet, som av banken prövas betryggande, »ställes i fast eller lös egendom eller och i fordringsrätt jämväl mot annan än den åt vilken krediten beviljas». Hinder föreligger dock icke att åt affärsidkare bevilja kortvarig kredit avsedd för rörelsen, förutsatt att »med hänsyn till omständigheterna» trygghet för förbindelsens fullgörande ändock kan anses vara för handen. Vad bankerna däremot icke ha rätt till är således att bevilja personkrediter på längre sikt och för anläggningsändamål. Det är tydligt, att detta förhållande i alldeles särskild grad bör öva inflytande på småföretagens möjligheter att få det långsiktiga kreditbehovet tillgodosett.[1]

Det torde med fog kunna ifrågasättas, om icke den svenska banklagstiftningens utformning på denna punkt innebär en alltför stor underskattning av såväl bankernas omdömesförmåga vid prövningsförfarandet som den personliga kreditvärdigheten hos företagaren. Exempel på bankverksamhet, som vid kreditgivningen tar större risker men samtidigt litar till ett större förtroende för företagarens person, erbjudas såväl i England som i Förenta Staterna. I själva verket är ståndpunkten, att man vid beviljande av kredit skall taga större hänsyn till fasta tillgångar än till personligt förtroende och dug-

[1] Beträffande bankernas utlåning till hantverk och mindre industri se tabell 11 med kommentar i Bil. III.

lighet, icke speciellt företagsstimulerande. Den företagsamme behöver kapital för att åstadkomma produktiva insatser. Han behöver god kontakt med sparandet för att kunna bringa detta till samverkan med övriga produktionsfaktorer. Den som redan äger tillgångar har också förbindelse med kapitalkällorna. Dessa synpunkter måste självfallet vara väsentliga, när det gäller ett företagsamhetsområde, där det personliga initiativet och företagarens kunnighet i de flesta fall är den värdefullaste tillgången — där det finns många, som börja från början, men där man samtidigt kan finna ursprunget till större och mer utvecklad produktion. Med banklagens nuvarande bestämmelser kan man icke säga, att allt är väl ordnat för att så fullständigt som möjligt tillvarataga de produktionsuppslag, som duglighet och kunnighet inom alla grenar av näringslivet frambringa. Det vore sannolikt till fördel, om banklagstiftningen mjukades upp något på denna punkt exempelvis på det sättet, att bankerna gåves rätt att bevilja blancokrediter i viss relation till omsättning eller kapital. Man kan därvid erinra om den ökade konsolidering och likviditet hos företagen inom industrien, vilken utgjort ett karakteristiskt drag i de senare årens utveckling på kapitalmarknaden. Sparandet försiggår i allt större utsträckning inom företagen. Den reguljära kapitalmarknaden synes ha minskat i betydelse som kapitalförmedlare vid nyetableringen inom större industri.[1] Man skulle därför kunna vänta, att det fria sparkapitalet i fortsättningen kommer att vända sig mot placeringsobjekt, vilka förut haft svårare att göra sig gällande i konkurrensen, och att bankerna därvid skulle önska att få bättre möjligheter att bearbeta småföretagsområdet.

---

[1] Erinras må även, att skattelagstiftningen gynnar experiment med nytillverkningar inom redan etablerad företagsamhet. Den växande diverseproduktion i stora företagskomplex, som detta leder till, synes icke i allo utgöra ett ändamålsenligare alternativ till självständiga specialiserade tillverkningsenheter.

Man har stundom hävdat, att bankväsendets centralisering skulle ha försvårat småföretagens lånemöjligheter genom att bankernas direkta kontakt med den lokala kundkretsen bröts, och därigenom möjligheterna att erfarenhetsmässigt bedöma företagaren-låntagarens personliga förutsättningar att gå i land med krediten minskades. Säkerligen överdriver man dessa svårigheter. Sparbankerna, som i rätt stor utsträckning anlitas av småföretagare, äro utpräglat lokala institutioner. De stora affärsbankerna ha ett vittförgrenat filialnät med lokalstyrelser, som i regel ganska väl representera ortens näringsliv. Lokalstyrelserna ha också vanligen vid utlämnande av lån fri bestämmanderätt inom ej alltför snäva gränser (i ett fall 40 000 kr.).

En förutsättning för att bankerna skulle kunna i full utsträckning utnyttja eventuella medgivanden att bevilja blancokrediter torde vara, att de starkt falla tillbaka på den lokala verksamheten. Detta torde vara nödvändigt redan av kostnadsskäl. I ett övervägande antal fall skulle det gälla relativt små lån, där vinstmarginalen för långivaren blir relativt mindre än vid större lånesummor, eftersom i varje enskilt fall till betydande del tämligen konstanta eller proportionsvis större formalitetskostnader falla på små lånebelopp. Dylika kostnader måste givetvis bli större ju mer avlägsen låntagaren är i förhållande till långivaren. Skulle det ur säkerhetssynpunkt icke vara möjligt att medgiva avdelningskontoren ganska stor frihet vid bedömningen av låneansökningar, förelåge givetvis ett skäl, som i sin mån talade för självständiga lokalbanker.

Den nedfällda lucka, som banklagens förbud mot personkrediter med någon överdrift kan liknas vid, har man sökt lätta på genom att inrätta en särskild statlig kreditgivning, avsedd att beakta behovet av personkrediter inom hantverket och småindustrien. Denna långivning, som då detta tryckes är under förberedelse i flera län men ännu icke kommit i gång, har in-

rättats efter förslag av 1940 års hantverks- och småindustriutredning[1] och skall anknytas till riksbankens avdelningskontor. För att låneverksamhet inom distrikt, minst omfattande ett län, skall få bedrivas, förutsättes att företagarna och deras organisationer genom en för ändamålet särskilt bildad förening ställer ett garantibelopp som säkerhet för långivningen. Garantisumman skall utgöra minst 10 000 kronor innan utlåning får påbörjas. Utlåning får därefter ske till ett belopp som är tjugo gånger större än den av företagen ställda säkerheten. Denna skall vid behov användas för att täcka hälften av förluster som uppkomma å lånerörelsen. Låneärenden avgöras av riksbankens avdelningskontor, som dock icke ha rätt att bevilja lån, därest garantiföreningens styrelse motsätter sig detta. (Se vidare beträffande denna och övrig statlig låneverksamhet för småföretag i Bil. IV samt under rubriken »Understödsverksamhet».

Man får väl hoppas, att så länge det inte anses lämpligt att ändra banklagstiftningen, den sålunda planerade statliga låneverksamheten skall komma till avsedd nytta. En viktig förutsättning för detta är givetvis, att medverkan erhålles från näringsidkarna själva, framför allt genom deras organisationsväsende. Det måste understrykas, att den statliga långivning, det här gäller, lagts upp från utgångspunkten, att den icke skall bringa hantverket och småindustrien i ökat beroende av institutionellt stöd. Det är icke fråga om subventionering. Den medansvarighet i låneverksamheten, som företagarna själva åtaga sig genom garantiföreningarna motsvaras av inflytande från företagarnas sida över långivningens utformning. Det är betydelsefullt, att hantverkare och småindustriidkare på olika håll i landet icke försumma de möjligheter de sålunda äga att påverka kredit-

[1] 1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande med utredning och förslag till åtgärder för främjande av hantverk och småindustri (S. O. U. 1941: 14).

givningen, så att den bedrives på för näringslivet ändamålsenligaste sätt.

De bekymmer, som småföretagare ofta yppa beträffande finansieringsförhållandena, ha sålunda av allt att döma mycket fog för sig. Önskemålen från en del hantverks- och småindustrikretsar om en välvillig kredithjälp såsom medel att avhjälpa svårigheterna, grunda sig emellertid väsentligen på en felaktig uppfattning av kreditbehovets verkliga art. För det första kan en avsevärd del av finansieringsproblemen endast lösas genom åtgärder vid sidan om kreditområdet. För det andra är frågan om att bereda småföretagen förbättrade lånemöjligheter genom affärsbankerna (eller såsom skett genom riksbanken) icke en fråga om att söka utverka särskild välvilja och frikostighet gentemot en viss näringsgrupp. Den berättigade kritiken av den nuvarande bankmässiga långivningen riktar sig mot dess karaktär att icke i tillbörlig utsträckning taga hänsyn till personlig kreditvärdighet, vilken immateriella tillgång är av relativt större betydelse inom små än inom större företag.

Vad man icke kan ställa anspråk på, är en långivning som samtidigt tager större risker men betingar lägre ränta. Räntefoten måste alltid avspegla de med krediten förbundna riskerna. Från småföretagarehåll har dock i vissa fall rests kritik även mot det nya systemet med garantiföreningar; lånemöjligheterna anses fortfarande bliva alltför kringskurna av säkerhetsbestämmelser och ansvarsmedverkan, och räntan säges vara för hög. Man kan icke värja sig för tanken, att sådana önskemål om mer eller mindre subventionsartad statlig långivning i stor utsträckning avse stöd åt mindre skickligt ledda företag eller företag, som blivit överflödiga. Att ett företag icke kan betala de räntor, som i övrigt tillämpas inom näringslivet, måste ju i grund och botten betyda, att detta företag icke är räntabelt, och antingen måste rationalisera sin drift eller, om icke detta hjälper, av-

vecklas. Genom den hjälpligt camouflerade subventionering, som en välvillig långivning med speciellt låga räntor och begränsade säkerhetskrav skulle utgöra, bortfölle incitamentet till effektivisering av driften eller till avveckling av företaget. Det kapital, som tilläventyrs behöves för en rationaliseringsåtgärd, måste det alltid löna sig att betala ränta för. »Räntefria lån utan säkerhet», som man i en officiell framställning från organisationshåll vid ett tillfälle uttalat önskemål om, skulle närmast medföra, att man höll tillbaka rationaliseringsarbetet inom livsdugliga företag och förhindrade en behövlig utrensning av oräntabla driftsenheter.

Tillverkning.

Småföretagens finansieringsproblem äro — såsom den föregående redogörelsen torde ha givit vid handen — till väsentlig del ett uttryck för ett underliggande behov av rationalisering av tillverkningen. Detta gör sig gällande på två sätt, nämligen dels såsom ett behov att förbättra rörelsens skötsel vid det enskilda företaget, dels såsom ett behov att övervinna vissa nackdelar av företagsenheternas spridning samt att åstadkomma en ändamålsenligare fördelning av produktionen. Ehuru rationaliseringsbehoven i dessa två hänseenden, å ena sidan inom företaget och å den andra inom branschen, ömsesidigt påverka varandra, är det angeläget att klargöra deras skilda karaktär. I det följande diskuteras först bristerna i skötseln av de enskilda företagen.

Företagen.

Större delen av såväl hantverks- som småindustriföretagen arbetar säkerligen under tekniskt och ekonomiskt effektiva former. Inom vissa företagskategorier av småindustri och framför allt inom hantverket har dock varken den kommer-

siella eller den maskinella tekniken vunnit tillfredsställande insteg. Det är i båda fallen tydligt, att efterblivenheten vad beträffar redovisning och försäljningsmetoder är betydligt större än bristerna på maskin- och planeringsteknikens område. I det förstnämnda fallet förbättras icke heller förhållandena så snabbt med tilltagande företagsstorlek som i det senare. Behovet av bättre ekonomisk skötsel av rörelsen har understrukits i samband med behandlingen av finansieringsspörsmålen.

Det tekniska rationaliseringsbehovet är sålunda icke så påfallande som det kommersiella, men är liksom detta framför allt en metodfråga. Företagarna behöva tillgodogöra sig vissa allmänna framsteg på driftsteknikens område, vilka de på grund av en icke sällan ganska utpräglad instängdhet inom yrken och branscher icke komma i kontakt med. Man möter emellertid beträffande tekniska problem ett helt annat intresse från företagarnas sida, än när det gäller exempelvis redovisningsfrågor; ansträngningarna att hålla driftstekniken i nivå med utvecklingen äro också avsevärda. Med bistånd från maskinfirmornas försäljare och serviceväsende kan det emellertid hända, att företagen anskaffa maskiner och verktyg, som i sig själva äro mycket effektiva, men som representera antingen för stor eller också felaktig kapacitet. Genom att en duktig försäljare av en specialmaskin kommit först och i ett lägligt ögonblick, ha de för investeringar disponibla pengarna gått till just denna maskin, medan företaget bort modernisera en helt annan del av verksamheten. Det är sålunda ett på vidare erfarenheter om planeringsteknik grundat omdöme, som ofta saknas.

En väsentlig förbättring av företagens skötsel i berörda hänseenden kan många gånger ernås genom ett relativt begränsat tillskott till företagarens kunnighet. I sådana fall äro åtgärder av väckande och impulsgivande natur tillräckliga. De skola hjälpa företagaren att få upp blicken för svagheterna i företagets skötsel och samtidigt ge honom anvisning, var han kan skaffa sig kunskaper för att avhjälpa bristerna.

Propaganda från organisationerna i form av broschyrer och föredrag är ett användbart medel för att vädja till och befordra självverksamheten hos företagarna. I denna form kunna exempelvis de större lokala hantverks- och småindustriföreningarna — och distrikten — göra insatser, som visserligen ligga vid sidan av deras nuvarande arbetsuppgifter, men som vore av stor praktisk nytta. I Statens hantverksinstitut har skapats ett organ med uppgift att främja även dylika åtgärder. Utan intresse och medverkan från företagarna och deras organisationer kan dock icke institutets verksamhet bedrivas med framgång. Konsulentverksamhet är ett annat medel att underlätta rationaliseringsarbetet vid de enskilda företagen. Frågan hur konsulentverksamheten bör läggas upp måste ses ur flera synpunkter och behandlas i ett särskilt avsnitt sid. 129.

Man måste emellertid skilja propagandan från själva kunskapsmeddelandet. De praktiska kunskaperna måste en företagare i de kategorier det här gäller ha tillräcklig energi att förvärva genom studier. Det är exempelvis icke möjligt att i enstaka föredrag ge åhörarna tillräcklig undervisning i bokföring. Föredragen skola väcka intresset för systematiska studier. Med hänsyn till att lärjungarna utgöras av självständiga, utövande företagare, böra fristående ämneskurser samt korrespondenskurser vara lämpliga utbildningsformer.

Undervisningen i allmänna ekonomiska ämnen i yrkesskolorna för ungdom är av värde, men de därvid inhämtade kunskaperna försvinna ganska lätt under lärlingsåren. Småföretagen startas betydligt oftare med tekniska än med ekonomiska kunskaper hos företagaren som förutsättning. Därför kan icke behovet av företagsekonomiska kunskaper enbart betraktas som engångsföreteelse, även om intresset och ambitionen hos envar företagare eller blivande företagare att från början skaffa sig goda kunskaper i bokföring, kalkylering etc. kan komma att ökas genom en gradvis skeende standardhöjning på denna punkt inom företagen.

Branscherna.

Vid sidan av rationaliseringsbehovet inom de enskilda företagen föreligger även ett strukturellt rationaliseringsbehov i den meningen, att produktionens fördelning på olika företagsenheter och tillverkningsserier inom dessa icke utgör ett i allo effektivt tillvaratagande av i branscherna sysselsatt arbetskraft och investerat kapital.

Med avseende på det renodlade, lokalt anknutna *hantverket* gör sig detta strukturella rationaliseringsbehov huvudsakligen gällande som en överbefolkning av vissa yrken. Orsaken är i vissa fall en av krisarbetslöshet framkallad alltför kraftig rekrytering. Detta gäller yrken av allmän karaktär, där en person med gott handlag snabbt kan tillägna sig ett visst mått av yrkeskunnighet. Framförallt synas snickeriyrkena på detta sätt ha erhållit en överdimensionering. Inom andra hantverksgrenar ha yrkesutövarna blivit alltför talrika, därför att yrkena som sådana äro på retur, under det att många åldrande yrkesmän icke vilja överge sin sysselsättning trots att denna knappt ger dem levebröd. Det finns med andra ord — för att i en ny sammansättning använda ett ofta missbrukat ord — ett hantverkareproletariat. Redan de höga siffrorna för en- och tvåmansföretagen i företagsräkningen tyda härpå. Framför allt styrka dock uppgifterna i 1930 års folkräkning[1] om inkomstfördelningen bland de självständiga hantverkarna, att det förhåller sig på detta sätt. Av tabell 12 a över manliga yrkesutövare framgår, att av 35 759 självständiga hantverkare utan lejd hjälp[2] 7 307 eller mer än 20 % saknade angivbar inkomst[3] och

[1] Folkräkningen den 31 dec. 1930 Del VII tab. 9, Stat. centralbyrån Sthlm 1937.

[2] I folkräkningen redovisas företagarna inom industri och hantverk på tre rubriker, dels självständiga hantverkare utan lejd hjälp, dels mindre företagare eller sådana med upp till fyra anställda, dels ock större företagare eller sådana med mer än fyra anställda.

[3] Man torde icke göra sig skyldig till några allvarligare felslut om man antager, att huvudparten av dem som saknat angivbar inkomst tillhör de allra lägsta inkomstgrupperna.

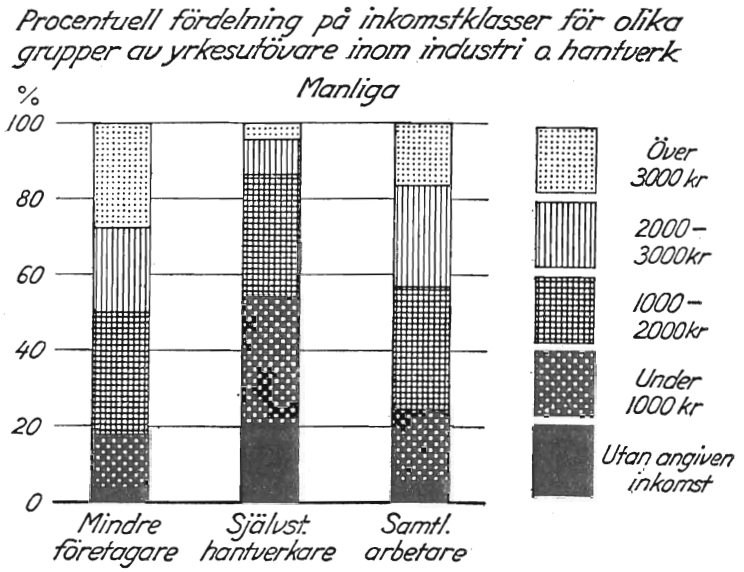

Diagram 9 a.

att därutöver 12 031 eller nära 34 % haft en inkomst understigande 1 000 kronor. Bland samtliga, vilka haft angivbar inkomst, uppgick medianinkomsten till 1 190 kronor. Till jämförelse med dessa siffror kan nämnas, att av samtliga arbetare inom industri och hantverk endast 5,4 % icke angivit någon inkomst och att blott 19 % haft en inkomst under 1 000-kronorstrecket. Medianinkomsten för samtliga arbetare stannade vid 1 870 kronor och låg alltså 57 % över hantverkarnas. Inom kategorien mindre företagare, till vilka väl får räknas hantverkare med större rörelse och till väsentlig del även småindustriföretagare, är fördelningen på de olika inkomstklasserna rakt omvänd motsvarande fördelning inom gruppen självständiga hantverkare utan lejd hjälp. Den visar en ganska kraftig förskjutning upp mot de högre inkomsterna. Den grafiska framställningen (diagram 9 a) av den procentuella fördelningen av manliga yrkesutövare på olika inkomstklasser åskådliggör dessa förhållanden.

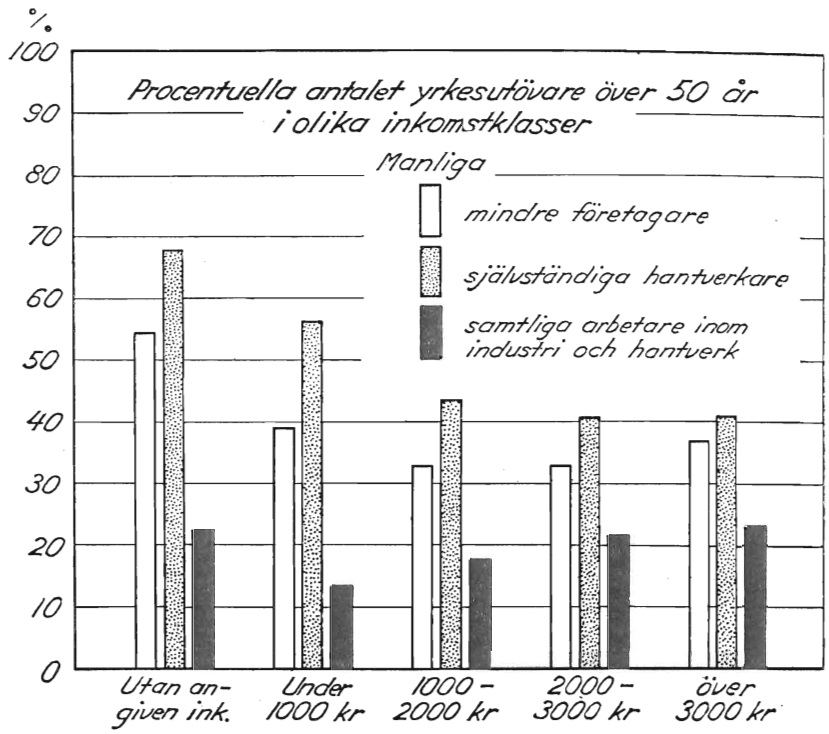

Diagram 9 b.

Av diagram 9 b, som avser ålderssammansättningen bland olika manliga yrkesutövargrupper, framgår, hur företagareskiktet genomgående är äldre än arbetarstammen. Påfallande är åldringarnas stora antal bland företagare med mycket små inkomster. Om man undersöker sammansättningen vad beträffar åldersfördelningen inom den grupp av självständiga hantverkare, vilka ej nått upp tilll inkomster över 1 000 kronor, finner man, att av de 7 307, vilka ej angivit någon inkomst, 68 %, och av övriga med en inkomst under 1 000 kronor 56 % befunnit sig i åldersklasser över 50 år. Man lägger märke till, att även inom gruppen mindre företagare en stor del (54 %) av dem, som icke angivit någon inkomst, varit över 50 år. Bland arbetarna äro motsvarande siffror endast 22 % för dem,

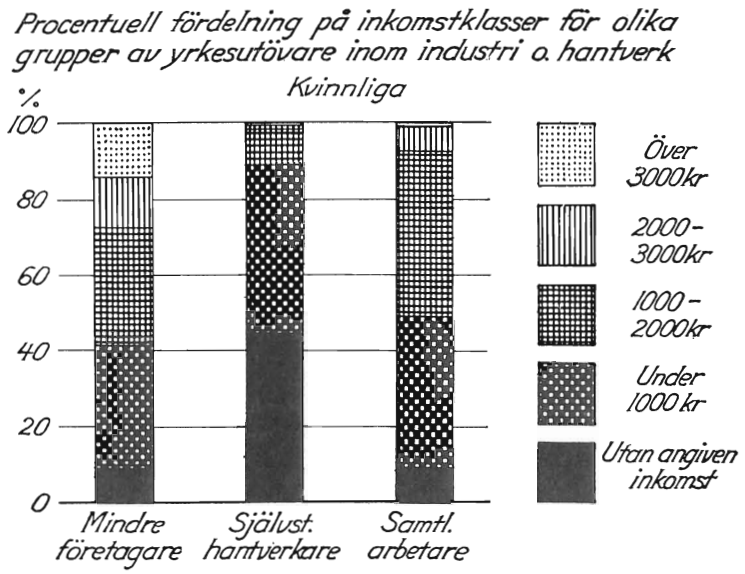

Diagram 10 a.

som ej angivit inkomst och 13 % för dem med en angiven inkomst ej överstigande 1 000 kronor.

För samtliga här redovisade yrkeskategorier är karakteristiskt, att ju lägre inkomstklassen är, desto större del av yrkesutövarna äro bosatta på landsbygden. Detta är mera utpräglat för självständiga hantverkare utan lejd hjälp än för övriga grupper. I viss mån kanske svårigheten att finna rättvisande uttryck för landsbygdens naturaförmåner medverkar till detta. Hela skillnaden kan dock icke förklaras därigenom. I stort sett torde de fattigaste yrkesutövarna inom industrien och hantverket i Sverige ha sin hemvist på landsbygden. Den starkare accentueringen av detta för hantverkets del kan bero på, att en hel del hemma- eller inneboende åldringar och mindre arbetsföra, vilka ha hantverk eller slöjdning som magert levebröd, redovisas såsom självständiga yrkesutövare.

I tabell 12 b samt i diagrammen 10 a och 10 b återfinnas motsvarande data rörande inkomstfördelningen bland kvinnliga

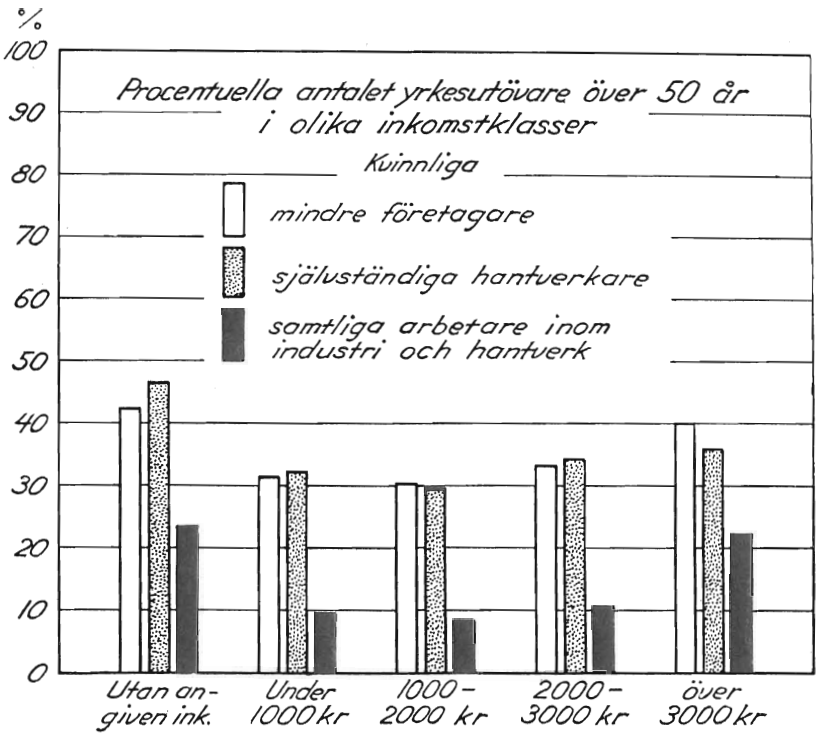

Diagram 10 b.

yrkesutövare. Iakttagelserna äro desamma som beträffande inkomstförhållandena bland manliga yrkesutövare.

De anförda siffrorna ge en ganska beklämmande bild av armod bland stora delar av hantverkareskiktet. Även om misstanken att ofullständig deklaration har påverkat siffermaterialet i viss mån kan vara befogad, förtages icke huvudintrycket av en mycket låg inkomstnivå inom hantverket. Dessutom synas vissa omständigheter tala för, att ganska stor tillförlitlighet kan tillmätas de anförda uppgifterna. Antalet åldringar inom de lägsta inkomstgrupperna är sålunda mycket stort. Dessutom föreligger bland de något större företagarna en kraftig förskjutning mot högre inkomstklasser. Granskar man siffrorna närmare finner man vidare, att de yrkesgrenar, inom vilka större

delen av de många låga inkomsttagarna och samtidigt de flesta åldringarna förekomma, äro skomakarnas och snickarnas, sålunda utpräglade exempel på tynande, respektive överbefolkade yrken.

Hantverket synes sålunda på vissa punkter vara ganska överbefolkat. Erfarenheter utomlands ha likaledes givit vid handen, att inom hantverket kommit att fortbestå en hel del tvinande företag, som icke givit sina ägare en inkomst i höjd med andra befolkningsgruppers och som icke heller ur konsumenternas synpunkt fylla någon egentlig uppgift. Det mycket betydande antal hantverkare, som på detta sätt endast delvis sysselsättas med arbete inom yrket, har man i Tyskland återfunnit framförallt i de stora och medelstora städerna. Det har därvidlag gällt företrädesvis sådana personer, vilka under kristider med otillräcklig både yrkeskunnighet och penningutrustning gjort sig självständiga. Ett par exempel ur tyska källor på dessa förhållanden kunna anföras. Av totalt 141 000 skomakeriföretag i Tyskland betalade år 1938 20 000 överhuvud taget inga som helst avgifter till de organisationer, de voro pliktiga att tillhöra. Om de små hantverksföretagens finansieringssvårigheter talar även uppgiften, att inom de tyska möbelhantverkarnas sjukkassa år 1937 cirka 10 % av avgifterna icke kunde uttagas. I samband med fyraårsplanens genomförande under trycket av krigs- och ersättningsproduktionens stigande arbetskraftsbehov företog man *före* kriget en »Berufsbereinigung» inom hantverket[1], som mellan åren 1936 och 1939 sänkte antalet hantverksföretag med 11 % från 1,65 millioner till 1,47.[2] Minskningen inom olika yrken var i procent följande: murare 16, skomakare 14, slaktare 13, herrskräddare 13, snickare 11, målare 11, frisörer 11, damskräddare 11, el. installatörer 9, smeder 7, bagare 2.

[1] Jfr F. Götze, Welcher Handwerksbetrieb kann geschlossen werden? Berlin 1939.

[2] Jfr F. Schramm, Der Reichsstand des deutschen Handwerks, Berlin 1941.

Räknar man med den tyska procentsiffran som ett approximativt mått på behovet av utrensning av livsodugliga företag bleve siffran för Sveriges del cirka 10 000. Även om en sådan uppskattning endast utgör ett tankeexperiment ger den en antydan om problemets storleksordning, ty här föreligger tvivelsutan ett problem även i vårt land. Det är uppenbart, att den effekt på sysselsättningen inom hantverket, som en med kraft genomförd rationaliseringsprocess skulle medföra, blir avsevärt större än den angivna siffran, som endast avser företag, och som endast gäller sådana företag, som kunde anses helt överflödiga.

En bättre jämvikt mellan sysselsättningsmöjligheterna och yrkesutövarnas antal inom de delar av hantverket, där denna balans rubbats, kan i första hand befordras genom åtgärder, som ha till syfte att förbättra driftstekniken inom företagen. Självfallet är det därvid de dugligaste yrkesmännen, som skola stimuleras att öka effekten av sitt arbete. En förutsättning för snabb anpassning av sysselsättningen inom ett yrke till försämrad efterfrågan på dess tjänster är, att folk icke onödigtvis kvarhålles genom en felaktig understödspolitik. Det föreligger ändå inom sysselsättningsområden med huvudsakligen självständiga yrkesutövare i högre grad än inom näringsgrenar med övervägande anställd arbetskraft stora risker, att anpassningen till förändrade förutsättningar för respektive näringsgren fördröjes genom den enskildes förmåga och villighet att successivt begränsa sina anspråk på levnadsstandard. Tilllämpar man generellt för yrkesutövare, som ha det bekymmersamt, understödsformer som tillåta dem att ha sitt yrke kvar, riskerar man att dels hindra en utrensning av överflödig arbetskraft dels vänja även sådana företagare vid hjälp, som rätteligen borde kunna klara sig själva.

Ett sätt för yrkesförbunden inom hantverket att stödja rationaliseringsarbetet är att låta utföra strukturanalyser av respektive yrkesgrenar. Redan tidigare har påpekats, att man saknar

noggrann kännedom om olika hantverksyrkens uppbyggnad. Grundliga utredningar om yrkenas struktur och ekonomi skulle utgöra ett praktiskt medel varmed yrkesförbunden kunde främja rationaliseringssträvandena. På denna bas kan exempelvis en konsulterande verksamhet läggas upp. (Se sid. 131.)

Vad beträffar *småindustriens* förhållanden ger ett icke alltför inträngande studium tydligt vid handen, att ökad specialisering avsevärt skulle förbättra produktionens effektivitet. I vissa fall, såsom exempelvis inom snickeri- och möbelindustrien, torde kunna ifrågasättas, om icke hela branschen är alltför splittrad och samtidigt överbyggd i förhållande till hemmamarknadens behov. Sannolikt kommer också denna bransch att få genomgå en ganska besvärlig anpassning till en rationellare struktur under de närmaste åren. Redan nu göra sig tydliga tecken på detta gällande i den pågående utbyggnaden av snickeri- och husindustrien i stora enheter. På andra områden, såsom inom de mekaniska branscherna, medför den avsevärda sönderdelningen av tillverkningen på mindre serier och olika produkter — som icke behöver vara en följd av att företagen äro små utan i första hand beror på att varje enhet tillverkar olika artiklar — åtminstone en överdimensionering av den totala verktygs- och maskinutrustningen, såväl inom det enskilda företaget som inom branschen. En bidragande orsak till att företagen icke i högre grad kommit till insikt om effektivitetsförlusterna på denna punkt torde vara, att de ganska ofta tillverka sina verktyg och maskiner själva, och att därför uppmärksamheten på det betydande kapital, som på detta sätt investeras i olika tillverkningsaggregat, avtrubbas.

Sannolikt kommer på de småindustriområden, som karakteriseras av mycket sammansatt och växlande produktion, en starkare allmän rationalisering inom företagen i förening med ökad specialisering och standardisering inom branscherna att på

längre sikt medföra en viss koncentrationsprocess. Även om sålunda ökad konkurrenskraft hos vissa företag står att vinna till priset av nedläggelse av ett antal mindre effektiviseringsdugliga enheter, får detta icke verka avskräckande på rationaliseringsarbetet inom de berörda industrigrenarna. En intensifierad rationalisering även av branschstrukturen är oundgänglig för de mindre företagens livskraft på längre sikt. Övergångsperioden till fullständigare tillvaratagande av möjligheterna att specialisera och standardisera tillverkningen kan dock icke bli annat än långvarig. Till en början kan ju exempelvis införandet av ny standard inom vissa tillverkningsgrenar betyda, att antalet typer ökas. Från småföretagens sida har man därför ingen orsak att befara någon häftigare omställningsprocess som en följd av mera energiska ansträngningar att bättre fördela och normera produktionen.

En betydande sektor inom småindustrien bildas av företag, som framställa mycket enkla förbrukningsartiklar. Inom dessa branscher kunna mestadels icke ens kvalitetsskillnader mellan de olika företagens produkter förklara, varför tillverkningen av den relativt enhetliga varan är spridd på ett flertal smärre enheter. Mycket ofta ha priserna genom en hämningslös konkurrens pressats till gränsen för vad som kan göra företagen räntabla. Branschen brukar sägas vara bottenkörd. Icke desto mindre förekommer, att nya enheter etableras, vilka icke sällan genom felkalkyler bidraga till att ytterligare sänka prisnivån utan att någon koncentrationstendens bland de bestående företagen spåras. Företagen hålla varandra stången, trots att tillverkningens art synes erbjuda förutsättningar för produktion i betydligt större skala. Att en utveckling i den riktningen icke kommer i gång kan i vissa fall bero på att ifrågavarande artiklar äro av sådan beskaffenhet, att en förlängning av serierna utöver en viss gräns icke medför någon avsevärd förbättring av driftens ekonomi. De mest effektiva företagen avhålla sig även från att taga upp priskonkurrens för att öka

avsättningen, därför att de veta, att övriga företag, även om de icke äro fullt rationellt drivna, kunna hålla ut ganska länge. De äga en seg motståndskraft, som ofta sammanhänger med familjearbetskraftens dominerande kostnadsandel samt frånvaron av främmande kapital. Ett företag som driver tillverkningen så rationellt, att det kan komma upp till något bättre resultat än konkurrenterna, nöjer sig med detta och försöker i regel ej att särskilt öka produktionen. I några enstaka fall har man inom sådana småindustribranscher reglerat avsättningsförhållandena genom kartellavtal om kvoter och priser.

Dessa förhållanden synas i flera fall ha stabiliserat branschstrukturen i ett bottenskikt av smärre företag med mycket låg avkastning och ovanpå detta en mindre grupp mera lönsamma enheter. Det är ställt utom tvivel, att koncentration av driften till färre anläggningar kunde ske, och att arbetskraft skulle kunna frigöras för bättre utnyttjande på annat håll. För att nämna ett exempel på den skala i vilken detta stundom vore möjligt, torde enligt sakkunnigt omdöme inom en viss industrigren med för närvarande några tiotal mindre företagsenheter av ungefär lika storlek samma produktionsresultat kunna åstadkommas av färre än fem enheter utan mera avsevärd utbyggnad av kapaciteten vid dessa. Tillfälliga sociala hänsyn få icke hindra, att man söker utröna den tekniskt och ekonomiskt mest effektiva branschsammansättningen. Inom de branscher, som här ifrågakomma, kanske framförallt karakteriserade av förlorad uppslagsrikedom och förnyelseförmåga kan icke heller synpunkten, att man bör undvika att begränsa företagareinitiativet, ha större giltighet.

På vilka sätt skall en sådan utveckling främjas, som leder till effektivare fördelning av produktionsuppgifterna mellan de mindre industriföretagen? I första hand träffar frågeställningen den del av småindustrien, som representerar blandad tillverkning företrädesvis på det mekaniska och näraliggande områden.

En förutsättning för att småindustrien i större utsträckning och på längre sikt skall kunna infogas som underleverantör till storindustrien torde vara, att produktionen inom de små enheterna specialiseras på de mest effektiva serierna (se vidare sid. 171). Initiativ från storindustriens sida att tillgodogöra sig den outnyttjade kapacitet, som för närvarande finnes inom den mindre industrien, synes främja en sådan utveckling. Man torde nämligen kunna räkna med, att den för närvarande oftast föreliggande orsaken till småföretagens möjligheter att billigt framställa tillverkningsdetaljer, nämligen förekomsten av en ofullständigt utnyttjad kapacitet, vars fasta kostnader täckas av huvudtillverkningen, under inflytande från de större företagen kommer att ersättas av den starkare grundval för samverkan, som en effektiv specialtillverkning utgör. Underleveranssystemets utvidgning synes sålunda i sin mån påverka den smärre industriproduktionens inriktning mot större specialisering och därmed även bättre utnyttjande av produktionskapaciteten.[1]

Lika viktigt som denna samverkan mellan de större och de mindre industriföretagen torde emellertid ett ökat samarbete på produktionsområdet de mindre företagen sinsemellan vara. Framförallt synes detta vara fallet, om man räknar med att den sammansatta tillverkningen inom en hel del småföretag kommer att äga beständighet, utan att den i rent tekniskt hänseende representerar högsta effektivitet, exempelvis genom att den tillgodoser större urvalsmöjligheter för konsumenterna eller genom att småföretagens speciella arbetsformer giva företagen särskild ekonomisk motståndskraft. Småföretagen inbördes

[1] De mindre verkstäderna ha i ganska stor utsträckning i samband med upprustningen erhållit sysselsättning genom underleveranser till den på krigsmaterialproduktion inriktade större industrien. På samma sätt som den uniforma försvarstillverkningen medfört en avläsbar sänkning av produktionskostnaderna vid större anläggningar, är det sannolikt, att den likaså enhetliga detaljproduktionen givit småföretagen påtagliga erfarenheter av specialiseringens fördelar.

förefalla i större utsträckning än vad gäller storföretag gentemot småföretag ha behov att temporärt utnyttja viss verktygs- eller maskinutrustning hos varandra. Kontakten de olika företagen emellan är emellertid ännu alltför bristfällig för att de i den utsträckning, som med hänsyn till tillverkningens art är möjlig, skulle kunna tillgodogöra sig den tekniska utrustning, som finnes samlad inom andra företag, men som endast tillfälligtvis användes av dessa. Ett förslag, framfört i Teknisk Tidskrift[1], att genom en konvention åstadkomma en clearingcentral med uppgift att klassificera och registrera allmänt användbara konstruktionselement samt att lämna upplysningar beträffande förefintlig tillverkningsutrustning för dessa synes därför småindustrien ha stor anledning att välkomna. Inom Sveriges Mekaniska Verkstäders Förbund har man även diskuterat förutsättningarna för dess förverkligande.

En tekniskt effektivare produktionsordning synes även kunna befordras genom en samverkan, vars huvudsyfte är att lösa småföretagens försäljningsproblem.

De tendenser som göra sig gällande, att företag med i viss mån olikartad produktion gå samman i begränsade försäljningsorganisationer, torde komma att i avsevärd grad påverka produktionsinriktningen inom olika branschsektioner. Det är sannolikt, att detta gemensamma försäljningsarbete kan bidraga till en rationellare uppdelning av tillverkningen på de i försäljningskooperationerna ingående enheterna. De risker, som föreligga vid rent horisontell branschsamverkan, att bestående marknader och därmed även produktionsförhållanden konserveras, synes man knappast behöva räkna med vid ett dylikt samarbete mellan företag med skiftande tillverkning. Det är under alla förhållanden en näraliggande tanke, att auktoritativa branschorganisationer borde kunna tillvarataga de möjligheter, som faktiskt föreligga, att med utgångspunkt från små-

[1] Jfr E. Bilde, Industriellt Samarbete, Teknisk Tidskrift 1942, Häfte 4.

företagens behov av effektivare försäljningsorganisation öka specialiseringen av tillverkningen. I högre grad än de två tidigare anvisade vägarna torde den nu skisserade linjen för rationaliseringssträvandena även kunna befordra en riktigare avvägning av branschstrukturen inom småindustrigrenar med huvudsakligen ensartad tillverkning. Till en början böra därför åtminstone förutsättningarna för dylik försäljningssamverkan mellan företag inom olika branscher ingående undersökas.

För att befrämja branschstrukturens rationalisering är det naturligtvis lika viktigt på den mindre industriens som på hantverkets område att man skaffar sig kännedom om förhållandena inom branscherna. En förutsättning för detta är bättre samverkan. Denna fråga liksom frågan i vad mån konsulentverksamheten kan bli ett medel för denna samverkan diskuteras i särskilda avsnitt i det följande.

Försäljning.

De försök att förbättra småföretagens försäljningsorganisation, som hittills gjorts, ha i flera fall inte manat till efterföljd, huvudsakligen på grund av oriktig uppläggning. Direkta försäljningsuppgifter kunna på detta område endast mera sällan anförtros större företagareorganisationer med vederbörande organisation som avtalsslutande part, utan att därvid friktioner mellan organisationen och dess medlemmar samt mellan medlemmarna inbördes uppstå. Försök att driva försäljningsföreningar, med eller utan personligt ansvar och mer eller mindre urskillningslöst sammansatta, ha uppenbart lämnat alltför stort spelrum för misstänksamhet om otillbörligt gynnande, om att den enes fördelar äro större än den andres o. s. v., för att verksamheten skulle kunna göras effektiv. Erfarenheter visa även, att en dylik renodlad »föreningsförsäljning» i allmänhet tenderat till att bli endast avsättningskanalen för vad

som inte kan säljas »på annat vis».[1] I de fall, där organisationerna ordnat en orderclearing, som endast åsyftar kontaktförmedling mellan köpare (storindustri, grosshandel och offentliga institutioner) och säljare, ha bättre resultat kunnat nås. Dylika centrala eller regionala orderbörser ha därför en icke oväsentlig uppgift att fylla. Denna art av förmedling främjar huvudsakligen avsättningen för företag, som arbeta på en större, icke lokal marknad. Det är därför egentligen endast småindustrien och de medelstora industriföretagen, som kunna tillgodogöra sig dess tjänster. Hantverkets försäljningsfrågor ha mer lokal karaktär.[2]

Till lösande av småföretagens avsättningsproblem på längre sikt bidrager givetvis även de kommersiella förbindelser, som uppstå mellan de mindre och de större företagen genom under-

[1] De svårigheter, som ha motverkat rent kooperativt försäljningsarbete böra icke med samma styrka göra sig gällande vad beträffar inköpssidan. Man kan därför rekommendera, att småföretagen i större utsträckning än vad som hittills skett söka utnyttja möjligheterna till gemensamma inköp.

[2] Med avseende på hantverkets försäljningsproblem anföres i 1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande: »För de renodlade hantverksföretagen spelar en centralt bedriven förmedlingsverksamhet mindre roll. Hantverkets försäljningsproblem äro helt naturligt mera lokalt betonade. En lokal förmedling av hantverksprodukter och -tjänster har enligt utredningens mening en betydelsefull uppgift att fylla. Praktiska försök ha gjorts, exempelvis i Stockholm, där hantverksföreningen dels utgivit en katalog över yrkesutövare inom Stockholm med omgivningar, dels tillhandagår med telefonupplysningar beträffande adresser på lämpliga leverantörer och yrkesmän. Utredningen förordar, att liknande anordningar, vilka draga förhållandevis ringa kostnader, vidtagas även på andra platser. Med rationellt skött reklam skulle detta innebära ett värdefullt stöd för hantverkaren i hans försäljningsarbete.

Vad beträffar hantverksföreningarnas insatser till främjande av de av dem företrädda näringarnas intressen kan utredningen icke undgå att finna, att, utöver ett i och för sig mycket värdefullt arbete till yrkenas förkovran, praktiska åtgärder till småföretagsamhetens tjänst endast i mera begränsad omfattning vidtagits. En omdisponering av hantverksföreningarnas inkomster till att avse mer utpräglad nyttoverksamhet inom respektive föreningsområden än som tidigare i allmänhet varit fallet anser utredningen därför vara synnerligen önskvärd.»

leveransförmedling. Liknande verkningar ha de integrationstendenser, som göra sig gällande mellan grosshandeln och småföretagen genom att försäljningsgrossister sammanföra tillverkningsdetaljer och konstruktionselement från olika mindre producenter och ofta även åtaga sig monteringsuppgifter i egna verkstäder. Den koncentration av försäljningsuppgifterna, som därvid äger rum, förefaller ur flera synpunkter fördelaktig, ehuru den i viss mån motverkar småföretagens självständighet.

Försäljningsföreningar, sammansatta av ett mindre antal företag med olika tillverkningar inom närliggande branscher, varom tidigare talats, utgöra en form av försäljningsarbete, som icke i samma mån innebär avkall på företagens självständighet. (Uppgiften är dock väsentligen annorlunda genom att i motsats till förhållandet vid underleverans avsättningen gäller varor färdiga för direkt konsumtion.) De bereda utrymme för en rationell arbetsfördelning; de små företagen, vilka enskilda icke kunna bära en omfattande försäljningsorganisation, nå genom samverkan en större marknad. Vad som framförallt är ägnat giva denna försäljningssamverkan såväl elasticitet som hållfasthet är den omständigheten, att varje till föreningen anslutet företag i huvudsak deltager med annan produktion än medkontrahenterna. Härigenom elimineras friktionsmöjligheterna på grund av konkurrens, samtidigt som företagens specialiseringssträvanden främjas och avtalsbundenheten icke heller lägger hämsko på deras kvantitativa utveckling. Den typ av blandad försäljningskartell, som detta samarbete på avsättningområdet i själva verket utgör, synes särskilt väl ägnad att tillvarataga utvecklingsmöjligheterna på det företagsamhetsområde under expansion, som det tillkommer småindustrien att vara.

Trots att samverkan på försäljningsområdet med riktig uppläggning synes kunna giva goda resultat, saknas bland småföretagarna i allmänhet förståelse för värdet av dylika gemensamma åtgärder. Detta gäller även de önskvärda insatserna för att skapa större reda på betalningsområdet, där framgången

helt torde vara beroende av företagens förmåga till samarbete branschvis. De vägledande initiativ, varigenom den ännu alltför stora tveksamheten gentemot ett praktiskt samarbete småföretagen emellan på den punkten skall kunna övervinnas, synas böra utgå från organisationsväsendets centrala instanser. Hantverkarnas yrkesförbund och småindustriens branschföreningar kunna exempelvis genom att sammanföra branschfolk till diskussion av gemensamma frågor medverka att få till stånd ett erfarenhetsutbyte, som kan ge upphov till fastare samverkan i olika avseenden.

Det är också en trängande nödvändighet, att småindustriföretagen åstadkomma en intimare samverkan för att upprätthålla sin ställning på exportmarknaden. Det är många gånger omvittnat, att den svenska småindustrien på senare år fått en allt hårdare konkurrens att kämpa med utomlands.[1] Före kriget var konkurrensen inte minst från finska och baltiska producenter mycket besvärande. Men även utbudet av motsvarande produkter från avnämareländernas egen industri, vilken ifråga om lönenivåns höjd icke torde intaga någon särskilt gynnad ställning gentemot Sverige, beredde i växande omfattning svårigheter för den svenska småindustriexporten. Otvivelaktigt sammanhänger detta med den eftersläpning på den tekniska rationaliseringens område, som den svenska småindustrien på vissa områden tyvärr företer. Men det beror också i stor utsträckning på att avsättningkanalerna i flera avseenden äro bristfälliga, och att förskjutningarna i efterfrågan på utlandsmarknaderna icke tillräckligt uppmärksammats, med en fördröjd anpassning som följd. Småindustriens avsättning för export måste organiseras bättre och detta kan endast ske genom ett närmare samarbete mellan företagen, exempelvis i form av gemensamma försäljningsbolag, och i direkt samverkan med redan inarbetade exportorganisationer.

[1] Jfr F. Linder, Småindustriens Exportproblem, Svensk Utrikeshandel 1941, nr 26.

Det finns, som redan tidigare har framhållits, en markerad skillnad mellan den mindre företagarens intresse för de produktionstekniska problemen inom företaget å ena sidan och de redovisningstekniska å den andra. På den för intresset mer undanskymda sidan ligga även avsättningsfrågorna. Den sorglösa tillförsikt, som utgår från att bara man kan tillverka sin sak ordnar sig nog resten, har rötter både i det gamla hantverkets reglerade former och i industrialismens barndomsoptimism. Det bär hemtrevnadens prägel att ordna försäljningsproblemet som en saxfabrikant i Småland: han gjorde varje torsdag en cykelfärd till omkringliggande orter med en kartong saxar på pakethållaren, för att få ihop pengar till fredagsavlöningen åt sina arbetare. När den stilen karakteriserar småföretagarens ekonomiska handlande beror det dock icke så mycket på, att han icke skulle kunna systematiskt samordna teknik och ekonomi utan snarare på, att han icke bryr sig om det.

Rådgivningsverksamhet.

Driftsrådgivning.

Att rationaliseringsbehovet inom hantverk och småindustri icke mera uppmärksammas av företagarna själva får i ganska hög grad tillskrivas slentrian och en viss ovilja mot nymodigheter. Det behövs i sådana fall stimulans till rationaliseringsåtgärder. Det är av vikt att företagarna förmås till självverksamhet för att avhjälpa bristerna. En allmän *teknisk och ekonomisk rådgivning*[1] med uppgift att genom besök hos företagen utan kostnad för dessa giva anvisningar hur rörelsen skall skötas synes dock ur denna synpunkt felaktig. En så-

[1] En ofta anvisad väg att främja rationaliseringen inom hantverk och småindustri är att inrätta någon form av konsulentverksamhet. Från de organiserade småföretagens sida har även framförts förslag om en landsomfattande konsulentorganisation med allroundkonsulenter utplacerade distriktsvis. Denna verksamhet har man tänkt skulle huvudsakligen finansieras med hjälp av statsanslag.

dan verksamhet kan med hänsyn till rådgivarens begränsade möjligheter att behärska ett flertal branscher och yrken endast bli av mycket generell karaktär och därför inriktad på det i första hand av företagarens passivitet präglade rationaliseringsbehovet. En med allmänna medel anställd konsulent skulle även vara skyldig att stå envar till hjälp. Verksamheten skulle därigenom ofrånkomligt äga mest nytta för de svagast ledda företagen.

Sannolikt har man inom en del yrkesgrenar, särskilt inom hantverket, att räkna med ett betydande antal helt ineffektiva företag, som aldrig kunna giva sina ägare en rimlig försörjning. Det borde icke finnas anledning, att genom stödåtgärder, det må vara kreditgivning eller konsulentverksamhet, hindra dessa från att läggas ned. Om ett yrke är överbefolkat, bör man givetvis icke hålla de sämsta företagen under armarna och därigenom skapa större svårigheter även för de bättre ledda företagen. Det kan i vissa fall betraktas som en mjukare form för socialt understöd, att på detta sätt under en övergångsperiod kvarhålla arbetskraft inom borttynande verksamhetsgrenar eller i längden icke livsdugliga företag. Men en stödverksamhet med denna sociala funktion försvårar och fördröjer i längden anpassningen av företagarnas antal till de faktiskt förefintliga sysselsättningsmöjligheterna. Framför allt hindras den naturliga urvalsprocess, som är det bästa medlet att frambringa de bästa företagarna.

För småföretagen är det självständiga initiativet och vilja och förmåga att stå på egna ben grundläggande förutsättningar. Begär man att samhället skall stå som garant för att småindustrien och hantverket bibehålla sin livskraft, angriper man det fria näringslivets grundval, självansvaret och självverksamheten. Strävandena att få fart på rationaliseringsarbetet bland småföretagen måste främst taga sikte på att väcka företagarna till egna insatser. När det gäller konsulentverksamhet, är den första förutsättningen för att denna princip skall upp-

rätthållas, att företagen själva få betala vad rådgivningen betingar i pris.[1]

Rationaliseringsbehovet vid enskilda företag kan emellertid även helt vara ett uttryck för att företagen äro små. Kostnaderna för mer kvalificerade kunskaper av såväl ekonomisk som teknisk art kunna vara så stora, att de göra företaget oräntabelt. Företagen äro ofta av en sådan typ och omfattning, att de varken kunna bära lönen till eller tillfredsställa en företagsledare, som har skaffat sig högre teknisk eller ekonomisk utbildning. Så mycket mindre möjligheter ha dessa företag att skaffa sig särskild personal för dessa uppgifter. I detta avseende utgör frågan om bristerna i småföretagens skötsel ett exempel på effektivitetsförlust genom företagsenhetens begränsade omfång.

Hur bör man med hänsyn till rationaliseringsarbetets inriktning betrakta de företag, vilka för att vara fullt effektiva behöva en ekonomisk och teknisk ledning av så kvalificerad art, att kostnaderna för densamma skulle alltför mycket tynga produktionsenheten? Skola produktionsuppgifterna väntas så småningom bli överförda till större och effektivare företag i branschen, eller böra företagen kunna tillföras den felande sakkunskapen genom en ambulerande service? Frågan kan naturligtvis icke besvaras annat än i det enskilda fallet Det är emellertid av vikt, att icke genom generella åtgärder lägga hinder i vägen för en utveckling mot bättre överensstämmelse

[1] Tanken att inrätta en statsunderstödd konsulentorganisation för hantverk och småindustri stödes ofta med hänvisning till de betydande kostnader, som samhället åtagit sig för konsulentverksamhet på jordbrukets område. Det föreligger emellertid ganska skiljaktiga förutsättningar mellan jordbruket och de båda andra näringarna därvidlag. Inom jordbruket skulle konsulentverksamheten snarast kunna betraktas som en ersättning för ett otillräckligt konkurrenstryck. Inom småindustri och hantverk har man att göra med konkurrensförhållanden och intressekonflikter av en helt annan art. Jordbruket arbetar med ett begränsat antal produkter och brukningsdelarnas produktionskapacitet är inte variabel inom särskilt stora gränser. Inom hantverk och småindustri finnas däremot en mångfald olika artiklar och branscher och där kan företagens storlek och avkastning påverkas inom vida gränser.

mellan företagsstorlek och företagarekvalifikationer. Samtidigt böra de företag, vilka ha behov av en tillfällig rådgivning i tekniska och ekonomiska frågor, ha råd att betala vad den kostar. Även från denna utgångspunkt synes sålunda det enda riktiga vara, att konsulentverksamheten är självfinansierande.[1]

Om man sålunda utgår från, att konsulentverksamhet är motiverad för att tillgodose småföretagens sporadiska behov av kvalificerad teknisk och ekonomisk sakkunskap och att den bör bekostas av företagen, inställer sig frågan hur den bör organiseras. Detta synes med framgång endast kunna ske branschvis, enär specialisering är en förutsättning för ett verkligt kvalificerat konsulentarbete. Man torde därvid knappast kunna tänka sig, att mindre grupper av företag inom branschen gemensamt anställa en tekniker eller ekonom för detta ändamål. Därtill räcka säkerligen i de flesta fall icke förtroendeförutsättningarna inom dessa för begreppen självständighet och konkurrens så känsliga områden. Däremot borde branschorganisationerna kunna lösa uppgiften att organisera en arvodesbelagd konsulentverksamhet.

Det saknas den grundliga kännedom om yrkenas och branschernas förhållanden, som är nödvändig för en målsättning beträffande rationaliseringen. Det är ganska tydligt, att det vore av ovärderlig nytta för en branschvis bedriven konsulentverksamhet att äga ett systematiserat jämförelsematerial rörande branschen. Det är även en näraliggande tanke, att konsulentverksamheten vore just ett av de medel, varmed branschorganisationerna kunna främja en ur allmän synpunkt effektivare branschuppbyggnad. Konsulentverksamheten skulle på detta sätt samtidigt kunna avhjälpa en svaghet hos det mindre företaget och tjäna rationaliseringen av branschernas uppbyggnad. Sannolikt stöter det på betydande hinder att förverkliga

[1] De s. k. redovisningstekniska byråerna, vilka enligt taxa åtaga sig bokföringen åt mindre företag inom en viss rayon, utgöra på sitt område ett exempel på att denna princip går att genomföra.

en sådan tanke. Men det är svårt att se, vilken annan inriktning som med hänsyn till näringarnas utveckling vore värd att välja.

Etableringsrådgivning.

Frågan om rationalisering av branschstrukturen gäller för hantverkets och småindustriens del i hög grad även nyetableringen av företag. Att reglera tillströmningen av nya företagare medels kompetenslagstiftning vore endast tänkbart för vissa hantverksyrken eller närmare bestämt sådana, som kunna mycket tydligt definieras och vilkas omfattning är beroende av ett behov, som mycket klart kan fastställas. Starka skäl tala dock för, att man icke ens i sådana fall bör göra avsteg från principen om näringsfrihet. Det alternativ man då har att välja är fria överenskommelser kombinerade med *etableringsrådgivning.*

Den säkraste garantien för att yrket eller branschen bygges upp rationellt och fyller sin funktion på ett sätt, som motsvarar konsumenternas intressen torde vara, att företagen enskilt och i samverkan sträva att höja sin effektivitetsnivå, samtidigt som risken av konkurrens från nya enheter upprätthålles. För att eliminera utsiktslös konkurrens och därmed även minska spillet av arbetskraft på överflödig eller olämplig sysselsättning behöver man vid sidan av de etablerade företagens organiserade samverkan även sprida kännedom utåt om respektive företagsområden. Det förefaller emellertid, som om denna uppgift vore lämpligare att anförtro de allmänna företagareorganisationerna än de särskilda branschorganen. Dels kräver den allmän överblick över näringslivet, dels kan den erfordra regional organisation och dels bör den utformas på ett sätt, som innebär skydd mot monopolism.

Förutom synpunkterna på företagsamhetens effektivitet tala andra skäl för en utvidgad rådgivnings- och upplysningsverksamhet till tjänst för dem, som önska starta ny verksam-

het. Företagen anläggas i ett samhälle eller giva upphov till ett samhälle, som skall organiseras på ett så rationellt sätt som möjligt för att tillfredsställa befolkningens krav på social och kulturell standard. Från denna utgångspunkt kan man givetvis hävda, att nyetableringen måste underkastas allmän kontroll även ur stads- och regionplanesynpunkt. Detta kan motiveras med hänvisning till såväl miljöfaktorer som kostnadsskäl — det blir billigare att ordna gator, vattenledning, avlopp etc., om man kan placera in företagen och deras arbetarbostäder i ett på förhand uppgjort schema, än om alla dessa anordningar skola vidtagas kring varje företag för sig, var detta än behagar placera sig. Med kännedom om hur små företag i allmänhet uppstå (jfr sid. 88 ff.) säger det sig självt, att en systematisk kontroll i syfte att inordna dem i en schematisk samhällsplan skulle bli mycket svår att genomföra annat än på bekostnad av många produktionsuppslag, som icke skulle komma till genomförande. Eftersom företagen i sig själva genom sin produktion bilda grundval och förutsättning även för samhällsbyggandet, vore det oriktigt att uteslutande utgå från de utformningskrav, man anser sig böra ställa på detta. Säkerligen utgör även i detta fall en organiserad rådgivning och en allmän upplysningsverksamhet i lokaliseringsfrågor (beträffande exempelvis stadsplanering, eltaxor, transportförhållanden etc.) ett bättre alternativ än en tvångsvis genomförd reglering av företagens lokalisering.

Det finns icke anledning att på etableringsrådgivningen ställa samma krav på självfinansiering som på den tekniska och ekonomiska konsultationsverksamheten. Med hänsyn till samhällets direkta intresse att medverka till en rationell lokalisering av företagsamheten borde även allmänna bidrag kunna erhållas.

Yrkesrådgivning.

Yrkesutbildningen och dess främjande utgör endast som avtalsproblem med avseende på lärlingarna en kontroversiell

fråga för industrien. Vad beträffar hantverket äro förhållandena något annorlunda.

Hantverkarna ha i vissa avseenden understött yrkesutbildningsarbetet och i vissa andra ställt sig mera tveksamma. Denna inställning har knappast tillvunnit sig någon allmän förståelse. Hantverket skulle otvivelaktigt stärka sin position genom ett mera helhjärtat stöd åt yrkesutbildningen i alla dess former. Detta skulle bättre stå i överensstämmelse med dess anspråk i övrigt att bli tillerkänt hög standard med avseende på kompetens och kvalitet. Det är inkonsekvent att kräva erkännande av dessa anspråk men samtidigt vilja främja endast vissa utbildningsformer.

Det är förståeligt, om hantverkarna ställa sig frågan, huruvida det ur deras synpunkt kan försvaras att giva ett odelat stöd åt all yrkesutbildningsverksamhet, när en kompetensreglering i lag avvisats. Mot denna synpunkt kan dock för det första invändas, att det måste betraktas som ganska utsiktslöst, att en allmän kompetenslag kommer att accepteras i ett samhälle med fritt näringsliv. För det andra är det uppenbart, att bättre garantier för att den yrkesutbildade arbetskraften fördelas i överensstämmelse med företagsamhetens skilda behov icke enbart är ett hantverkets intresse. För det tredje synes en bättre anpassning i detta hänseende kunna åstadkommas även på andra vägar än genom kompetenslagstiftning. Jämte medels en smidig omskolningspolitik för att snabbt återföra konjunktur- och strukturarbetslösa i produktionen kan detta ske bl. a. genom en väl genomförd anlagsprövning och *yrkesrådgivning* på ett relativt tidigt skolstadium. Det kan ifrågasättas, om det icke vore fördelaktigare för hantverket att mera söka sig fram efter de linjerna än att fortsätta att stöta pannan mot ett ganska kompakt motstånd i kompetensfrågan. Att principiellt eftersträva en reglering av tillströmningen till yrkena i samband med själva yrkesutbildningen skulle också synnerligen väl låta förena sig med en allmän uppslutning från

hantverkets sida kring samtliga yrkesutbildningsformer. Den ståndpunkt, som man från hantverkets sida synes kunna med auktoritet hävda, är sålunda: aktivt stöd åt yrkesutbildningsarbetets olika grenar med samtidigt krav på en väl organiserad och framsynt yrkesrådgivning i samverkan mellan yrkesskoleväsendet och näringslivets branschorganisationer, i detta fall yrkesförbunden.

I vilken mån ett sådant system skulle kunna utformas inom ramen för nu gällande skolsystem är svårt att säga. Det nuvarande yrkesskoleväsendet besitter en ganska hög grad av smidighet och anpassningsförmåga men fråga är, om det äger tillräcklig fasthet och stadga. Chefen för Sveriges Industriförbunds arbetsledareinstitut, fil. dr. G. Ekelöf, har pläderat för en omorganisation av yrkesutbildningen, som skulle gå ut på ett skarpare särskiljande av å ena sidan den förberedande yrkesundervisningen och å den andra sidan den egentliga utbildningen i visst yrke.[1] Som motiv för detta anför Ekelöf för det första, att kravet på yrkesskicklighet i allt högre grad inom industrien förskjutits från det manuella till det intellektuella planet samt för det andra, att den tekniska och ekonomiska utvecklingen medfört en ökad föränderlighet i näringslivets struktur. I vad mån just dessa faktorer skulle tillräckligt motivera en omorganisation av den nuvarande ordningen är ovisst. Oavsett detta skulle emellertid en mera markerad tudelning av yrkesundervisningen på det sätt, som Ekelöf föreslagit, även skapa goda förutsättningar för ett bättre arbetskraftsurval i god tid innan arbetskraften ledes in på den direkta undervisningen i yrket och sålunda överensstämma med önskemålet om en mera ändamålsenlig reglering av rekryteringen till olikå yrkesområden.

Yrkesutbildningsväsendet för hantverk och industri behövde under alla förhållanden inom en närliggande framtid ägnas en översyn. Särskilt angeläget vore att få frågorna rörande

[1] G. Ekelöf, P. M. rörande det svenska yrkesskolväsendet, bilaga till Rationaliseringsutredningens betänkande (S. O. U. 1939: 14, Del II).

lärlingsutbildningen i verkstäder och yrkesundervisningen i skolanstalter diskuterade under gemensamt perspektiv. Detta har hittills icke skett.[1] Såväl offentliga utredningar som därpå grundade åtgärder ha ofta tillkommit från olika utgångspunkter. Exempel utgöra de båda under år 1938 färdigställda utredningarna rörande dels lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrien, dels inrättandet av centrala verkstadsskolor. Den förstnämnda verkställdes av 1936 års hantverkssakkunniga inom handelsdepartementet, den senare avgavs av verkstadsskoleutredningen till chefen för ecklesiastikdepartementet.

För att återknyta till utgångspunkten: Hantverket måste söka skapa förtroende för sin ståndpunkt i yrkesutbildnings- och kompetensfrågor. Den alltid näraliggande misstanken att kortsiktiga intressehänsyn spela in vid ställningstagandet måste undanröjas. Kanske kunna de allmänna riktlinjer, som ovan antytts, bilda utgångspunkt för en mera konsekvent och positiv inställning. Organisationsväsendet har en stor uppgift i att söka medverka till att hos de enskilda yrkesutövarna vidga blicken i yrkesutbildningsfrågorna. Med mindre motsträvighet och mer vilja till aktiv medverkan kunna de mindre företagarna göra större insatser för att anpassa yrkesutbildningen till de aktuella behoven. Ett större intresse för yrkesutbildningens ordnande även från de större företagarnas sida skulle ytterligare underlätta lösandet av såväl lokala som centrala utvecklingsproblem inom yrkesskolorganisationen.

---

[1] För närvarande företar Svenska Arbetsgivareföreningen gemensamt med Landsorganisationen en utredning i lärlingsfrågan. Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation har nyligen avslutat en motsvarande utredning för hantverkets del. Denna, som bedrivits utan närmare samverkan med den förstnämnda, utmynnar i önskemålet, att vissa tidigare förslag i offentliga utredningar, såsom 1936 års hantverkssakkunnigas förslag om lärlingslag, snarast böra förverkligas och att, i samband därmed, yrkesundervisningen organiseras enhetligt. (Jfr Utredning med förslag angående hantverkets lärlingsfråga, avgiven den 4 mars 1943 av Hantverkets lärlingskommitté 1941 till Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation).

Understödsverksamhet.

Under den ekonomiska krisen vid början av 1930-talet anslog riksdagen sammanlagt 16,5 milj. kr. för främjande av enskild företagsamhet. Enligt direktiven skulle därvid endast sådana företag komma i åtnjutande av stöd, vilka på grund av konjunkturförhållandena tvingats eller inom en icke alltför avlägsen framtid kunde väntas bli tvingade att nedlägga sin verksamhet, om icke hjälp i någon form erhölles. Sedermera medgavs, att en viss del av anslagen finge disponeras för utvidgningar eller startande av nya företag. Denna utlåning håller nu på att avvecklas. Fr. o. m. budgetåret 1935/36 har emellertid socialdepartementet kunnat bevilja lån och understöd till främjande av företagsamhet även av arbetslöshetsmedel. Särskilda anslag ha därifrån utgått till de inom vissa län bildade s. k. företagareföreningarna. Föreningarna utlämna i sin tur av dessa medel lån eller understöd till enskilda företagare. Detta betraktas såsom en fortsättning i ändamålsenligare form av den tidigare centralt bedrivna »sociallån»-givningen. Sammanlagt hade i början av år 1942 av statsmedel ställts till företagareföreningarnas förfogande cirka 1,7 milj. kronor[1], därav 1,07 milj. kronor såsom lån och 0,63 milj. kronor såsom subvention. Föreningarna hade sålunda återbetalningsskyldighet för cirka 2/3 av de av staten ditintills erhållna medlen. Mera omfattande direkt subventionsverksamhet har emellertid hittills endast förekommit i två föreningar. Det för subvention disponibla beloppet betraktas vanligen såsom en riskfond, vilken möjliggör en friare utlåning.

Till bestridande av föreningarnas löpande kostnader utgår ett årligt statsanslag från handelsdepartementet. Anslaget för budgetåret 1942/43 är 80 000 kronor.

---

[1] För budgetåret 1941/42 anvisades 0,5 milj. kronor och för innevarande budgetår (1942—43) lika stort belopp. För nästa budgetår föreslås också denna summa.

Företagareföreningar finnas för närvarande inom samtliga norrlandslän samt inom Bohus och Värmlands län. De ha vanligtvis tillkommit på initiativ av länsmyndigheterna men med bistånd från socialdepartementet. Deras uppgift var från början att såsom ett led i arbetslöshetens bekämpande i de under 1930-talets depression svårast drabbade distrikten uppmuntra småföretagsamhet. Sedermera har syftet med verksamheten vidgats till främjande av mindre företagsamhet överhuvud taget. Sålunda ha exempelvis företagareföreningarna i de norrländska länen kommit att betraktas som ganska permanenta organ för näringsfrämjande politik. Dessutom ha företagareföreningar bildats eller föreslagits bildade i län, som icke ha några egentliga strukturella arbetslöshetsproblem.

Verksamheten omfattar dels långivning på fördelaktiga villkor (exempel från företagareföreningen i Västernorrlands län: 10-åriga amorteringslån, räntefot 3 %, ränte- och amorteringsfrihet under de två första åren), samt i vissa fall direkt subvention, dels konsulentverksamhet av teknisk och kommersiell natur, bedriven av särskilda tjänstemän. Till väsentlig del består konsulentarbetet i utredningar rörande nya tillverkningar samt övervakning av låneklientelet. Föreningarnas verksamhet inskränker sig dock icke enbart till medverkan för realiserande av produktionsuppslag genom nystartade företag. Den existerande företagsamheten kommer numera även i åtnjutande av låne- och konsultationsmöjligheterna.

Stödverksamheten har något olika karaktär i olika län. I Norrbottens län har man satsat ganska stora summor i ett begränsat antal företag. I Västerbottens län har man understött såväl självständiga företag som jordbrukets binäringar. Lånebeloppen äro därför i detta län i medeltal ganska små, och en avsevärd summa har även i småposter utbetalats som direkt subvention (cirka 30 000 kronor). Västerbottens läns företagareförening driver även förmedlings- och försäljningstjänst med en årlig omsättning på ett halvt hundratusental kronor.

I Västernorrlands län har man mera odelat ägnat sig åt småindustri. Ur en lista på direkt understödda företag i detta län tagas följande exempel: 2 hemstickerier, 3 presenningsfabriker, 1 madrassfabrik, 1 torkduksväveri, 1 linberedningsanläggning, 4 möbelfabriker, 2 laggkärlsfabriker, 10 båtbyggerier, 1 träsnideri, 1 emballagefabrik, 1 mekanisk verkstad, 1 plåtslageri, 1 cykelreparationsverkstad, 1 smedja, 1 förnicklingsverkstad, 1 impregneringsanläggning, 10 tillverkare av gengaskol och gengasved, 1 torvströfabrik, 1 stenhuggeri.

Ungefär liknande karaktär som i Västernorrlands län har utlåningen haft i Göteborgs och Bohus län. Dock med den skillnaden, att man där lämnat ut ganska mycket pengar i form av direkt subvention (cirka 35 000 kronor). Ur en motsvarande lista på företag, som startats, tagas från detta län följande exempel: 1 segelmakeri, 1 mattfabrik, 1 sågverk, 1 snickeriverkstad, 1 laggkärlsfabrik, 2 båtbyggerier, 1 skidfabrik, 1 möbelfabrik, 1 karosserifabrik, 1 korgmakare, 1 pergamentateljé, 1 mjölksilfabrik, 1 skomakare, 2 mekaniska verkstäder, 1 cementmaskinfabrik, 1 tillverkare av fiskfilémaskiner, 2 cementfariker, 1 plattfabrik, 2 torvströfabriker, 1 fruktmustfabrik, 1 minkfarm, 2 hönserier.

Föreningarna äro konstruerade såsom ekonomiska föreningar u. p. a. Medlemmarna utgöras huvudsakligen av för föreningarnas syften intresserade enskilda personer, bolag och föreningar liksom även länens landsting och hushållningssällskap samt i vissa fall kommuner och andra samfälligheter. Antalet medlemmar, som äro företagare, har på grund av föreningarnas struktur och uppgifter såsom organ för social hjälpverksamhet varit relativt begränsat, något hundratal i varje förening. Namnet »företagareförening» är sålunda i viss mån missvisande, då föreningen icke är någon representativ företagaresammanslutning. Tidigare fanns blott någon enda företrädare för det enskilda näringslivet (med hänsyn till den större industriens intresse att få arbetslöshetsfrågor lösta ofta en industriman).

Sedan föreningarnas understödsverksamhet visat sig väcka en viss misstro i småföretagarnas led, eftersträvar man numera att få hantverks- och småindustriorganisationerna i orten medansvariga i styrelserna.

Företagareföreningarnas verksamhet har enligt uppskattningar, som gjorts inom föreningarna vid början av år 1941 (se tab. 13), medfört en sysselsättningsökning vid understödda företag med sammanlagt cirka 500 personer. Verksamheten har sålunda spelat en viss roll för att bekämpa den kvardröjande arbetslösheten och har otvivelaktigt utgjort ett ändamålsenligare alternativ till uteslutande penningunderstöd åt arbetslösa.

Principiellt skulle sådan stödverksamhet för enskilda företag, som företagareföreningarna bedriva, kunna avse två skilda uppgifter, dels att tjäna såsom medel för en näringsfrämjande politik på längre sikt, dels att endast vara en utjämningsfaktor i lågkonjunkturer. Att söka bygga ut företagsamheten till rikare differentiering i distrikt med ensidigt näringsliv kan betraktas som ett specialfall av båda dessa uppgifter.

Stödfostring av företagare står i direkt konflikt med principen om företagarens självansvar. Det är icke heller lätt att i förväg se, vem som äger förutsättningar att bli en duglig företagare. Det är även att bygga upp ett företag från fel håll att från början ge en person — som visserligen bedömes äga företagareegenskaper — pengar i handen, låt vara tillsammans med goda anvisningar om drifts- och försäljningsteknik. Svårigheter vid starten, särskilt när det gällt att få lån, har den småföretagsamhet, som självständigt vuxit fram på många håll i landet, varit väl förtrogen med. De successivt vunna erfarenheterna äro i de flesta fall en hård men värdefull lärdom. Den viktigaste förutsättningen för att få ett företag lönande är att kunna handskas med pengar och förstå att väga sina kostnader. När en välvillig organisation alltid står i bak-

grunden, till hands med både pengar och goda råd, om det skulle gå illa, har icke företagaren någon verklig press att klara sina bekymmer på egen hand. En sådan moderinstitution måste alltid befara att få knuten till sig en skara mindre livsdugliga företag, som endast kunna leva vidare genom att navelsträngen bibehålles. Det är en riktigare väg att de nya företagen kämpa sig genom startåren med egna krafter.[1]

En mer eller mindre subventionsartad individuell stödverksamhet skulle otvivelaktigt hos företagsamheten inympa något av understödstagarmentalitet. Den är därför knappast ett medel att på längre sikt befrämja någon näring. Att planera den i detta syfte skulle även innebära att gå utanför ramen för den med avseende på arbetskraftens sysselsättning och försörjning utjämnande uppgift, som samhället hittills i allmänhet ansetts böra åtaga sig utöver allmänna grundläggande åtgärder för produktionens utveckling, såsom på forskningsområdet.

Med det begränsade syftet att bidraga till utjämningen av konjunktursvängningar i näringslivets utveckling kunna givetvis individuella hjälpaktioner för enskilda företag vara motiverade. Även med denna rent arbetslöshetspolitiska uppgift torde emellertid en företagsstimulerande understödspolitik i praktiken vara förenad med många vanskligheter. För det första

---

[1] Företagareföreningarnas arbete har icke heller ägt rum friktionsfritt utan i många fall medfört kollision med olika företagareintressen. Man gör sålunda gällande, att vissa företag hjälpts fram på bekostnad av förlorad marknad för redan inarbetade industrier. Uppfattningen, att därvid de nystartade företagen genom det stöd de erhålla kunna »bjuda under» till förfång för de på rätt sätt kalkylerande företagen, kan givetvis ha fog för sig, även om låga kapitalkostnader säkerligen ofta kompenseras av högre administrations- och arbetskraftskostnader. De nya företagen kunna även på annat vis givas en förment konkurrenskraft, exempelvis genom att föreningarna med stöd av det behjärtansvärda syftet ordna långa leveransavtal med solida köpare. Men det kan nog också i många fall vara så, att branschen redan är väl utbyggd inom landet, eller att de äldre företagens egen ställning ur effektivitetssynpunkt icke är så stark.

måste verksamheten mer eller mindre bedrivas med huvudsyftet att hålla kvar arbetskraft på platser, där det tidigare försörjningsunderlaget bortfallit. Enbart strävanden av denna art ökar befolkningens olust att flytta — även till näraliggande platser med goda och mer produktiva sysselsättningsmöjligheter. Arbetskraften skulle i många fall bättre lokaliseras efter näringslivets förutsättningar genom en resolut avfolkning av en plats, som förlorat sin egentliga utkomstkälla, än genom att med understöd hålla vid liv tynande industrier och att söka lappa med nya småföretag.

Om man emellertid anser, att svåra anpassningsproblem på arbetsmarknaden kunna motivera viss finansiell stödverksamhet för enskilda företag, torde konsekvensen bliva, att företagareföreningar och liknande stödorgan närmast böra tjäna såsom en beredskapsorganisation, vilken kunde tagas i anspråk i besvärliga arbetslöshetslägen.[1]

Det torde icke närmare behöva motiveras, att näringslivet självt bör ha medansvar i en sådan verksamhet. Den större industrien har i eget intresse sökt medverka till att ge stöd åt mindre företagsamhet för att underlätta för arbetslösa att få sysselsättning. Större industriföretag ha sålunda redan inflytande i företagareföreningarna genom att i många fall ha ställt penningbelopp till förfogande för utlåning. Det är skäl att tro, att industrien skall begagna detta för att tillse, att

---

[1] Hantverkets och småindustriens behov av en speciell låneform utan understödskaraktär, som blivit en följd av att bankerna enligt nuvarande lagstiftning icke äga rätt att utlämna kredit för anläggningsändamål utan att fordra realsäkerhet får givetvis icke sammanblandas med behovet av krisstöd. Det inses lätt, att det skulle innebära stora svårigheter att förena stödverksamhet med reguljär långivning. Denna synpunkt har även varit vägledande vid planeringen av den långivning genom riksbanken (se sid. 197 ff.), som just avser att täcka det lånebehov som kan tänkas icke bliva fullt tillgodosett genom banklagens förbud mot personkrediter. Genom att denna låneverksamhet anförtrotts riksbanken har också kraven på opartisk förmedling och enhetlighet i organisationen tillgodosetts.

understödspolitiken, som den i princip ej önskar se tillämpad på sitt eget område, bedrives med urskillning och försiktighet.

På senare tid har man i företagareföreningarna sökt nå ett vidgat samarbete även med den mindre företagsamheten bland annat genom att öka dess representation i föreningarnas ledning. Detta har i några län skett genom att hantverks- och småindustriorganisationen fått företräde i styrelsen. Man kan sålunda säga, att föreningarna i allmänhet ha en god kontakt med den etablerande företagsamheten, även om anknytningen kunde givas fastare former.

Denna speciella stödverksamhet med uppgift att mildra alltför hårda sociala återverkningar av konjunkturväxlingarna måste nödvändigtvis i huvudsak inriktas på att stödja redan i gång varande företag. Söker man medverka till etablering av nya företag, som skola dra till sig friställd arbetskraft, tar man steget över till företagsbefrämjande understödsverksamhet på längre sikt. Riskerna för att denna skall motverka sitt syfte föreligga givetvis, även om verksamheten endast avser en speciell utbyggnad av näringslivet i syfte att minska dess konjunkturkänslighet. Det måste i särskilt hög grad vara vanskligt att varaktigt bedriva individuell stödverksamhet, om utgångspunkten skall vara att skapa social trygghet. En av den fria företagsamhetens väsentligaste uppgifter är att vara en av de drivande krafter i den ekonomiska utvecklingen, som övervinna det motstånd mot näringslivets anpassning till ständigt förändrade förutsättningar, som utgår från kortsiktiga trygghetskrav.

Det föreligger dessutom stor risk, att lokal stödverksamhet för ny produktion kommer att reflektera de speciella uppfattningar om självförsörjningsmöjligheter, som lokalpatriotismen på sina håll kan ge upphov till. Det är naturligt, att varje landsdel först och främst ser till omedelbara egna intressen. Men det är uppenbart, att självförsörjningssträvanden av detta slag måste äga en fast ekonomisk grundval för att icke minska effek-

tiviteten hos näringslivet i dess helhet inom landet. Man kan givetvis hävda, att en utbyggnad av företagsamheten i detta fall icke behövde tillfredsställa alla krav på självständig lönsamhet, eftersom den skulle utgöra den riskpremie, man vore villig att betala för att begränsa konjunkturkänsligheten. Det skulle med andra ord kunna anses vara en mindre kostnad att hålla näringslivet litet mer differentierat, än vad de ekonomiska förutsättningarna egentligen medgåve, därigenom att man på detta sätt nedbringade kostnaderna för underhåll av arbetslösa under depressioner. Detta talar dock icke speciellt till förmån för individuell stödverksamhet. Det är riktigare att även i detta fall utgå från, att de främsta betingelserna för företagsamhet äro det personliga initiativet som ekonomisk drivkraft och räntabiliteten som mått på produktiviteten. Såsom medel att bereda jordmån för ny företagsamhet äro på denna grund generella åtgärder att föredraga.

De särskilda problem, som sammanhänga med näringslivets ensidiga utveckling i vissa landsändar, falla utanför ramen för denna framställning. Det kan dock framhållas, att en generell åtgärd till befrämjande av företagsamhet i sådana distrikt kunde bestå i en allmän etableringsrådgivning, som utvidgas i särskilda avseenden, dock utan att kombineras med individuella finansierings- och produktionsstöd. Denna verksamhet bör givetvis bedrivas i nära samförstånd med företagen och deras organisationer, även om samhället i detta fall bör ha anledning att i ännu högre grad än vid en eventuell reguljär etableringsrådgivning bidraga till att täcka kostnaderna. Arbetsuppgifterna äro dels att bedriva utredningar och upplysningsverksamhet om näringarna och deras förutsättningar, dels att bekämpa påtagliga hinder för småföretagens utveckling (ex. kortsynt kommunalpolitik vad beträffar tomter och eltaxor). Man torde även mera direkt böra ha uppmärksamheten riktad på den expansionskraftiga företagsamhetens utvecklingsproblem och exempelvis genom att driva fram en smi-

dig anpassning av yrkesundervisningen söka vidga ringarna kring livskraftiga produktionscentra. Framför allt är det emellertid angeläget, att man söker påverka den sociala omvårdnaden i sådan inriktning, att den icke försämrar förutsättningarna hos befolkningen att åstadkomma självständiga företagareinsatser.

Samverkan.

I det föregående ha diskuterats några grundläggande förutsättningar för småföretagsamhetens funktionsduglighet, bland annat med avseende på finansiering, tillverkning och försäljning. Avsikten har därvid i första hand varit att söka bedöma, huruvida den förefintliga företagsamheten är effektivt utformad respektive huruvida dess effektivitet i full utsträckning befordras av yrkesutbildningens, kreditmarknadens etc. organisation. Den uppfattning man därvid kommer till är, att det på *vissa* punkter kan råda ovisshet, huruvida de små företagsenheterna drivas rationellt eller äro rationella som produktionsform. Mycket synes dock kunna göras för att stärka deras konkurrensförmåga, framför allt genom ökad samverkan. I alltför ringa grad ha de mindre företagen hittills inriktat sitt organisatoriska samarbete på de praktiska, visserligen svåra och ömtåliga men oerhört viktiga problem, som gälla företagens rationalisering. Till väsentlig del beror detta på, att det ännu i alltför sparsam omfattning förekommer några företagaresammanslutningar med auktoritet inom hantverket och allra minst inom småindustrien.

Den viktigaste förutsättningen för att smådriften alltfort skall kunna tillföra näringslivet friska impulser bör vara, att uppkomstmöjligheterna för småföretag äro de bästa möjliga. Det är givet, att samma faktorer som påverka den bestående företagsamhetens trivsel d. v. s. goda yrkesutbildningsmöjlig-

heter, lämpliga kreditformer etc. lika mycket äro en god jordmån för nya företag. Därutöver kräves emellertid även, att oundgängliga reglerande åtgärder på näringslivets och samhällets område (ex. stadsplanering) icke givas sådan utformning att de hämma nyetableringen. För en rationell utveckling av såväl gammal som ny företagsamhet måste också näringslivet besitta en sådan frihet, att den duglige företagaren alltid äger möjlighet att slå sig fram, men att den med företagaregenskaper sämre utrustade snarast gives anledning överväga, om han inte borde ägna sina krafter åt något annat. De naturliga konkurrensförhållandena måste hållas vid liv för att de mest effektiva företagen skola äga möjlighet att hävda sig. Där hinder föreligga för konkurrensen att verka, skola dessa undanröjas (eller alternativt konkurrensen ersättas av annan urvalsprincip). Denna målsättning bringar ofta omedelbara sociala önskemål i strid med en på längre sikt önskvärd ekonomisk politik, men den står nästan lika ofta i konflikt med kortsiktiga intressen hos ett stort flertal företag. Detta är en av förklaringarna till att samverkan företagen emellan inom hantverk och småindustri i kanske mindre grad än annorstädes blivit ett medel att driva utvecklingen framåt. Konkurrensen är som utvecklingsfaktor mera utpräglad på detta än på många andra områden till följd av företagandets personliga former. De mest effektiva företagen, som gått med »egna vågor genom havet», ha icke känt behov att samverka med andra företag. Den karaktär att taga och att dela med sig, som allt samarbete mer eller mindre måste äga, är alltid mycket påtagligare i praktisk samverkan mellan små än mellan större företag. Det samarbete, som förekommit på småföretagens område, har därför i högre grad än i andra fall kommit att präglas av de svagare enheternas intressen. Det har mera syftat till att bibehålla än till att utveckla. Till denna inriktning har även bidragit det starka inslaget av företagstyper med given omfattning och verksamhetsfält. Detta gäller framför allt en stor

del av hantverket, som till följd av arbetsformernas förhållandevis bundna karaktär kommit att kännetecknas av en starkt konservativ tendens.

Småföretagens samarbete i ekonomiska frågor har till en mycket väsentlig del bestått i en viss socialvårdande verksamhet inom de lokala hantverks- och industriföreningarna (inrättande av pensionärshem etc.). De förmögnare av dessa föreningar, framför allt städernas, ha även sysslat med en del husaffärer i samband med lokalfrågans ordnande. Föreningarna ha eftersträvat att upprätthålla gammal tradition från skråväsendets dagar och i övrigt huvudsakligen tjänat som klubbar för kamratlig samvaro. De näringsfrämjande insatser av mera allmän innebörd, som utgått från föreningsväsendet, ha i huvudsak begränsat sig till yrkesutbildningens område. (Man bör dock erinra om vissa lokalt begränsade åtgärder för att tillgodose kreditbehovet. Ett 20-tal föreningar ha sålunda bildat lånekassor.) De mera framgångsrika företagarna ha vanligtvis antingen icke brytt sig om att taga ledningen i det allmänna föreningsväsendet, därför att de icke tilltrott detta några insatsmöjligheter, eller också ha de helt ägnat sina krafter åt sina särskilda yrkessammanslutningar (arbetsgivareorganen).[1] Dessa senare ha även placerat initiativrika och rörliga företagare på ledande poster. Samtidigt har det varit karakteristiskt i hur hög grad äldre personer suttit i ledningen på olika punkter i den allmänna organisationen.

Det är sålunda icke svårt att förstå, att de linjer med avseende på de företrädda näringarnas utveckling, som kommit att hävdas inom det allmänna organisationsväsendet — de rena yrkes

[1] Delvis som en reaktion mot hantverksorganisationernas begränsade intresse för praktiskt inriktad verksamhet bildades på 1930-talet Småindustriens Centralförbund (Jfr S. O. U. 1941: 14 sid. 30—35). Förbundet fick emellertid på grund av skilda omständigheter dåligt rykte och kom aldrig — trots flera värdefulla initiativ exempelvis orderförmedling — att få något större inflytande. Dess medlemsstock torde ha varierat mellan 500 och 1 000 medlemmar. År 1941 uppgick det i Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation.

(arbetsgivare-)sammanslutningarna äro centralt anknutna till och i vissa hänseenden underordnade detta men ha formellt intet inflytande på ledningen — ofta icke sammanfallit med den utvecklingskraftigaste småföretagsamhetens intressen. Ställningstaganden i principfrågor från föreningsväsendets sida ha i vanligtvis ganska tillspetsad form givit uttryck åt allmänt konserverande tendenser. Samarbetet har på den punkten i mångt och mycket erhållit karaktären av de svagares försök till gemensam självhävdelse. Omtanken om företag med svårigheter att klara sig har ofta kännetecknat arbetsprogrammen. Framstötarna i kreditfrågan ha sålunda i många fall haft en omisskännlig färg av begäran om understöd. I strävandena att få fram konsulentverksamhet har man varit mera benägen att lita till statens stöd än till egna insatser. Även den stundom mycket energiska opinionen för införande av lagliga kompetensbestämmelser och nyetableringskontroll synes ganska mycket ha konkurrensbegränsningen till utgångspunkt. Det i vissa fall oresonliga motståndet mot den skolmässiga yrkesundervisningen är ett annat exempel på samma fenomen. Den art av samverkan, som vill medge eller öka möjligheterna för det effektivaste företaget att utveckla sig, har funnit ganska begränsat utrymme.

Den frågan inställer sig, på vilka vägar småföretagens utveckling organisatoriskt bäst främjas. Egentligen skulle man ha två alternativ att välja på. Man kunde för det första anse, att konkurrensen räcker som utvecklingsfaktor och därför uteslutande inrikta det organisatoriska samarbetet på kulturella och i samband därmed sällskapliga och något socialvårdande uppgifter. Den andra linjen är att betrakta dessa allmänna angelägenheter såsom sidoordnade och till huvuduppgift för organisationsarbetet framställa praktiskt utformade insatser med direkt effektiviseringssyfte.

Mot bakgrunden av de nuvarande förhållandena vill det synas, som om ingen diskussion behövde föras om lämpligheten

att välja det senare alternativet. Det borde råda allmän insikt om, att oförmåga att förbereda ett mera djupgående effektiviseringsarbete genom god organisation förr eller senare utlämnar respektive näringsområden att organiseras och rationaliseras av andra krafter inom samhället än dem, som ligga närmast till, företagarna själva. Endast med ett starkt organisatoriskt samarbete som ryggrad kunna hantverket och småindustrien tänkas rustade att möta de allt starkare krav på den enskilda företagsamhetens funktionsduglighet, som samhällsutvecklingen kan väntas medföra. Småföretagen ha så mycket större anledning att taga detta i betraktande, som de inom ramen för den stegrade uppmärksamheten på näringslivets effektivitet ha att räkna med ett intensifierat tryck från de större driftsenheterna. De senaste åren har också en förnyelse av hantverks- och småindustriorganisationens ledning börjat ske. Ett mera tungarbetat fält kan man dock knappast tänka sig. Den invecklade organisationsapparaten, som kräver mycken tid att enbart hålla igång, måste i hög grad verka hämmande på handlingsmöjligheterna. Detta får dock icke avhålla de verkligt dugande männen att taga verksam del i organisationsarbetet. Det är även ur den utvecklingskraftigaste småföretagsamhetens synpunkt en ohållbar ståndpunkt att låta det bero vid nuvarande förhållanden. I första hand måste man söka få till stånd en rationalisering av själva organisationen.

Riktlinje för organisationsarbetet bör vara den samverkan, som tillvaratar såväl utvecklingskraften i företagens självständighet och konkurrensförmåga som möjligheterna att genom gemensamma åtgärder länka och befrämja en rationell fördelning och inriktning av produktionen. Hur skall organisationsarbetet läggas upp för att i större utsträckning kunna bedrivas med den målsättningen? Först måste man ha klart för sig att generell, »blandad», samverkan av det slag, som för närvarande huvudsakligen förekommer inom ramen för Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation knappast äger möj-

lighet att tjäna andra syften än dem, som angivits som första alternativ ovan. Den betyder ungefär detsamma som att upprätthålla skenet av föreliggande samarbetsuppgifter genom ett vidlyftigt organiserande för dess egen skull. Någon verklig drivfjäder i utvecklingsarbetet kan detta icke bli.

Inom ett flertal hantverksyrken finnas särskilda yrkesförbund, vilka emellertid endast äro avsedda att vara arbetsgivareorganisationer. De ha dock i sin verksamhet i de flesta fall vida överskridit avtalsuppgörelsernas område. Deras praktiskt inriktade samarbetssträvanden ha i många fall givit värdefulla resultat. Inom yrkesförbunden kan man för övrigt vänta sig att finna det starkaste intresset för organisationsväsendets uppryckning. Hur bör man i dessa fall gå till väga? Skola yrkesförbunden spaltas och utrustas med en avdelning för arbetsmarknadsfrågor och en för intressesamverkan på andra gebit, eller skola de i sin nuvarande form direkt anknytas till huvudorganisationen? Fråga är väl, om det icke på dessa områden bör räcka med en gemensam organisation för båda uppgifterna.

En helt olöst uppgift är småindustriens organisation. En icke ringa del av småindustrien synes vad dess arbetsgivareintressen beträffar vara organiserad inom Svenska Arbetsgivareföreningen. En mindre del är ansluten till Sveriges Industriförbund och dess branschorganisationer. Den övervägande massan av smärre industrier är dock icke anknuten till någon organisation, annat än möjligen till de allmänna hantverks- och småindustriföreningarna.[1]

Småindustrien skulle givetvis kunna organiseras på det sät-

[1] Industriförbundet har cirka 2 100 medlemmar. Arbetsgivareföreningen har uppskattningsvis cirka 3 500 medlemmar, som äro industriföretag. I Jönköping finnes en småindustrisammanslutning, Svensk Industriförening, med några hundratal medlemmar. Som jämförelse kan nämnas att i industristatistiken år 1940 redovisas sammanlagt 18 690 företag. Av dessa hade 6 885 ett arbetarantal överstigande 10.

tet, att den större industriens branschföreningar utvidgades med en »nedre sektion». Denna väg, som erbjuder många praktiska fördelar, är ur andra synpunkter icke så lämplig. Småföretagen kunna med fog göra gällande, att de skulle ha lättare att göra sin stämma hörd genom mera fristående sammanslutningar. Detta kunde tala för, att de smärre industriföretagen samlades i självständiga branschföreningar, vilka bildade grundvalen för ett i förhållande till både hantverket och storindustrien samtidigt självständigt och gemensamt uppträdande från småindustriens sida. Tanken att ställa hantverket och småindustrien inom två skilda sektioner vid varandras sida i en gemensam hantverks- och småindustriorganisation synes också med hänsyn till dessa två företagarekategoriers nära släktskap som socialgrupper erbjuda fördelar. Detta borde givetvis icke hindra utan snarast förutsätta, att en nära samverkan etablerades mellan den större och den mindre industriens motsvarande organisationer.

Den ansats att skapa ett arbetsdugligt organisationssystem, som gjordes genom sammanslagningen mellan Sveriges Hantverksorganisation och Småindustriens Centralförbund, gick just ut på att i anslutning till vardera av två jämställda sektioner för hantverk och småindustri utbygga yrkes- respektive branschföreningar. Denna tanke har emellertid ännu icke kunnat fullföljas på grund av motstånd från mera konservativa hantverkskretsar. Kan en verklig reorganisation i denna riktning icke genomföras, så att organisationsväsendet blir i stånd att utveckla någon handlingskraft, torde emellertid snarast böra prövas, på vilket sätt småindustrien lämpligast skall kunna organiseras i anslutning till den större industriens organisationer.

Under alla förhållanden böra småindustriens organisationer anknytas antingen till hantverkets eller till den större industriens organisationsväsende. Det är icke önskvärt, att anarkiska förhållanden uppstå med sammanslutningar som dra åt olika håll.

Genom den sortens självständighet tjänas varken småindustriens och hantverkets intressen eller näringslivet i dess helhet.

Den främsta uppgiften för en fast och funktionsduglig organisation är att skaffa sig auktoritet utåt och inåt genom en klar principiell målsättning. Den första grunden för en friskare och mera fördomsfri syn på småföretagens uppgifter, intressen och utveckling borde läggas genom en förändrad inställning i frågan om samhällets medverkan till näringarnas främjande. Det finns en viss benägenhet bland småföretagen att betrakta sina egna utvecklingsmöjligheter såsom uteslutande beroende av statens välvilliga stöd. Riskerna att näringslivets utveckling skall låsas genom växande samhälleliga garantier åt olika näringsgrupper äro stora. Företagsamheten har långtifrån anledning att genom kortsynta trygghetssträvanden öka dem. Det förefaller vara organisationernas främsta uppgift att klara ut begreppen på den punkten, att med andra ord stärka företagens tro på egen förmåga. En till dessa allmänna riktlinjer sekundär programfråga gäller kompetensregleringen för hantverket. För närvarande betraktas införandet av lagstiftning beträffande kompetens för utövande av yrke såsom förutsättning för att hantverket överhuvud skall kunna bestå. Den populära föreställningen är, att alla problem automatiskt skulle lösas, om kompetenslagstiftningen genomfördes. Omvänt tillskrivas alla svårigheter just avsaknaden av kompetensföreskrifter. Denna tro, att hantverkets idealsamhälle skall kunna förverkligas genom en patentlösning skapar likgiltighet för mera näraliggande och praktiska rationaliseringsuppgifter.

Det är just ett mera praktiskt grepp om de organisatoriska samarbetsuppgifterna, man vill efterlysa. Arbetsfältet är rikt. Praktiska former för samverkan — icke minst på försäljningsområdet — under bibehållen självständighet hos företagen skulle genom organisationernas insats kunna realiseras.

I det föregående ha på flera punkter framhållits nyttan av

kraftigare gemensamma insatser till effektivisering av företagens inre organisation, framför allt på redovisningsområdet. Detta är även en förutsättning för att organisationerna skola kunna åstadkomma de nödvändiga förstahandsinsatserna för rationalisering av branschernas uppbyggnad. Dessa bestå i sin tur exempelvis i kostnadsjämförelser för olika företagstyper, analyser av branschstrukturen på olika områden samt systematiskt studium av olika samhällstypers behov av lokalproduktion av varor och tjänster. För att uppnå full effekt av sådana strävanden att rationalisera branschstrukturen skulle principiellt kunna tänkas, att organisationerna erhölle vissa befogenheter att vidtaga åtgärder, som ginge ut över företagens självständighet. Detta skulle i sin tur förutsätta någon form av organisationstvång. Oavsett att sådana metoder äro svåra att förena med principen om näringsfrihet, skulle de på de heterogena områden det här är fråga om möta särskilda hinder av praktisk natur. Den väg, som återstår, är den frivilliga anpassningen av branscherna efter de krav, som undersökningar av effektiviteten i deras struktur kunna resa. Förutsättningen för en sådan anpassning är för det första upplysning om undersökningarnas resultat. Enbart kännedomen för det enskilda företaget om var på skalan det står, skulle befordra bättre ekonomi inom företagen och rationellare uppbyggnad av branscherna. Med hänsyn till nyrekryteringen måste emellertid upplysnings- och propagandaverksamheten kompletteras med en väl organiserad etableringsrådgivning, byggd på branschundersökningarnas resultat men av praktiska och principiella skäl direkt underställd huvudorganisationen och möjligen bedriven även med allmänt stöd. För hantverksyrkena synes etableringsrådgivningen på ett naturligt sätt kunna sammankopplas med yrkesrådgivning i samarbete med yrkesskolorna.

Småföretagens framtid

Företagsamhetens utveckling har efter industrialismens genombrott karakteriserats av starka koncentrationstendenser, under ett tidigare skede övervägande framkallade av tekniska orsaker, sedermera understödda av kommersiella och marknadsekonomiska förhållanden. De stora fabrikskomplexen ha också blivit mycket synliga resultat av det industrialiserade näringslivets tillväxt och det är förklarligt, att de små företagens plats i utvecklingsprocessen kommit något i skymundan. Ändock hämtar i vårt land i det närmaste lika stor del av befolkningen sin försörjning inom den mindre företagsamheten som inom storindustrien. Såsom tidigare visats ha mellan 40 och 50 % av det totala antalet arbetare inom industri och hantverk sin hemvist inom vad man kan beteckna som småföretag. Teknikens utveckling har sålunda ej, som den allmänna uppfattningen om människan som en allt obetydligare kugge i en allt väldigare maskin gärna har velat förutsätta, medgivit mindre spelrum för det enskilda initiativet inom hantverk och mindre industri.

Möjligheterna att med statistiskt material belysa *förändringarna i företagsstorleken* äro, när det gäller de allra minsta storleksgrupperna, mycket begränsade. Såsom redan tidigare framhållits, har endast en fullständig företagsräkning genomförts i Sverige, nämligen år 1931. Det föreligger sålunda ett starkt behov av en förnyad sådan inventering. Dessförinnan kan man icke bilda sig någon säker uppfattning om företagsamhetens utveckling, allraminst vad beträffar de små enheterna. I den officiella årliga industristatistiken utgör ett visst produktvärde (15 000 kr) den allmänna nedre gränsen för medtagna industri-

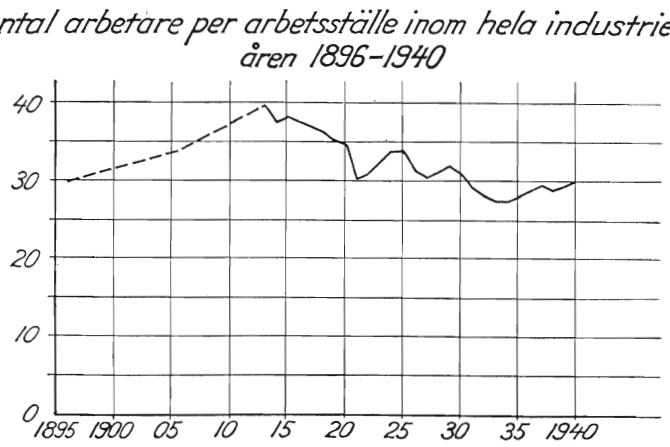

Diagram 11.

anläggningar. Arbetsställen med 10 eller flera arbetare redovisas dock, även om de ej nå upp till denna omsättningssiffra. Gränsen blir emellertid trots detta ganska rörlig. Vidare ha vid olika tillfällen företagits omläggningar i statistiken, vilka starkt påverkat antalet redovisade smärre enheter. Yttermera synes man böra räkna med att högre siffror för antalet småföretag i viss utsträckning kunna bero på fullständigare redovisning. Trots att det sålunda är ytterst vanskligt att med bestämdhet uttala sig om utvecklingen vad beträffar de minsta enheterna, kan man dock ur industristatistiken våga utläsa, att småföretagen under de sista decennierna ganska väl förmått hävda sig gentemot stordriftens expansion. (Se tab. 14 a och b. Samt diagram. 11, 12, 13, 14, 15 och 16.) Sålunda har antalet i industristatistiken redovisade arbetsställen från år 1913 till år 1940 stigit med 105 % medan samtidigt sysselsättningsökningen begränsats till 54 %.[1] Resultatet är, att antalet arbetare per arbetsställe sjunkit från 40 år 1913 till 30 år 1940. Vid mitten av 30-talet har genomsnittssiffran t. o. m. legat flera enheter under 30. Denna kraftiga sänkning beror på den mycket stora ök-

[1] Beträffande utvecklingen decennierna före första världskriget se N. Wohlin, Driftkoncentrationen i svensk fabriksindustri, Sthlm 1915.

Antal arbetare per arbetsställe inom olika industrier åren 1913, 1925, 1930, 1935 o. 1940

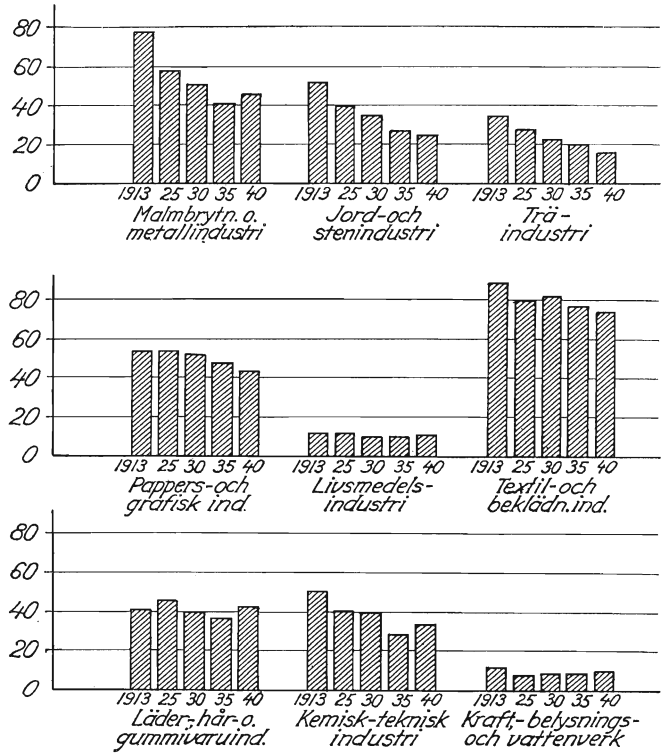

Diagram 12.

ningen av de allra minsta arbetsställena, d. v. s. redovisade anläggningar med mindre än 10 arbetare. Av siffrorna i övrigt framgår den svaga utvecklingen inom de tre mellangrupperna (51—500 arbetare) och den mycket kraftiga utvidgningen av de högsta storleksklasserna.

I korthet uttryckt faller cirka 2/5 av sysselsättningsökningen inom industrien mellan åren 1913 och 1940 på arbetsställen med mindre än 50 arbetare och likaledes 2/5 på arbetsställen med mer än 500 arbetare. Dessa två kategorier av arbetsställen representera vardera genomsnittligt ungefär 1/4 av totala antalet arbetare inom industrien. Den återstående femtedelen av syssel-

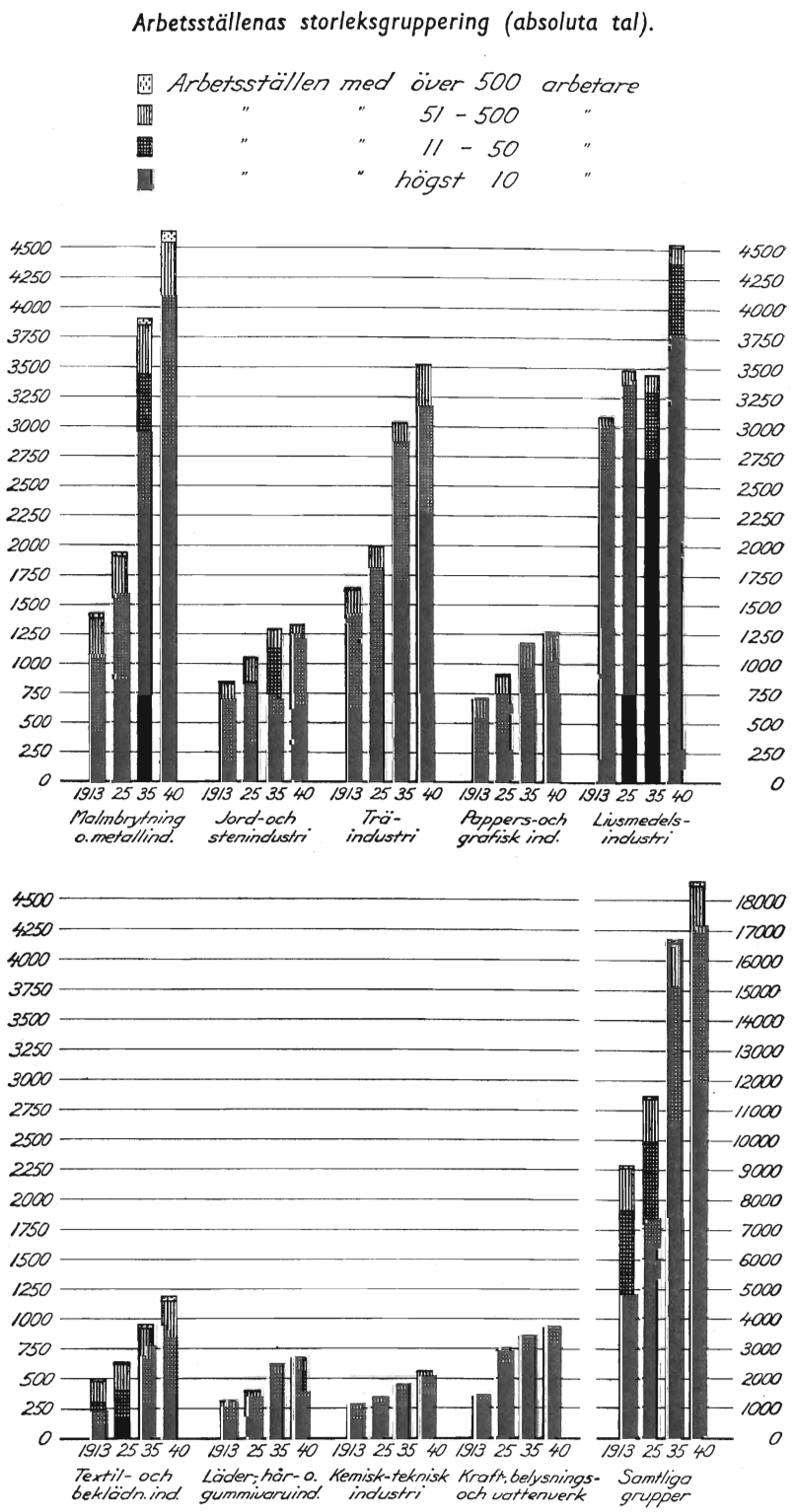

Arbetsställenas storleksgruppering (absoluta tal).
Arbetsställen med över 500 arbetare
" " 51 - 500 "
" " 11 - 50 "
" " högst 10 "
4500
4250
4000
3750
3500
3250
3000
2750
2500
2250
2000
1750
1500
1250
1000
750
500
250
0
1913 25 35 40
Malmbrytning o. metallind.
Jord- och stenindustri
Trä- industri
Pappers- och grafisk ind.
Livsmedels- industri
18000
17000
16000
15000
14000
13000
12000
11000
10000
9000
8000
7000
6000
5000
4000
3000
2000
1000
Textil- och beklädn. ind.
Läder-, hår- o. gummivaruind.
Kemisk-teknisk industri
Kraft, belysnings- och vattenverk
Samtliga grupper

Diagram 13.

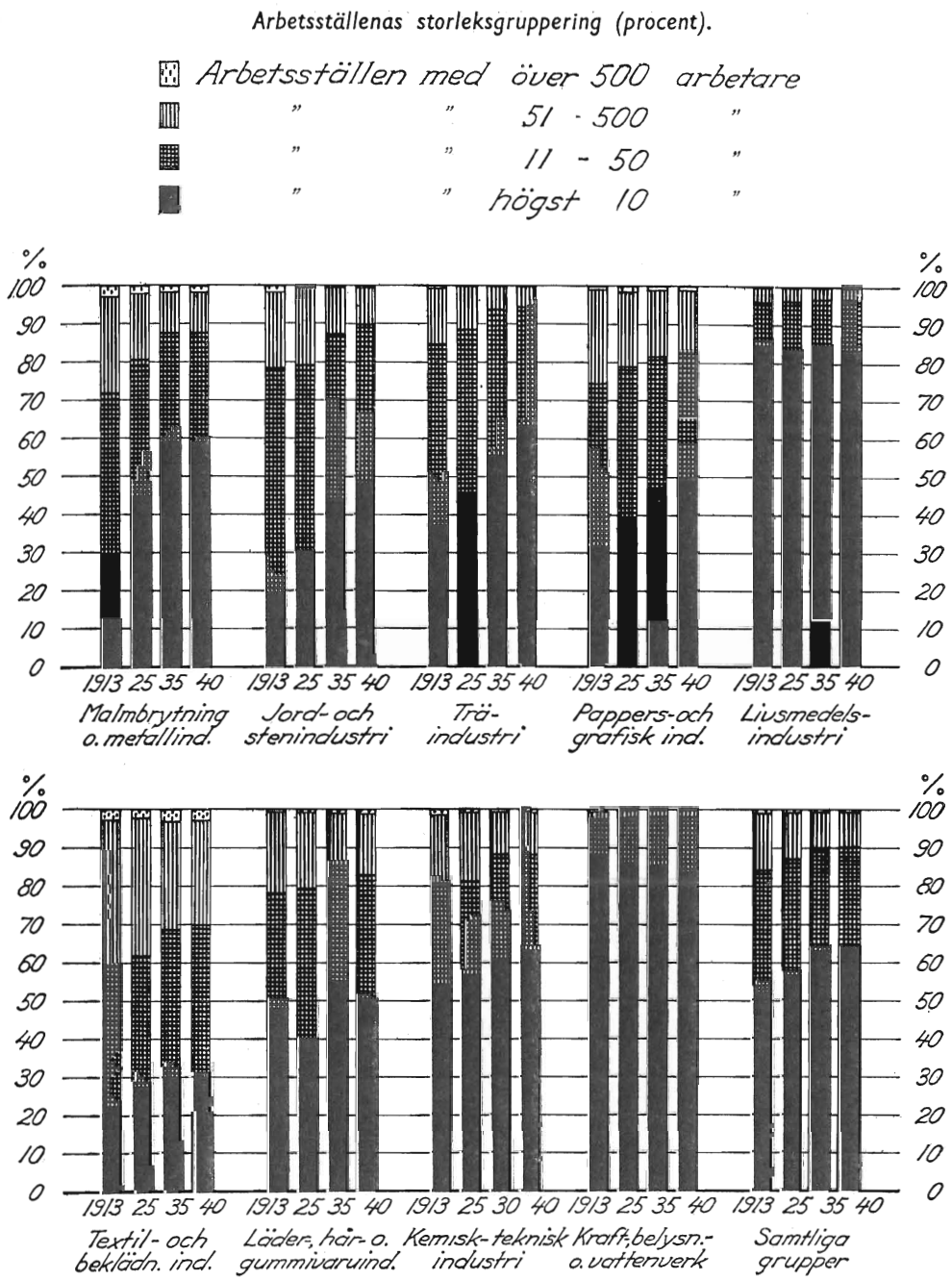

Arbetsställenas storleksgruppering (procent).
Arbetsställen med över 500 arbetare
" " 51 - 500 "
" " 11 - 50 "
" " högst 10 "
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
1913 25 35 40
Malmbrytning o. metallind.
Jord- och stenindustri
Trä- industri
Pappers- och grafisk ind.
Livsmedels- industri
1913 25 30 40
Textil- och beklädn. ind.
Läder, hår- o. gummivaruind.
Kemisk-teknisk industri
Kraft, belysn.- o. vattenverk
Samtliga grupper

Diagram 14.

Arbetarnas fördelning efter arbetsställets storlek (absoluta tal).

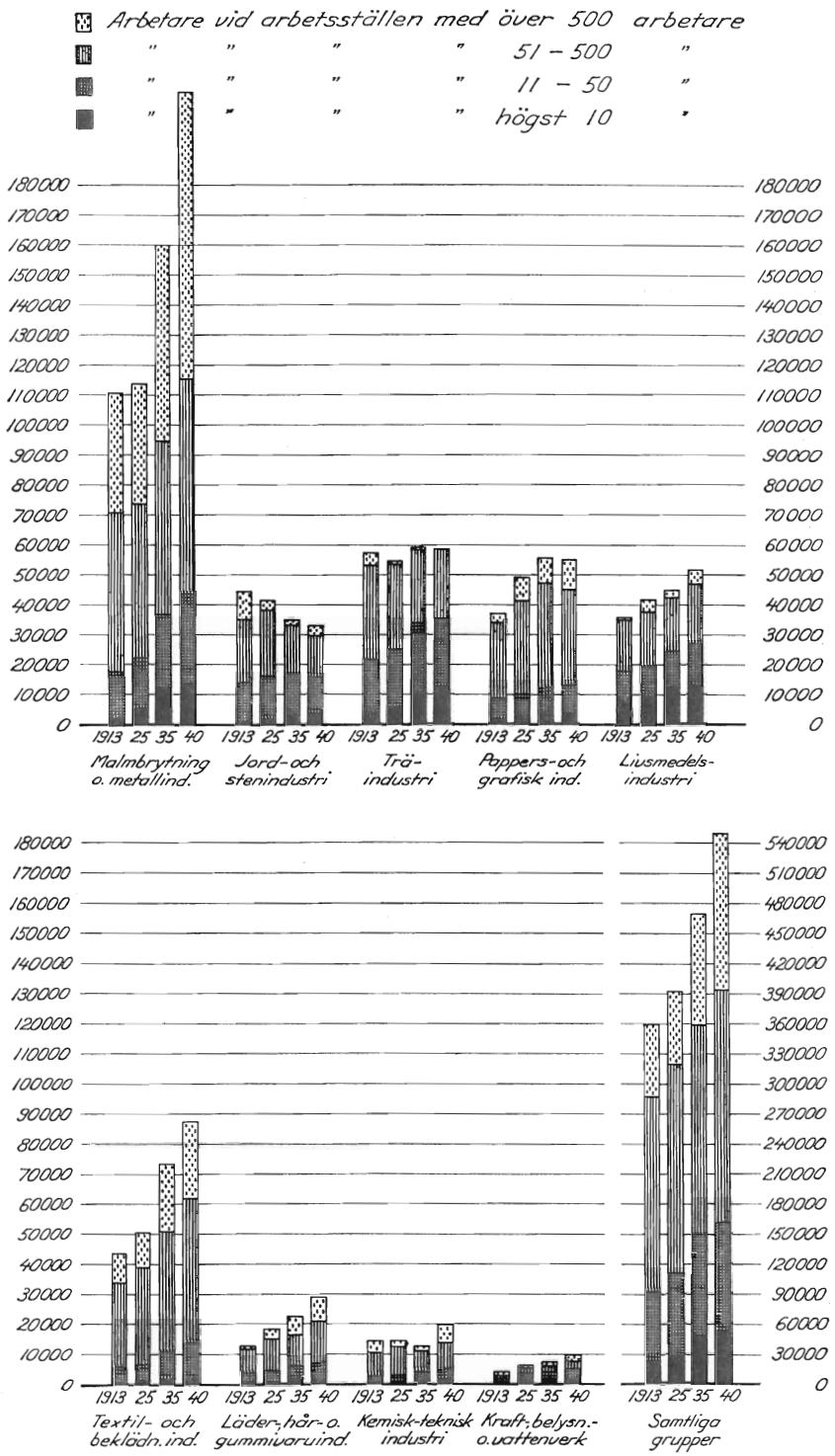

Diagram 15.

Arbetarnas fördelning efter arbetsställets storlek (procent).

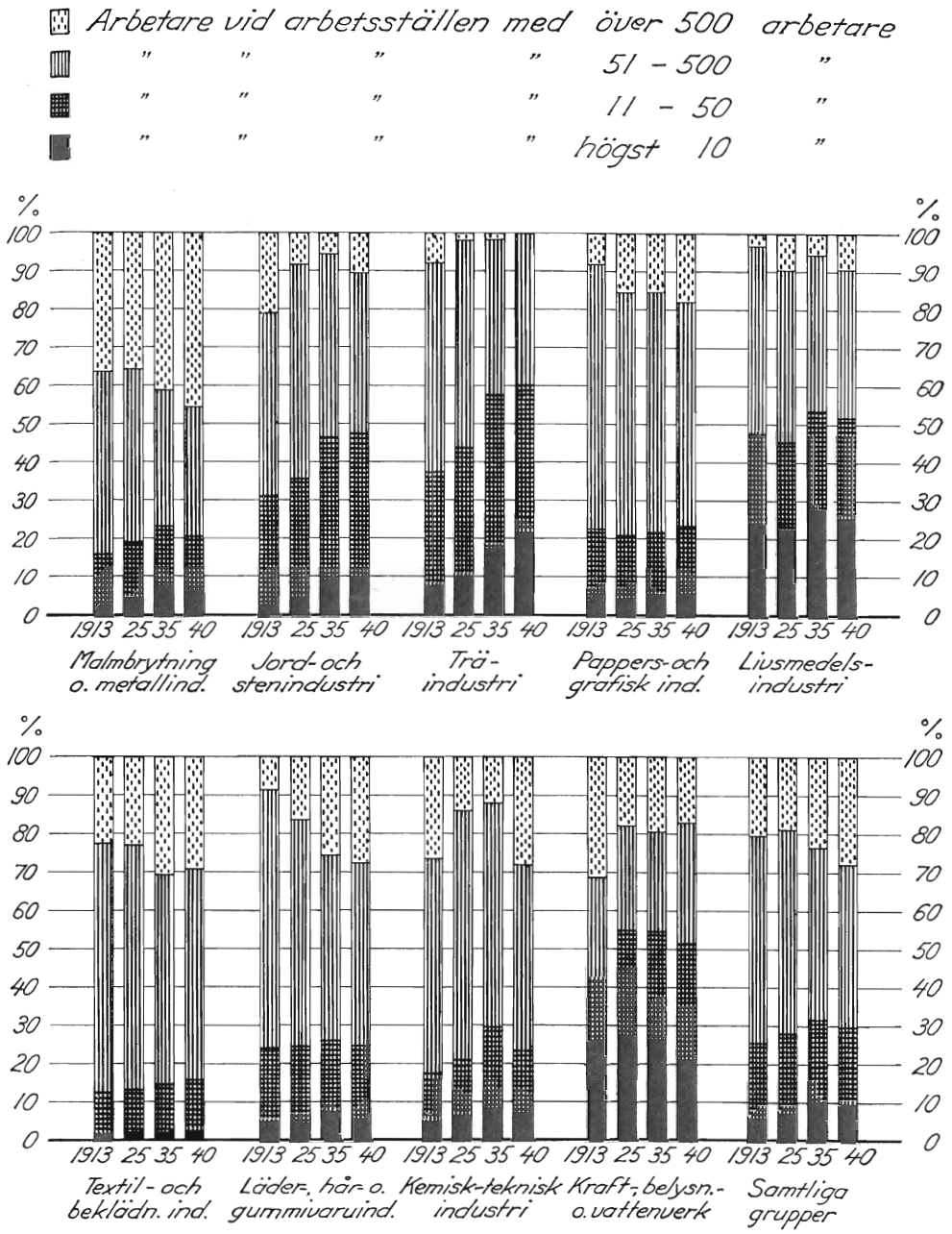

Diagram 16.

sättningsökningen faller på den återstående hälften av totala arbetarantalet, som återfinnes inom anläggningar med mellan 51 och 500 arbetare.

Anmärkningsvärt är i hur hög grad tendensen till koncentration av sysselsättningen till de mycket stora anläggningarna förstärkts under 1930-talets senare del. Samtidigt har den takt, varmed såväl antalet arbetsställen som sysselsättningen inom de två lägsta storleksgrupperna tidigare ökat, väsentligt avtagit. De små enheternas både antal och sysselsättning synes ha vuxit hastigast mellan åren 1925 och 1935. För studium av utvecklingen i detalj hänvisas till tabellbilagorna.

Vad man på grundval av industristatistikens siffermaterial kan säga är väl, att detta icke ger intryck av att de mindre företagen skulle ha förlorat fotfästet. Någon ingående granskning av företagsstorlekens förändringar och däri medverkande faktorer kan icke göras inom ramen för denna skrift. Några förklaringsgrunder till att den smärre produktionen visat så förhållandevis stor motståndskraft kunna dock antydas. Uppmärksamheten har vid diskussionen i dessa frågor i första hand riktats på kraftförsörjningen. Små kraftkällor ha gynnat uppkomsten av små anläggningar och ännu förekommer väl, att ett litet vattenfalls kapacitet begränsar ett företags omfattning. Före elektriciteten var dock den vanligaste företeelsen, att vattenkraften tillvaratogs av den tidens stora företag. Ångmaskinen krävde likaledes förhållandevis stor anläggningskapacitet för att utnyttjas på mest effektiva sätt. Redan *fotogenmotorn*, som började tagas i bruk i början av 1890-talet, innebar emellertid väsentliga fördelar för smådriftens bedrivande, och sedan den elektriska motorn kommit, ett par årtionden senare, drager numera kraftförsörjningen ej någon nedre storleksgräns för driftsenheten. Möjligheterna att även på stora avstånd överföra elektrisk kraft har medverkat till detta. Den elektriska kraftens delbarhet och överhuvud taget den starka utvecklingen på det elektrotekniska området har sålunda för-

modligen utgjort det viktigaste underlaget för småföretagens påtagliga livskraft under de senaste årtiondena, även om andra faktorer till betydande del spelat in. Intressanta rön ha i dessa hänseenden kunnat göras vid elektrifieringen på senare tid av vissa områden i Norrland, där man kunnat avläsa tydliga återverkningar på den mindre företagsamheten efter nätets utbyggande.

Driftsenheternas storlek är i väsentlig grad beroende av marknadens omfång. Är den totala efterfrågan obetydlig eller av speciellt slag, inskränkes därigenom även tillverkningens storlek. Begränsas marknaden genom yttre omständigheter, hindrar detta likaledes produktionsenheten att växa. Till inflytanden av detta senare slag höra framför allt transportförhållandena. Färdigprodukter, vilka icke tåla transport på grund av antingen höga fraktkostnader eller lättförstörbarhet, framställas med fördel endast lokalt och i liten skala, om förutsättningarna i övrigt medgiva detta. Givetvis kunna även motsvarande egenskaper hos råvaran påverka storleken av den anläggning, i vilken bearbetning sker. Exempel på smärre industriproduktion, lokalt bunden av naturtillgångar, erbjuda cirkelsågning och cementtegeltillverkning. I allmänhet torde emellertid sådana inflytanden till begränsning av produktionsenhetens storlek ha förlorat i betydelse genom transportväsendets och konserveringsteknikens utveckling. Marknadsgränsernas utvidgning har medfört koncentration av driften. Vidare har tarifferingen av järnvägstransporter, varigenom råvaran fraktas billigare än färdigfabrikatet, gynnat lokaliseringen av produktionen till avsättningsmarknaden, ett förhållande, som likaledes befordrat driftskoncentrationen, eftersom därigenom uppstå växande fördelar av att sammanföra framställningen inom olika produktionsled i färre driftsenheter.[1]

Ur transportkostnadssynpunkt torde lastbilstrafiken ha inne-

[1] Jfr T. Palander, Två uppsatser om transportkostnadernas inverkan på produktionens lokalisering, Tidskrift för Affärsekonomi, nr 14 och nr 18, 1933.

burit direkta fördelar för de små produktionsenheterna. Betydelsefullt är därvid, att fraktkostnaderna vid biltransporter i de flesta fall endast äro avhängiga av varans vikt och transportvägens längd. Tariffering förekommer i allmänhet icke, och kostnaderna för mindre sändningar ställa sig därför icke proportionellt högre. Avsaknaden av prisdifferentiering vid biltransporter torde även i någon mån motverka den ovan berörda anledningen till vertikal produktionskoncentration. Överhuvud taget har det nya vägtrafikmedlets större delbarhet varit fördelaktig för de små företagen.

Den marknadsbegränsande faktor, som behovet av direkt personlig kontakt mellan producent och avnämare utgör, har givetvis i viss utsträckning förlorat i betydelse genom framstegen på kommunikationsväsendets område. Man kan dock samtidigt konstatera, att just dessa framsteg i bilismens form skapat nya förutsättningar för den tjänste- och varuproducerande verksamhet, som måste bedrivas lokalt i kontakt med kunden. Detta gäller såväl bilen som hjälpmedel att tillfredsställa kundkretsens servicekrav som bilen såsom föremål för underhåll och reparation. Det omfattande behovet av småföretag till bilarnas tjänst är dock därvid endast ett exempel på de överhuvud taget stegrade kraven på reparationsmöjligheter och service för de alltmer komplicerade maskiner, som människan omger sig med.

Man kan sålunda finna att utvecklingen inom kraftförsörjnings- och transporttekniken i vissa avseenden bör ha givit småföretagen inom hantverk och industri motståndskraft gentemot större driftsenheter. Den kraftiga spridning av produktionen, som kommer till synes i statistiken fram till mitten av 1930-talet torde ändock icke vara ett uttryck för någon mera utpräglad decentraliseringstendens hos den egentliga industriproduktionen.[1] Den synes mera ha sin orsak i en ökning av

[1] I Eskilstuna med f. n. 200 industrier (år 1900: 132) steg medelantalet arbetare per företag från år 1900 till år 1913 med 20 enheter och har därefter legat mellan 40 och 50.

hjälpföretag, reparations- och servicerörelse, sekundär produktion av olika slag. Framförallt har denna utveckling ägt samband med bilismens frammarsch. Men den kan sannolikt betraktas som ett allmänt uttryck för levnadsstandardens höjning, vilken i väsentlig grad innebär, att människan alltmer överlåter på självständiga yrkesutövare sitt arbete för bekvämlighet och trevnad — i och utom hemmet.[1]

Sedan mitten på 1930-talet har småföretagens sysselsättningsförmåga enligt statistiken mattats betydligt medan stordriften i väldig omfattning sugit till sig arbetskraft. Mot denna bakgrund torde det vara vanskligt att förutspå småföretagen något ökat utrymme, relativt sett, i vårt framtida näringsliv. Om man ändå tycker sig ha anledning att icke se alltför mörkt på *småföretagens framtid*, så beror detta icke minst på att den nyss berörda faktorn, levnadsstandardshöjningen, kan väntas även framdeles förmå bereda ett vidgat underlag för smärre produktion av varor och tjänster såväl för vidare som mer begränsade marknader. Man torde exempelvis kunna räkna med en betydande utökning av verksamhetsområdet för hantverksyrken, som ha med heminredning att göra. Exempel utgöra olika slag av inredningsmontörer. På samma sätt synes sysselsättningsområdet för reparations- och installationsverkstäder komma att tillföras nya arbetsobjekt genom att vi skaffa oss allt mer komplicerade maskiner, cyklar, bilar, flygmaskiner, radioapparater, kylskåp, diskmaskiner etc. för att göra den dagliga livsföringen mer bekväm. Hantverk i vidare bemärkelse blir snart sagt detsamma som kvalificerat yrkesarbete och sträcker sig — beroende på hur man vill definiera det — mer eller mindre långt in på industriens område. Därför skulle man kunna säga, att den ökade maskindriften inom produktionen

[1] Levnadsstandardshöjningen har förmodligen även verkat som decentraliseringsfaktor även därigenom, att de höjda anspråken på rikhaltigt urval kunnat utnyttjas för en mängd varianttillverkningar i smärre skala.

allmänt bör öka behovet av hantverksmässig arbetskraft för maskinernas iståndhållande och reparation. Men även om man med hantverk förstår det självständiga utövandet av ett yrke bereder produktionens mekanisering nya direkta sysselsättningsmöjligheter för detta. Man kan exempelvis vänta sig ökade arbetstillfällen för reparatörer på landsbygden i samband med intensifierad användning av maskiner i jordbruket. Den uppräkning, som är gjord på sidan 64, ger en mångfald exempel på nya yrken av här diskuterade typer, vilka uppstått på senare år.

Minskande på sysselsättningsmöjligheterna inom de berörda yrkesområdena verkar emellertid i viss utsträckning det industrialiserade näringslivets massframställning av billiga förbrukningsartiklar, vilka ersätta sådana konsumtionsvaror, som man förr gjorde varaktiga genom reparationer. Numera har genom denna utveckling omsättningshastigheten på många förnödenheter ökats på bekostnad av reparationsverksamhet. Ett exempel är den utvidgade skoproduktionen, vilken icke motsvaras av liknande ökning av skomakarnas arbete med lagning. Papperet såsom substitut för hushållstextilier exempelvis (servetter, dukar, kragar etc., som kastas efter begagnandet) minskar tvättinrättningarnas arbete.[1]

Bland småföretagen kan emellertid icke endast den sektor, som tillhandahåller tjänster väntas erhålla nya impulser genom en fortsatt höjning av levnadsstandarden. Den ökade köpkraft, som blir disponibel för ändamål utöver livets nödtorft, kommer säkerligen att ställa krav på rikare urval och ny behovstillfredsställelse, vilka erbjuda den uppfinningsrike och företagsamme småföretagaren produktionstillfällen att utnyttja. Med

[1] En faktor att taga hänsyn till vid bedömande av hantverksyrkenas framtidsutsikter är även byggnadsproduktionens rationalisering. Det är antagligt, att husbyggnadstekniken kommer att utvecklas i en riktning (ex.: färdigmonterade ledningsaggregat, sprutlackering), som begränsar behovet av hantverkare, eller åtminstone motväger den ökade efterfrågan, som bostadsstandardens höjande och ökad reparationsverksamhet kan väntas medföra.

avseende på det producerande hantverket torde det dock endast vara de mer konsthantverksbetonade grenarna, som komma att direkt gynnas. Som småindustri torde däremot kunna upptagas tillverkning av en hel del smärre artiklar för exempelvis fritidens och det rationaliserade hushållets behov.

Allmänt uttryckt synes man sålunda kunna vänta sig, att hantverket och småindustrien framdeles liksom hittills skall finna god jordmån i det behov av smärre kompletteringsproduktion, som en höjd materiell och kulturell levnadsstandard framkallar. Men medan man i denna mening kan säga, att den tekniska utvecklingen som underlag för levnadsstandardshöjningen indirekt ökat småföretagens betingelser i näringslivet, blir bilden delvis en annan, om blicken riktas på den tekniskt-ekonomiska utvecklingen i sig själv.

Det är tydligt, att den maximigräns, utöver vilken ytterligare utökning av kapaciteten hos en produktionsenhet ej är lönande på grund av proportionellt eller mer än proportionellt stegrade kostnader, icke är generell och icke konstant för varje given produkt utan varierar i betydande grad med den tekniska utvecklingen inom varje produktionsområde. De allmänna framstegen på teknikens fält torde därvid i stort sett trots allt mera ha gynnat och komma att gynna de större än de små driftsenheterna.[1] Man synes även ha anledning räkna med, att strä-

[1] Ehuru alltför schematiska för att tagas till utgångspunkt för diskussion om effektiviteten av olika anläggningsstorlekar antyda nedanstående siffror (beräknade på grundval av 1931 års företagsräkning, tab. 4) över *omsättningen i kronor per sysselsatt* inom olika storleksklasser, skillnaderna i avkastningsförmåga mellan större och mindre enheter. Anmärkningsvärt är, att stegringen är så pass begränsad från storleken 6—10 och uppåt.

	Företag med nedanstående antal sysselsatta								
	1	2–3	4–5	6–10	11–50	51–200	200–500	Öv. 500	Summa
Industri och hantverk	3 320	5 880	7 280	8 060	8 570	8 880	9 040	9 780	8 390
D:o, i kombination med annan näring	8 380	8 880	10 720	13 140	17 930	14 780	12 110	9 540	13 520

vandena att rationalisera produktionen i överensstämmelse med den tekniska och ekonomiska utvecklingens krav på många punkter komma att leda till ytterligare koncentration av företagsamheten. Att konstatera detta betyder dock icke att hemfalla åt någon övertro på de stora produktionsenheternas allena överlägsenhet. För det första torde en rationalisering, som går ut på att söka få bort en hel del mångsyssleri och okynneskonkurrens, ofta florerande bland de små företagen, sällan behöva innebära mer än en begränsad koncentrationsprocess inom de mindre företagens egna led. Det är ju närmast en ändamålsenligare fördelning, större specialisering av produktionen, som härvid eftersträvas. För det andra är det uppenbart, att de små företagen på många punkter kunna övervinna olägenheterna av produktionens spridning på annat sätt än genom koncentration av driften till större enheter, nämligen genom ökad samverkan under bibehållen självständighet. För det tredje finns det ingen anledning betvivla, att smådriften alltfort kommer att utgöra den ändamålsenligaste produktionsformen på betydande områden. Framförallt komma småföretagen att förbli små på sådana näringsavsnitt, där såsom exempelvis inom hantverkets flesta yrken, storleken bestämmes av marknadens lokala avgränsning. Det föreliggande rationaliseringsbehovet gäller därvid framförallt skötseln av det enskilda företaget, vilken ofta lämnar mycket övrigt att önska. Vidare kan en stor del av småföretagen betraktas som övergångsföreteelser, tillsammans bildande en sektor, som ständigt tillföres nya enheter genom nyetablering och som till förmån för högre storleksklasser frånhändes andra. Inom dessa företagsgrupper är det givetvis till största fördel om genom påskyndat rationaliseringsarbete företagens »omsättningshastighet» — i den givna bemärkelsen — kan ökas. Det finns emellertid även, såsom framställningen i det föregående på många punkter avsett att belysa, ett stort antal produktionsenheter, som utan mera påtagliga begränsningsfaktorer förbli av smärre omfattning. Även om företagsstorleken därvidlag i viss mån

är en följd av låsta konkurrensförhållanden beror branschstrukturen utan tvivel i hög grad på att små- och medelstora företag kunna äga vissa speciella egenskaper, som giva dem särskild konkurrenskraft och existensberättigande gentemot de större driftsenheterna.[1] Man har all anledning tro, att dessa faktorer äga sådan hållfasthet, att de förmå åstadkomma balans mellan de fördelar — för företaget och för näringslivet — de själva representera och den rationaliseringstendens, som för att öka den tekniska effekten av arbetsinsatsen går i riktning mot större produktionsenheter.

Bland småföretagens inneboende värdefulla egenskaper framhålles ofta i första hand elasticiteten, förmågan till anpassning efter växlande produktionsförutsättningar. (Jfr sid. 95.) Den tekniska och ekonomiska organisationen är inom mindre företag icke så formbunden och specialiserad som inom större enheter. Denna anpassningsförmåga löper dock givetvis risk att begränsas, när småföretagens utveckling förutsätter specialisering av tillverkningen. Som en styrka hos de mindre företagen räknas vidare företagsledarens nära kontakt med driften. Möjligheterna till överblick över företagets samtliga funktioner skapa därigenom förutsättningar att väl avväga och sammansvetsa rörelsen till en organisk-ekonomisk enhet. Det mindre företaget äger dessutom oftast en stor tillgång i ett gott arbetskraftsmaterial.[2] Den enskilda arbetsinsatsens relativt större betydelse för det samlade produktionsresultatet ger de anställda känslan av större samhörighet med företaget. De personliga arbetsförhållandena öka trivseln på arbetsplatsen. Allt detta är nu i mycket imponderabilia. Men det är ändock faktorer som, ofta i förening med en stark oberoende- och självständighetsvilja hos företagarna, äga stor förmåga att motverka kon-

---

[1] Jfr exempelvis H. Rost, Wozu noch Mittelbetriebe? Berlin 1940 och W. Röpke, Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart, Zürich 1942.

[2] Som bestående förutsättning kan man givetvis icke räkna en lägre lönenivå, även om denna baseras på familjearbetskrafter.

centrationsanledningar. Uppenbart är, att inom branscher, där kostnaderna äro direkt proportionella mot produktionens omfattning, företagaren med hänsyn till sådana ovägbara fördelar icke har speciell orsak att alltför mycket öka tillverkningsskalan.

Småföretagsamheten äger sålunda i sin struktur vissa speciellt gynnsamma egenskaper, som den icke kan förlora men väl förstärka genom fortsatt rationalisering. Vetskapen om detta borde kunna undanröja den felaktiga föreställningen om storindustrien som ett allt uppslukande spöke och den kortsynta uppfattningen, att små- och storföretag ha oförenliga intressen. Det starkaste gemensamma intresse de ha, är att näringslivets fria dynamik upprätthålles. Det går icke i längden att söka avgränsa någon del av näringslivet som reservat för en viss produktionsform, även om motiven bygga på uppfattningen om sociala fördelar. En social struktur som icke grundar sig på en tekniskt och ekonomiskt effektiv organisation är ohållbar. Därför har småföretagsamheten, eller hantverket och småindustrien var för sig, ingenting att vinna på att söka krypa inom sitt skal utan mera att uppnå genom att vidga förbindelserna med andra näringsformer. I stället för att ängsligt betrakta varje tendens till driftskoncentration som direkt riktad mot småföretagsamhetens livsnerv ha de utvecklingskraftiga små företagen stor anledning att med kännedom om sina egna förutsättningar söka närmare kontakt med den större industrien.

En betydande del av den mindre industrien finner redan nu sysselsättning genom underleveranser till större industri. Det ligger nära till hands att fråga sig, om icke på detta område föreligga ytterligare möjligheter att utnyttja. I vilken utsträckning kan underleveranssystemet utbyggas, och till vilka delar kan en motsvarande decentralisering av storindustriens produktion äga rum?

De undersökningar, som gjorts beträffande de praktiska förutsättningarna för en utvidgning av *underleveranssystemet*, ha givit ett påtagligt intryck av att det finns en tendens hos de större industriföretagen att i betydande utsträckning vilja överföra vissa tillverkningsdetaljer till decentraliserad och högt specialiserad produktion. Småindustrien besitter ofta den särskilda kunnighet och de specialmaskiner, vilka krävas för framställning av sådana smärre, komplicerade detaljer, som ingå i det större företagets tillverkning. Av dessa halvfabrikat har det större företaget i sådana fall vanligen ett så begränsat behov att den erforderliga specialkapaciteten, om den anskaffades enbart för dess räkning, mycket ofullständigt skulle kunna utnyttjas och förräntas. Det är därför förmånligt att använda småindustrier som underleverantörer. Möjligheterna i detta hänseende synas dock icke på långt när vara tillvaratagna. Till en del har detta berott på att de större företagen saknat full överblick över tillgången på ledig och lämplig småindustriell kapacitet inom landet. I betydande mån har även från utlandet importerats en rad tillverkningsdetaljer, vilka lika gott skulle kunna produceras av inhemsk småindustri. Ett behov har sålunda synts föreligga, att dels skapa bättre kontakt mellan småindustri och storindustri, dels metodiskt undersöka möjligheterna att överföra vissa delar av halvfabrikatimporten till inhemsk, smärre industriproduktion. I detta syfte har även Sveriges Industriförbund, numera i samarbete med Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation, sedan några år drivit en särskild underleveransbyrå. Den utredning, som i samband därmed verkställdes, gav vid handen att bland tillverkningsdetaljer, som tidigare i stor omfattning importerats eller tillverkats vid eget verk, men som vore lämpliga att lämna på underleverans, återfunnos, för att taga några exempel, specialdelar till mekaniska och elektromekaniska apparater såsom symaskiner, räknemaskiner, skrivmaskiner, kassaapparater, taxametrar, telefoner, radioapparater, motordrivna fordon, velo-

cipeder, etc. Likaså fanns behov av detaljer till mätinstrument och en mångfald delar till elektrisk armatur. Även inom andra branscher än den mekaniska fanns utrymme för underleveranser. Textil- och beklädnadsindustrier visade sålunda benägenhet att från smärre industriproduktion införskaffa delprodukter som knappar, spännen, prydnader av olika slag, axelvaddar, bröstvävar, fickor m. m. Storföretagen ha även i många fall efterlyst inhemsk produktion av reservdelar till större maskiner. På detta område har man tidigare varit i hög grad beroende av utlandet.

Utvidgningen av underleveranssystemet är en fråga på både kort och lång sikt. Kortsiktssynpunkter, som i detta sammanhang särskilt må understrykas, äro exempelvis att yrkesskicklighet inom småföretagen kan ge i kvalitativt hänseende mycket högvärdiga detaljer och halvfabrikat för storindustriellt bruk, att avlastning under övernormal sysselsättning inom storindustrien ofta kan ske till förmån för mindre anläggningar, att spridningen av produktionen under tider av krigsfara utgör en värdefull riskförsäkring etc. Huruvida på längre sikt mer strukturella förändringar i förhållandet mellan småindustri och storindustri äro tänkbara, är emellertid en fråga av större vidd.

Det är möjligt, att inom många produktionsgrenar tillverkningens mest ekonomiska omfattning utvecklas så att den över koncentration leder till förnyad minskning och spridning av framställningsenheterna. Detta skulle innebära, att den centrala driften har några väsentliga lärdomar att meddela, innan decentralisering av produktionen kan ifrågakomma, medan å andra sidan den starka driftskoncentrationen i längden medför sådana olägenheter, att den framkallar denna decentralisering. Grundtanken vid en metodisk tillverkningsdecentralisering av denna art — praktiserad av storindustrier särskilt i Förenta Staterna (Ford) — är, att de fördelar spridningen av produktionen på smärre driftsenheter erbjuder i socialt och hygieniskt

hänseende, den större självständigheten hos arbetaren såväl som företaget, för det första innebär en mer ekonomisk lösning av både samhällssociala problem och tillverkningstekniska välfärdsanordningar, men framför allt medför en höjning av arbetets och därmed produkternas kvalitet. Det är sålunda från teoretiskt-ekonomiska utgångspunkter föga vägbara faktorer, som här spela in.

De produktionsområden, som i mycket begränsad omfattning inbjuda till diskussion av decentraliseringens fördelar, äro ensartad masstillverkning eller sådan blandad tillverkning, där de produktiva avdelningarna äro så beroende av varandra med avseende på råvaror och kraft eller i tekniskt hänseende, att de måste förläggas till samma plats. Var därefter gränsen i allmänhet eller i varje speciellt fall skall dragas till sådana industrier, vilka med ekonomisk fördel kunna decentraliseras, undandrar sig exakt bedömande. Men ju mer komplicerade de framställda produkterna bli, desto mindre fördelar torde produktionens centralisering innebära ur effektivitetssynpunkt. Teknikens utveckling och levnadsstandardshöjningen ha fört med sig alltflera produkter, karakteriserade av att de bestå av olikartade delar sammansatta till en komplicerad helhet. Exempel äro: bilen, flygmaskinen, motorbåten, dammsugaren, kylskåpet etc. I dessa fall äro fördelarna av decentraliserad detaljtillverkning, centralt sammanhållen i en monteringsverkstad för den sammansatta slutprodukten, ofta mycket påtagliga och även utnyttjade, i Sverige exempelvis av Volvo.[1] Om man förut-

[1] Ur en artikel av S. Nilsson i årsboken Ruotsi katsuu 1942 kan citeras följande: »Till skillnad från de företag, som tidigare försökt sig på bilfabrikation i Sverige, arbetar Volvo som en ren sammansättningsfabrik . . .

Framhävas bör emellertid att Volvo självt konstruerar alla vagnsdetaljer, givetvis med undantag för sådana standarddelar, som alla fabriker anskaffa utifrån, såsom elektrisk utrustning, förgasare, stötdämpare, hjul m. m. Vid framställningen av t. ex. en bakaxel utarbetas konstruktionen av Volvos ingenjörer in i minsta detalj, varpå tillverkningen av de olika delarna fördelas på leverantörerna . . .

sätter en konsumtionsutveckling, som medför krav på alltmera komplicerade nyttigheter, måste detta, synes det, parallellt följas av ökad differentiering av produktionen. Det är möjligt, att en sådan utveckling kommer att ge starkare relief åt framväxande olägenheter, sociala och andra, av den industriella verksamhetens koncentrering särskilt inom stora *tekniska* enheter samtidigt som i allmänhet decentraliseringens fördelar, speciellt i socialt, hygieniskt och kvalitativt hänseende bli mer eftersträvandsvärda.

Decentraliseringen av tillverkningen har givetvis sina största fördelar för utpräglade hopsättningsindustrier, och det är inom dessa, som mera märkbara tendenser till spridning av tillverkningen göra sig gällande, starkare ju mer komplicerad den framställda slutprodukten är och ju färre enheter av densamma som produceras.

Den första förutsättningen för att decentraliseringen av viss detaljproduktion skall vara lönande är, att sammanföringskostnaderna understiga de besparingar, som göras genom att halvfabrikaten köpas av producenter, vilka fullt kunna utnyttja

---

I början av företagets verksamhet valdes sammansättningsprincipen — eller framställning »på volvovis», som den nu också ibland kallas —. emedan det överhuvudtaget var ogenomförbart att på annat sätt komma igång . . .

Sammansättningsprincipen har emellertid även i fortsättningen visat sig vara mycket fördelaktig. Varje del beställes hos den firma, som har de bästa förutsättningarna för ifrågavarande arbete och arbetet utföres av personer, som äro specialister på sitt område. Vidare möjliggöres på detta sätt också vid en relativt begränsad fabrikation användningen av förbilligande specialmaskiner. Dessa kunna under den tid de inte behövas för framställning av automobildetaljer användas för andra liknande arbeten.

Särskilt fördelaktigt är systemet givetvis vid lågkonjunktur, därigenom att företaget icke belastas med betungande kapitalinvestering i maskiner och byggnader. Denna fördel har Volvo dock ännu icke behövt utnyttja, då företagets produktion från starten, med undantag för ett enda år, ständigt ökat.

Volvo anlitar för närvarande c:a 250 svenska företag som leverantörer . . .»

den kapacitet, som krävs för att tillverkningen av den speciella detaljen skall ske på mest rationella sätt och därigenom med största ekonomiska fördel. Är icke detta fallet, och kan man vinna avsättning även för den del av detaljproduktionen, som vid fullt kapacitetsutnyttjande icke åtgår för företagets eget behov, är det fördelaktigt att inordna framställningen av ifrågavarande halvfabrikat i huvudproduktionen. Redan dessförinnan kunna organisatoriska skäl ha föranlett centralisering av tillverkningen i exempelvis produktionskontrollerande syfte. Vid tillräckligt stor produktion av den sammansatta produkten uppnås till sist den situation, då ett tillverkningsaggregat för detaljen i fråga fullt skulle kunna utnyttjas enbart för den egna slutproduktionens behov.

Vinsten av produktionens decentralisering kan sålunda tänkas ligga i specialtillverkningens fördelar i sig själva — vilka dock vid tillräckligt stor produktion kunna bliva tillvaratagna lika väl vid central tillverkning — förstärkta av de fördelar, som en decentraliserad tillverkning av sociala och hygieniska skäl samt med hänsyn till större självständighet hos arbetare och driftsledare skulle kunna erbjuda.

Den fråga, som med utgångspunkt från denna slutsats måste ställas, är huruvida produktionens decentralisering på självständiga företag är fullt jämförbar med spridning av driften på skilda smärre anläggningar inom samma företag. Endast under den förutsättningen kan den självständiga småföretagsamheten vänta bestående krafttillflöde genom decentraliseringstendenser inom den större industrien. Det är långtifrån säkert, att så är fallet. Skall den underleveranssysselsatta, fristående småindustrien till sin fördel kunna utnyttja de möjligheter till ökad överflyttning på smärre enheter av storindustriens produktion, vilka synas föreligga[1], måste den icke endast hålla sig

[1] Ett annat alternativ är att större industrier i samverkan grunda en anläggning för tillverkning av gemensamma produktionselement.

på toppen med avseende på teknisk utrustning och anpassningsbarhet utan även vad beträffar arbetsförhållandenas standard. Storföretagens allt mera intensiva sociala omvårdnad om arbetarstammen kommer i annat fall att draga arbetskraften från småföretagen, allrahelst om en av de vägar, på vilka dessa sociala och hygieniska fördelar stå att nå, är anläggningsdecentralisering under samma företagsledning. Den fria, smärre, med halvfabrikattillverkning sysselsatta industriföretagsamheten synes under dessa förutsättningar, i självständigheten och arbetsskickligheten, äga både en drivfjäder och ett stöd, som ger den möjlighet att bjuda storindustrien samma och större tjänster än en trots allt osjälvständig, decentraliserad detaljproduktion.

Den centraliserade produktionen innesluter emellertid i systemet med inkopplade självständiga företag vissa osäkerhetsmoment, som man måste se med öppna ögon. Med nödvändighet föreligga risker, att fördelningen av detaljproduktionen på självständiga småföretag begränsas till perioderna mellan sprången i huvudföretagets kapacitetsutvidgning. När omsättningen är låg, lönar det sig att köpa vissa detaljer och halvfabrikat. När den stigit till en viss nivå, lönar det sig bättre att skaffa egen anläggning för detaljproduktionen. Innan det blir fördelaktigt att fördubbla denna anläggning, köper man återigen utifrån, o. s. v. Detta kan bliva utvecklingsgången inom ett företag med expanderande produktion. Har man å andra sidan en stabiliserad tillverkning, dock underkastad starka konjunktur- eller säsongsvängningar, kunna förhållandena gestalta sig likartat. Företaget skulle vid toppbelastning ha behov av en ganska omfattande anläggningsuppsättning för en viss detaljframställning. Nu föredrager man att ha kapaciteten utbyggd för minimibehovet och överflyttar belastningssvängningen till det eller de fristående företag, som leverera fyllnadsbehovet.

Man måste även taga i betraktande, att överflyttning av

detaljtillverkning på den självständiga småindustrien kan stödja sig på andra faktorer än de i det föregående berörda. Många mindre eller medelstora företag ha en kapacitetsreserv, förorsakad antingen av undernormal sysselsättning eller av andra speciella orsaker. Dessutom torde kapaciteten hos många småindustrier till följd av den större rörligheten i arbetsformerna vara mycket elastisk. Sådana företag ha därför möjlighet att för utnyttjande av kapaciteten framställa halvfabrikat och smådelar till ett pris, som visserligen måste antagas behöva täcka de rörliga kostnaderna, men därutöver äger stor anpassningsförmåga. Det är antagligt, att villigheten att giva småföretagen underleveranser i många fall väsentligen stöder sig på dessa förhållanden, att decentraliseringen med andra ord är en uppsamling av outnyttjad kapacitet hos många små företag och att tillvaratagandet icke innebär, att alla kostnader — både fasta och rörliga — fullt ersättas. De fasta kostnaderna komma till större delen att falla på och täckas av det mindre företagets huvudproduktion.

Till den självständiga småindustriens möjligheter att förstärka sin andel i storindustriens decentraliseringsbara detaljproduktion, måste sålunda fogas viktiga reservationer. Man kan dock antaga, för att sammanfatta det föregående, att en betydande engångsutvidgning är möjlig genom utbrytning av en hel del sådan halvfabrikattillverkning, vars överflyttning till specialföretag tidigare hindrats genom bristen på överblick över den heterogena småindustrien. Därvid torde kunna anskaffas inhemsk kapacitet för icke oväsentliga poster importerade smärre halvfabrikat och tillverkningsdetaljer. Under den fulla sysselsättningen inom många industrigrenar i samband med upprustningen nu under kriget har underleveranssystemet i ganska betydande grad utvidgats. Även om detta till en del beror på att det för de större företagen är förmånligt att kunna fördela toppbelastningen, får man väl räkna med att många av de förbindelser som nu knytas eller utbyggas

även komma att bevaras för framtiden. Vissa möjliga tendenser till verkliga strukturförändringar inom näringslivet i riktning mot starkare decentralisering av industridriften kunna dessutom, men endast under vissa särskilda förutsättningar, erbjuda den fria småindustrien bestående utvecklingsmöjligheter. Den viktigaste av dessa förutsättningar är den ganska självklara, att småindustrien måste kunna erbjuda högeffektiv maskinell utrustning och kvalificerad teknisk kunnighet. På det stora hela taget måste den risk för instabilitet i avsättningsförhållandena, som det mindre företaget alltid har att räkna med, i väsentlig grad kunna mildras genom fastare anknytning till det enskilda storföretaget, alltså till priset av i viss mån förlorad självständighet för den mindre enheten.

En faktor, som icke berörts i det föregående, är det *tekniska forskningsarbetets* betydelse för småföretagens uppkomst och utveckling. Småföretagens egna bidrag i detta avseende ha varit ganska obetydliga. Den uppfinningsverksamhet, som hört samman exempelvis med *småindustriens* framväxt, kan icke sägas vara djupplöjande på det tekniska området. Sinnrika maskinkonstruktioner och framställningsmetoder ha i många fall utgjort försök att med händernas verk ersätta maskinaggregat, som i annat fall måst köpas. De nya produkter, som småindustrien frambragt, äro till stor del att söka på de enkla nyttoartiklarnas område. Småföretagens nyskapande förmåga har vidare tagit sig uttryck i stor påpasslighet att tillvarataga produktionstillfällen — av förbättrings- och prydnadskaraktär — i samband med att någon stor uppfinning, som i sig själv kräver storindustriell framställning, förts i marknaden (bil, cykel, motorbåt, flygmaskin). Man skulle med andra ord — utan att därmed klassificera småindustriens produktionsinsatser såsom mindre värdefulla — kunna säga, att småindustriens betydelse för det tekniska framåtskridandet mera hänfört sig till

rörelserna på ytan. Detta är ju också ganska lätt att förstå; småindustrien bygger mer på skickligt och praktiskt yrkesarbete än på teknisk-vetenskapligt skolad ledning. För ett givande tekniskt forskningsarbete krävas dessa förutsättningar i intim förening. Småindustriens grundval är arbetet och icke kapitalet. Därför har den ej heller ägt erforderliga kapitalresurser varken för ett omfattande experimenterande eller för kapitalkrävande exploateringar. Förutsättningarna i dessa hänseenden komma sannolikt ej heller att avsevärt ändras mer än på en punkt. Med en ökad specialisering följer helt naturligt ett djupare inträngande på specialområden. De vinningar, som på det tekniska fältet kunna göras inom småindustriell verksamhet, torde sålunda i framtiden i ännu högre grad komma att bestå i förbättring av detaljkonstruktioner och förenkling av delar i produktionsprocesser. Småindustriens högre specialisering innebär sålunda, att dess uppgift som teknisk utvecklingsfaktor i icke oväsentlig grad gäller underhållet av den bestående produktionsapparaten vid högsta effektivitet.

Efter vad det vill synas, spela emellertid småföretagen även i andra hänseenden en viss roll för tekniskt experimenterande utanför storindustrien och dess laboratorier. Stundom kunna större industrier utnyttja småföretagens utrustning för tillverkning av element, som ingå i deras experimentverksamhet. På samma sätt kunna självständigt arbetande uppfinnare erhålla detaljer konstruerade eller få provtillverkningar utförda. Dylik detaljframställning önska vanligen icke större industrier befatta sig med, eller också vill inte uppfinnaren, att de skola befatta sig med dem.

För djupare och självständig teknisk forskningsverksamhet av nyskapande slag äga emellertid småföretagen ganska små förutsättningar. Icke heller vågar man räkna med, att småföretag i samverkan skola kunna åstadkomma några väsentliga insatser på detta område. Inom industrien är det hos storföretagaren, som drivkraften i det teknisk-vetenskapliga forsknings-

arbetet har sitt ursprung, och till denna ha även de små industrierna att lita.

Vad beträffar *hantverket* har man anledning förvänta, att Statens hantverksinstitut skall taga ledningen i det vetenskapliga forskningsarbetet. Detta betyder icke, att all forskning på området bör koncentreras till institutet, men att detta bör bli en clearing, i ena riktningen för praktiska forskningsuppgifter, i andra riktningen för nya forskningsrön. Denna institutets största arbetsuppgift kräver djupplöjande och framsynt uppläggning för att motsvara det starka behovet att vidga hantverkets syn på sina tekniska problem och framförallt att rikta dess uppmärksamhet mot nya verksamhetsområden.

Såsom en bred och fast grundval för den fria företagsamheten äro hantverket och småindustrien av största värde för näringslivet. Icke minst betydelsefull är den vida front de hålla öppen för personer ur alla befolkningsskikt att frigöra sig ur osjälvständiga arbetsförhållanden till självständiga insatser i näringsliv och samhälle. I växande utsträckning erbjuda emellertid i vår tid andra arbetsuppgifter inom samhället än näringslivets företagsamhet konkurrens om de goda företagarbegåvningarna. Fackföreningsrörelsen, näringsorganisationerna, politiken och förvaltningen ställa allt större anspråk på handlingskraftig administrationspersonal i olika ställning. Det ligger en fara i denna utveckling, som framhäver byråkratien som vädjobana och vänder uppmärksamheten från företagsamheten som produktionsfaktor. Personligt initiativ och handlingsfrihet inom överskådliga verksamhetsfält komma alltid att tillhöra de viktigaste betingelserna för näringslivets framsteg. Hantverket och småindustrien erbjuda avsevärda möjligheter att tillvarataga dem. Detta kan dock i sin tur endast ske under goda förutsättningar för dugliga företagare att göra sig gällande, d. v. s. främst fri konkurrens, tillgång på kapital i ändamålsenliga former och en icke konserverande

närings- och socialpolitik. En ytterligare förutsättning för den initiativrikedom på bredden, som skall kunna bilda bas för nya självständiga produktionsinsatser inom hantverk och småindustri, måste i framtiden i högre grad än tidigare bli teknisk och ekonomisk skolning. För att fästa tillräcklig vikt vid att dessa förutsättningar upprätthållas måste småföretagen visa förmåga att enskilt och i samverkan rationalisera sina arbetsformer. Ty under den hastiga utvecklingen på det tekniska och ekonomiska området under de senaste decennierna ha småföretagen trots allt seglat i lä.

Hantverket och småindustrien behöva även starkare uppmärksamma den principiella innebörden av de metoder, som komma till användning för näringarnas främjande. Otvivelaktigt finnes en tendens att utvidga statens stöd åt småföretagen. Orsaken till detta är såväl krav från företagen själva som samhällets önskan att till motvikt mot arbetslöshetsrisker på andra håll bereda tryggad sysselsättning inom småföretag. Som grund för denna politik ligger uppfattningen om samhällets ansvar för försörjningen. Redan tidigare har från dessa utgångspunkter en hel näringsgren, nämligen jordbruket, kringbyggts av ett system av statliga hjälpåtgärder. Frågan om förhållandet mellan stat och näringsliv kan givetvis i detta sammanhang icke annat än antydas. Det kan dock vara anledning framhålla, att en utvidgad statlig stödverksamhet för hantverket och småindustrien ytterligare skulle begränsa näringslivets fria sektor. Det är uppenbarligen förenat med risker för näringslivets anpassningsförmåga och expansionskraft att staten från sociala utgångspunkter påtager sig ansvaret för vissa näringars lönsamhet. Baserad på denna förutsättning leder den ekonomiska politiken lätt till konservering av bestående, ur ekonomisk synpunkt irrationella förhållanden. Särskilt är detta fallet, om anspråk på statlig hjälp från en viss näringsgren förorsakas av, att dess relativa effektivitet minskats eller om statens understöd åt en viss näring förestavas av önskemålet att avlägsna

otrygghetsmoment hos andra näringar men icke väges med hänsyn till effektiviteten hos sysselsättningsformerna. I intetdera fallet söker man angripa själva roten till missförhållandena. Det vore mycket betänkligt, om inom hantverket och småindustrien understödsprincipen skulle vinna insteg framför en konstruktiv sanering.

BILAGA I

Hantverks- och småindustriorganisationer[1]

Hantverket i Sverige är i huvudsak organiserat efter två linjer, dels allmänt i lokala hantverks- (el. fabriks- och hantverks- el. industri- och hantverks- el. hantverks- och småindustri-) föreningar, i vilka även småindustrien är företrädd, och dels efter yrken i yrkessammanslutningar, som även kunna ha lokala underavdelningar. De äldsta *allmänna lokalföreningarna* — med undantag för några få mycket gamla (upp till 175 år) — härröra från tiden omedelbart efter skråväsendets upphävande. Flertalet har emellertid bildats under de senaste årtiondena. Sammanlagda antalet allmänna lokalföreningar uppgår för närvarande till cirka 400 med tillhopa närmare 25 000 medlemmar. Varje förening är formellt delad på två sektioner, en för hantverk och en för småindustri; medlemmarna äro skyldiga deklarera, vilken de önska tillhöra. Föreningarna äro länsvis sammanslutna till distrikt. Föreningarna och distrikten ha i Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation (S. H. S. O.) sin topporganisation. Medlemskap i de allmänna lokalföreningarna, kan vinnas av varje »inom orten och dess omnejd boende välfrejdad hantverkare eller mindre industriidkare, som driver yrke med eller utan biträden antingen för egen del eller såsom ansvarig föreståndare». Även andra personer kunna emellertid inträda i föreningarna på förslag av föreningsmedlem.

Medlemsavgifterna variera betydligt för olika föreningar. Vanligtvis uppgå de till mellan tio och tjugo kronor per år. Varje förening inbetalar direkt till S. H. S. O. en årsavgift av för närvarande åtta kronor per medlem. Dessutom betala föreningarna till respektive hantverksdistrikt en årsavgift på genomsnittligen en krona femtio öre per medlem. Föreningarna äga rätt att låta sig representeras vid distriktssammanträdena genom ombud för dels hantverks-, dels småindustrimedlemmarna, i regel ett ombud för varje påbörjat tjugofemtal medlemmar i hela föreningen. Uppgår antalet småindustrimedlemmar i föreningen till minst 10, skola småindustrimedlemmarna i föreningen äga rätt att utse ett småindustriombud till distriktsmötet, förutsatt att föreningen som helhet har rätt sända flera än ett ombud. För varje fullt 25-tal småindustrimedlemmar utöver antalet 10 skall

[1] Aktualisering av redogörelse i 1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande (S. O. U. 1941: 14) sid. 24 ff.

från föreningen sändas ytterligare ett småindustriombud till distriktsmötet. Föreningarna ha motionsrätt till distriktets möten liksom även till S. H. S. O:s kongresser. Föreningarnas intressen omfatta bland annat yrkesutbildning. Föreningarna anordna exempelvis de lokala gesällproven. På några håll ha föreningarna även tagit initiativ till låneverksamhet för medlemmarna. De lånekassor, som härigenom bildats, uppgå för närvarande till ett tjugofemtal, de flesta dock av relativt blygsam omfattning. Lånekassorna syssla så gott som uteslutande med kort kreditgivning, växelaffärer o. dyl. På några håll har dock långivningen nått upp till ganska betydande omsättningssiffror. Detta gäller exempelvis vissa lånekassor i Skåne och Norrland. Dessa äro att jämföra med mindre banker. Hantverksföreningarnas verksamhet i övrigt avser att vid regelbundet återkommande sammanträden bereda medlemmarna tillfälle till handläggning av ärenden rörande gemensamma yrkesintressen. Dessutom ha många föreningar skapat stipendiefonder, understödsfonder, ålderdomshem o. s. v.

Distrikten, till vilka de lokala föreningarna obligatoriskt äro anslutna, ha enligt stadgarna till uppgift *att* centralisera de till distriktet hörande föreningarnas representations-, motions- och rösträtt samt att befrämja samarbetet mellan föreningarna och inom området varande yrkessammanslutningar, *att* representera föreningarna inför länets myndigheter och andra sammanslutningar inom länet, *att* taga initiativ till utställningar, mässor m. m. *samt att* på bästa sätt verka för hantverkets och den mindre industriens utveckling, bland annat genom särskild småindustrinämnd. Varje sådan nämnd består av tre medlemmar, representerande den mindre industrien inom distriktet. Distriktet väljer vid sitt årsmöte ombud till S. H. S. O:s vart annat år avhållna kongress. Principen för ombudsval är härvid den, att distrikten ha rätt att välja ett ombud för varje fullt 150-tal medlemmar i till distriktet anslutna föreningar. Om antalet deklarerade småindustrimedlemmar inom distriktet uppgår till minst 50, ha småindustriens representanter vid distriktets årsmöte rätt att bland de ombud, som av distriktet stadgeenligt skola väljas till organisationens kongress, utse ett småindustriombud. För varje fullt 150-tal småindustrimedlemmar utöver 50 skall från distriktet sändas ytterligare ett småindustriombud till kongressen.

Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation har en styrelse bestående av 12 ledamöter jämte ordföranden plus ett av Kommerskollegium utsett statens ombud. Småindustrien är garanterad 3 fasta medlemsplatser i styrelsen. Organisationen har till ändamål *att* utgöra en sammanslutning mellan hantverkets och småindustriens lokalföreningar i riket, *att* vid gemensamt framträdande av föreningarna representera dessa bland annat inför såväl statsmyndigheter som yrkesidkaresammanslutningar jämte andra sammanslutningar på näringarnas område, *att* verka för yrkesutbildningens ordnande för såväl lärlingar och gesäller som mästare, *att* verka för hantverkets och den mindre industriens utveckling i tekniskt-ekonomiskt, konstnärligt och socialt

hänseende *samt att* åstadkomma fondbildning för med hantverkets och den mindre industriens bästa förenliga syften. Enligt särskilda stadganden får organisationen icke taga befattning med spörsmål, som beröra mellan arbetsgivare och arbetare upprättade arbetsavtal eller därifrån härledande stridigheter mellan dessa parter, såvida icke sådana spörsmål falla under organisationens ideella verksamhet.

S. H. S. O:s kongress sammanträder vart annat år, varvid företages val av ordförande samt till halva antalet av styrelsens tolv medlemmar Kongressombuden utses genom val av hantverksdistrikten på sätt som ovan angivits. Kongressen behandlar till densamma ställda motioner från hantverksföreningar och distrikt liksom övriga organisationsfrågor av allmän karaktär.

Vid sidan av organisationsstyrelsen handhaves småindustriens speciella angelägenheter av ett särskilt organ, Småindustriens Centralkommitté, vilken består av 6 medlemmar, som väljas av småindustrirepresentanterna på kongressen.

Organisationens centrala verkställande organ är en byrå i Stockholm. Inom denna finnes en särskild avdelning, förmedlingstjänsten (orderförmedling), för småindustri, vilken är underställd Småindustriens Centralkommitté. Någon bestämd skillnad mellan uppgifter berörande hantverket respektive småindustrien torde dock icke göras inom byrån. Genom denna bedrives en allmän teknisk och kommersiell upplysnings- och rådgivningsverksamhet (i bokföring, kalkylering, planeringsteknik etc.). För denna del av verksamheten åtnjuter organisationen statsunderstöd med 25 000 kronor per år. Dessutom erhåller organisationen anslag för föreläsningsverksamhet (år 1942: 3 900 kr.). Till täckande av den del av kostnaderna, som belöper sig på underleveransförmedling till större industriföretag erhåller organisationen ett anslag från Sveriges Industriförbund. Organisationen utger tidskriften Hantverk och Småindustri.

Efter yrkesgrenar är hantverket organiserat i de s. k. *yrkesförbunden.* Yrkesförbunden äro sedan år 1933 sammanslutna i yrkesförbundens representantskap, vilket utgör en rådgivande institution, som i samarbete med Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation har att pröva ärenden av gemensam natur. Till representantskapet välja yrkesförbunden ledamöter, en ledamot för varje påbörjat 1 000-tal medlemmar; varje förbund äger dock utse högst två ledamöter. Representantskapet väljer inom sig ett arbetsutskott på fem personer. Alla sammanträden med representantskapet eller dess arbetsutskott ledas av S. H. S. O:s ordförande. Representantskapet har motionsrätt till S. H. S. O:s kongress, vid vilken dess medlemmar ha rätt att närvara. S. H. S. O. erhåller från vart och ett av de yrkesförbund, som äro företrädda i representantskapet, ett årligt utgående belopp, vilket motsvarar tjugofem kronor för varje påbörjat 100-tal medlemmar, dock minst 100 kronor och högst 500 kronor. För närvarande äro de till representantskapet sammanslutna yrkesförbunden trettioen stycken, sammanlagt representerande omkring 24 000 yrkesmän. Ett

flertal av yrkesförbundens medlemmar äro samtidigt genom hantverksföreningarna medlemmar av den allmänna organisationen. Detta gör, att man för att erhålla hantverksorganisationernas totala medlemsantal icke kan sammanslå S. H. S. O:s medlemsstock 25 000 med yrkesförbundens 24 000 medlemmar. Uppskattningsvis kan man dock antaga, att antalet företagare anslutna till de nämnda organisationerna uppgår till $25\,000 + 0{,}4 \times 24\,000 \cong 35\,000$. Yrkesförbunden äro följande:

Bilverkstädernas Riksförbund,
Blomsterdekoratörernas Riksförbund,
Föreningen Sveriges Skönfärgerier och Kemiska Tvättanstalter,
Målarmästarnas Riksförening i Sverige,
Skattefria Bryggeriers Riksförbund,
Skräddarmästarnas Riksförbund,
Specialoptikernas Riksförbund,
Svenska Boktryckareföreningen,
Svenska Elektriska Installatörförbundet,
Svenska Fotografernas Förbund,
Svenska Frisörföreningen,
Svenska Optikerföreningen,
Svenska Tullkvarnars Riksförbund,
Sveriges Allmänna Snickaremästareförening,
Sveriges Bageriidkareförening,
Sveriges Bleck- och Plåtslagaremästareförbund,
Sveriges Bokbinderi-Idkare-Förening,
Sveriges Charkuteri- och Slakteriidkares Riksförbund,
Sveriges Glasmästeri- och Förgylleriidkares Riksförbund,
Sveriges Juvelerare- och Guldsmedsförbund,
Sveriges Konditorförening,
Sveriges Körsnärsmästareförening,
Sveriges Rörledningsfirmors Förening,
Sveriges Sadelmakare- och Tapetseraremästares Riksförbund,
Sveriges Skomakarmästareförbund,
Sveriges Skorstensfejaremästares Riksförbund,
Sveriges Skrädderiarbetsgivares Centralförening,
Sveriges Smides- och Mekaniska Verkstadsidkares Riksförbund,
Sveriges Stenindustri Förbund,
Sveriges Tapetseraremästares Centralförening,
Sveriges Urmakareförbund.

Flertalet av de här uppräknade yrkesförbunden ha som en väsentlig uppgift att tillvarataga medlemmarnas intressen gentemot arbetarnas fackorganisationer. De ha därvid icke någon fastare samverkan inbördes och äro ej heller anslutna till Svenska Arbetsgivareföreningen. De ha starkare än lokalföreningarna hävdat hantverkets gruppintressen, ehuru många frågor, exempelvis kompetenskraven, förts fram gemensamt.

Efter förslag av 1936 års hantverkssakkunniga, ha bestämmelser angående tilldelande av mästarbrev åt hantverksutövare meddelats genom Kungl. Maj:ts kungörelse den 11 oktober 1940 (nr 873). För speciella yrken existera vidare vissa författningsmässiga kompetensföreskrifter, nämligen beträffande skorstensfejareyrket och för elektriskt installationsarbete. På många håll förekommer även att kommunala och andra myndigheter ha fastslagit vissa bestämda villkor i kompetenshänseende för erhållande av uppdrag för offentliga institutioner. Någon allmän begränsning från företagarnas egen sida rörande inträdet i deras organisationer kan knappast sägas förekomma. För inträde i yrkesförbunden erfordras i allmänhet endast att vederbörande driver yrket självständigt samt äger yrkesmässig utbildning; vanligen angives icke på vad sätt denna sistnämnda skall vara förvärvad.

För utövande av hantverksyrke är medlemskap i yrkesorganisation icke nödvändigt. Försök till nyetableringskontroll torde emellertid från hantverkssammanslutningarnas sida i vissa fall förekomma i samverkan med leverantörorganisationer. Avtalen mellan yrkesorganisationerna och fackföreningarna innehålla vidare i en del fall bestämmelser, som kunna påverka tillträdet till ifrågavarande yrken. Enligt exempelvis frisörernas riksavtal, vilket i detta hänseende är det längst gående, utfästa sig de organiserade arbetarna att taga anställning endast hos frisörer, som tillhöra respektive yrkesförbund, medan dettas medlemmar å sin sida förbinda sig att endast sysselsätta organiserade arbetare. Liknande bestämmelser om ömsesidigt organisationstvång finnas i några lokala avtal inom andra branscher. En viss restriktiv verkan på rekryteringen till yrkena medföra även de bestämmelser om begränsning av antalet lärlingar, som vissa kollektivavtal innehålla.

Förutom de nu nämnda organisationerna finnes med huvudkontor i Jönköping en småindustriförening, »Svensk Industriförening», med några hundratal medlemmar. Den bedriver huvudsakligen orderförmedlings- och utställningsverksamhet.

BILAGA II

Statens hantverksinstitut[1]

Med bifall till Kungl. Maj:ts förslag i ämnet beslöts vid 1937 års riksdag inrättande av ett statens hantverksinstitut. För ändamålet ha av riksdagarna 1937—1940 beviljats inalles 2 500 000 kronor till byggnader samt 420 000 kronor till inredning och utrustning. Institutet har från och med den 1 juli 1940 övertagit den verksamhet, som tidigare bedrivits av Sveriges hantverksorganisations hantverksinstitut. Inflyttningen i nybyggnaden ägde rum i december 1940.

Statens hantverksinstitut har till uppgift att verka för höjandet av yrkesskickligheten genom att bereda tillfälle för yrkesmän inom hantverket och den mindre industrien att förvärva ökad utbildning och ökade möjligheter att följa utvecklingen på området. Institutet är avsett att vara en undervisningsanstalt för den högre hantverksutbildningen. Det åligger institutet att meddela undervisning genom anordnande av kurser och föreläsningar med ändamål att bibringa praktisk-teknisk verkstadsutbildning och teoretisk utbildning samt kunskap i bokföring och yrkeskalkylation. (Kurserna äro av följande slag: dag- och kvällskurser i Stockholm, ambulerande kurser och föredragsserier i andra städer och samhällen samt ambulerande specialkurser i hantverksbokföring och kalkylation.) Det skall vidare såsom tekniskt rådgivande institution utöva konsulterande verksamhet (teknisk informationsverksamhet) beträffande material, arbetsmetoder och arbetsredskap på olika yrkesområden och därvid till behandling upptaga yrkesmännens olika praktiska problem av teknisk eller teknisk-ekonomisk natur. I övrigt skall institutet stödja hantverkets och den mindre industriens tekniska och konstnärliga utveckling ävensom verka för höjandet av kvaliteten hos den svenska tillverkningens alster inom de närmast berörda produktionsområdena.

Institutets försöksverksamhet omfattar provningar och undersökningar av material, arbetsmetoder, driftsförhållanden samt redskap, instrument och apparater med avseende på deras beskaffenhet och lämplighet. Försöksverksamheten skall bedrivas i den utsträckning övriga arbeten inom institutet det medgiva för främjande av yrkesutövningen inom hantverket och den mindre industrien i allmänhet

[1] I huvudsak efter redogörelse i 1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande (S. O. U. 1941: 14) sid. 21 ff.

ävensom på uppdrag av offentliga myndigheter, institutioner eller enskilda, i den mån erforderliga medel ställas till förfogande för ändamålet.

Institutet omfattar verkstäder och laboratorier med tillhörande utrustning dels för teoretisk och praktisk yrkesutbildningsverksamhet, dels för försöks- och informationsverksamhet inom de olika yrkena, dels för möjliggörande av undersökningar och experimentella arbeten inom hantverket och den mindre industrien. Verkstadsutrustningarna anses böra bli en kombination av utrustningarna för vanliga producerande verkstäder inom hantverket och den mindre industrien samt provrum och forskningslaboratorier.

Permanenta lokaler för undervisning i samtliga sextio à sjuttio hantverksyrken ha icke kunnat inrättas vid institutet, enär detta skulle kräva alltför stort lokalutrymme. Endast vissa yrken erhålla från början inredda verkstäder och laboratorier. Övriga yrkens utrustning får framtagas för varje särskilt kurs, och disponibelt utrymme apteras därför.

I verkstadsbyggnaden inrymmas bl. a. smedja och härdrum för kurser för smeder och idkare av mekanisk verkstadsrörelse, för rörledningsarbetare m. m. Gas- och el-svetsningsverkstad inrättas för svetskurser och utprovningar och kontroll av svetsaggregat. Detta arbete bedrives i samarbete med ett i föreläsningsbyggnaden beläget, metallografiskt laboratorium, som innehåller anordningar för kontroll och undersökningsarbeten inom svetstekniken.

En stenmaterialverkstad, ett för undervisning i en särskild eldarskola och för experiment avsett pannprovningsrum samt ett värmetekniskt laboratorium för kursverksamhet inom rörledningsbranscherna (värme- och ventilations- samt sanitetsteknik) finnas även inrymda inom institutet.

Automobilverkstaden skall användas för bilreparatörer. Specialkurser komma att anordnas för bilelektriska reparatörer och för reparation och underhåll av bildieselmotorer, förbränningsmotorer av andra slag, lantbruksmaskiner m. m. Kontroll av effekt och bränsleekonomi är planerad.

Bänksnickeri- och maskinsnickeriverkstäderna avses främst för den praktiska undervisningen vid kurser för möbelsnickare samt för byggnadssnickare (inredningssnickeri). Därjämte planeras undersökningar för ernående av ett bättre och mångsidigare utnyttjande av träbearbetningsmaskiner, rådgivning för trätorkning m. m. I samband härmed inrättas en trätorkningsanläggning.

Måleriyrket är tillgodosett genom målerikemiskt och praktiskt målningslaboratorium i laboratoriebyggnaden jämte en måleriverkstad i verkstadsbyggnaden för den praktiska undervisningen. Vid sidan av automobilverkstaden finns en sprutmålningsverkstad, speciellt inrättad för billackering.

Vidare finnas verkstäder för metallgjuteri, mekanisk verkstad, plåtslageriverkstad, sliprum och galvaniseringsverkstad. Lokaler finnas även tillgängliga för alla de kurser, vilka icke äga rum i för dem särskilt

inrättade verkstäder, såsom kurser för guld- och silversmeder, skräddare, tapetserare och dekoratörer, bokbindare, fotografer, frisörer, färgare, glasmästare, körsnärer, utövare av metallkonstyrken (drivning och ciselering etc.) sadelmakare, skomakare, urmakare samt specialkurser inom textilbranschen. För vissa undervisningsämnen i en del av dessa yrken finnes även ett speciellt elevlaboratorium. Bageri- och konditorilokaler för den praktiska undervisningen i bageri- och konditoriyrkena finnas inredda. Härtill höra i laboratoriebyggnaden ett kemiskt och ett praktiskt bageri- och livsmedelslaboratorium samt ett bakteriologiskt och mykologiskt laboratorium.

Ledningen av institutet utövas av en styrelse, bestående av tio av Kungl. Maj:t för en tid av högst tre år förordnade ledamöter jämte suppleanter för dem samt av direktören. Av ledamöterna förordnas en efter förslag av kommerskollegium, en efter förslag av skolöverstyrelsen, fyra efter förslag av Sveriges Hantverks- och Småindustriorganisation, en efter förslag av Sveriges Industriförbund, en efter förslag av Landsorganisationen och en efter förslag av stadskollegiet i Stockholm. Suppleanterna förordnas på enahanda sätt. Kungl. Maj:t utser en av ledamöterna att vara ordförande i styrelsen. Styrelsen utser ett arbetsutskott att mellan styrelsens sammanträden handlägga löpande ärenden. Den verkställande ledningen av institutet handhaves av direktören, som av Kungl. Maj:t förordnas för en tid av högst sex år.

BILAGA III

Bankernas utlåning till hantverk och småindustri[1]

1940 års hantverks- och småindustriutredning införskaffade från *bank- och fondinspektionen* liksom även från *sparbanksinspektionen* uppgifter rörande utlåningen till småindustri och hantverk, vilka framgå av tabell 11. På grund av svårigheterna att avgränsa småföretagsamheten gentemot annan företagsamhet liksom även till följd av vanskligheten att avgöra, huruvida kredit till företagare är avsedd att utnyttjas av företaget eller av företagaren personligen, måste emellertid de erhållna siffrorna tagas med stor reservation. Enligt de inkomna uppgifterna skulle affärsbankernas utlåning till småföretag uppgå till 172 miljoner kronor och sparbankernas motsvarande utlåning belöpa sig till 112 miljoner kronor. Det totala lånebeloppet blir sålunda 284 miljoner kronor. Sammanlagda antalet lån från affärsbanker och sparbanker till hantverk och småindustri beräknas därvid till 36 577. I affärsbankernas uppgifter ha icke medtagits lån å belopp understigande 1 000 kronor.

Sammanställningen i tabell 11 visar, att affärsbankernas lån till hantverks- och småindustriföretag genomsnittligt äro större än motsvarande lån från sparbankerna eller respektive 9 250 kronor och 6 200 kronor. En viss medverkan till detta förhållande har den omständigheten, att, såsom nämnts, uppgifterna från affärsbankerna begränsats till lån å minst 1 000 kronor. På detta sätt bortfaller sannolikt en större del av affärsbankernas korta krediter till småföretagen. Då sparbankernas utlåning till mycket ringa del är av rent kortfristig natur, torde totalsiffrorna för affärsbankernas och sparbankernas utlåning giva ett i och för sig tämligen tillförlitligt uttryck för den långa kreditgivningens omfattning. Man kan vidare konstatera, att sparbankerna i tre län dominera utlåningen till småföretag, nämligen i Malmöhus, Kristianstads och Blekinge län. En betydande roll spela de även i Hallands, Kalmar, Kronobergs, Skaraborgs, Älvsborgs, Södermanlands, Västmanlands och Gävleborgs län. I övriga län är affärsbankernas låneverksamhet väsentligt större, särskilt framträdande är den i Stockholms stad och län, Göteborgs och Bohus län, Jönköping, Kopparbergs och Värmlands län samt Jämtlands, Norrbottens och övriga norrlandslän.

[1] I huvudsak efter redogörelse i 1940 års hantverks- och småindustriutrednings betänkande (S. O. U. 1941: 14) sid. 41 ff.

För att erhålla en uppfattning om bankutlåningens relativa betydelse för småföretagen inom olika delar av landet ha i sammanställningen siffrorna för långivningen ställts i relation till approximerade tal för omsättning och antal företag inom den mindre företagsamheten i de olika länen. Dessa senare tal ha framräknats på grundval av 1931 års företagsräknings uppgifter om omsättning och företagsenheter inom olika storleksgrupper av företag. Ovan har betonats, att redan primäruppgifterna från bankerna äro mycket osäkra. De angivna siffrorna för omsättning och antal företag äro ej heller på något sätt exakta. Särskilt omsättningssiffrorna kunna på grund av småföretagens proportionsvis mindre andel i den totala omsättningen vara mycket missvisande.

Det framgår av tabellen att bankkrediterna i förhållande till omsättningen äro av särskilt stor omfattning i Kronobergs, Västerbottens, Blekinge, Skaraborgs, Gotlands, Kristianstads, Jönköpings och Kalmar län. Bankutlåningen per företag är störst i Västerbottens, Blekinge, Gävleborgs, Malmöhus, Skaraborgs, Kristianstads och Jönköpings län. Om länen ordnas i fallande skala efter högsta värdet för båda relationerna blir ordningsföljden för de första åtta länen Västerbottens, Blekinge, Skaraborgs, Kristianstads, Kronobergs, Jönköpings, Kalmar och Malmöhus län. Därefter kommer som en mellangrupp Gävleborgs, Gotlands, Södermanlands, Hallands, Älvsborgs, Västmanlands, Kopparbergs och Jämtlands län. I botten på skalan ligga Örebro, Östergötlands, Uppsala, Västernorrlands, Värmlands, Norrbottens, Göteborgs och Bohus län samt Stockholms stad och län. Att av de erhållna siffrorna draga kategoriska slutsatser huruvida kreditbehovet skulle vara tillfredsställande fyllt i vissa län men icke i andra är uteslutet. Det allmänna konstaterande av bankutlåningens betydelse inom olika landsdelar, som den gjorda uppräkningen innebär, är dock berättigat. Då utlåningen från banker sålunda inom vissa områden synes spela större roll än på andra håll, kan man förmoda, att kreditbehovet i allmänhet i förra fallet är bättre tillgodosett. Då detta till en del kan bero på att kreditväsendet där är mera välordnat, har man anledning räkna med att behovet av ökade kreditmöjligheter är större i de län, som visa lägre tal, än i de, som ligga högre upp på skalan. Man måste dock därvid taga hänsyn till storstädernas inflytande på siffrorna för Stockholms stad och län samt Göteborgs och Bohus län. I dessa fall äro relationstalen antagligen helt missvisande, enär bl. a. en proportionellt större mängd företag av icke hantverks- och industrikaraktär torde påverka siffrorna för omsättning och företagsenheter.

BILAGA IV

Statliga lånefonder till främjande av hantverk och småindustri[1]

Statens hantverkslånefond härstammar från den genom beslut av 1910 års riksdag inrättade lånefonden för befrämjande av hantverk och därmed jämförlig mindre industri. Initiativet till fondens bildande togs av dåvarande Sveriges hantverksorganisation, som till en början jämväl omhänderhade utlåningen. Sedermera har låneverksamheten anförtrotts kommerskollegium, som nu är lånebeviljande myndighet. Bestämmelser angående lån från fonden ha meddelats i Kungl. Maj:ts kungörelse den 29 maj 1936 (nr 235), ändrad genom kungörelser den 18 juni 1937 (nr 622) och den 19 december 1941 (nr 965).

Fonden avser långivning till idkare av hantverk och därmed jämförlig mindre industri *dels* för anskaffande av arbetsmaskiner, motorer eller andra dyrbarare arbetsredskap (maskinanskaffningslån) *dels* för uppförande eller ombyggnad av verkstadslokaler (verkstadslån) *dels ock* till rörelsekapital (förlagslån). Som säkerhet för utlämnade lån skall ställas säkerhet, som kommerskollegium godkänner. För närvarande godtagas i lika stor utsträckning borgen och hypotek (fastighets- eller förlagsinteckningar). Härvid brukar i fråga om hypotek fordras att de ligga, fastighetsinteckningar inom sextio à sjuttio procent och förlagsinteckningar inom högst omkring femtio procent av den intecknade egendomens värde. Lånebeloppet i varje särskilt fall fastställes av kommerskollegium. Maskinanskaffningslån får uppgå till högst nio tiondelar och verkstadslån till högst två tredjedelar av den beräknade och av kommerskollegium godkända kostnaden för de med lånet avsedda åtgärderna, dock får icke för någotdera ändamålet beviljas högre lånebelopp än 10 000 kronor. Förlagslån får ej beviljs en och samma låntagare till högre belopp än 3 000 kronor eller, i undantagsfall, 5 000 kronor. I allmänhet får förlagslån ej avse högre belopp än som motsvarar en fjärdedel av sökandens genomsnittliga årliga omsättning under de senaste tre åren eller den kortare tid, varunder rörelsen bedrivits. Av låntagare lyftat lån skall, sedan det innehafts under ett år från första lyftningsdagen, enligt av kommerskollegium fastställd

[1] På grundval av redogörelse i 1940 års hantverks- och småindustriutredning (S. O. U. 1941: 14) sid. 14 ff.; bearbetning med hänsyn till senare förändringar.

amorteringsplan återbetalas med lika belopp årligen under närmast följande fem år, dock kan beträffande verkstadslån amorteringstiden utsträckas att omfatta högst nio år. Låntagaren äger att före lånetidens utgång inbetala ogulden del av lånebeloppet. Räntesatsen utgör för närvarande fyra procent. Om förfallna amorteringsbelopp icke betalas inom föreskriven tid, skall därå erläggas dröjsmålsränta enligt särskilda grunder.

Fondens kapitaltillgångar uppgingo vid årsskiftet 1942—43 till cirka 1,6 miljoner kronor, varav cirka 0,4 miljoner kronor voro utlånade till omkring 220 låntagare.

Industrilånefonden leder sitt ursprung från den av 1902 års riksdag inrättade torvindustrilånefonden. Sitt nuvarande namn erhöll fonden enligt beslut vid 1927 års riksdag. Bestämmelser angående lån från fonden äro meddelade i Kungl. Maj:ts kungörelse den 13 oktober 1927 (nr 235), ändrad genom kungörelser den 18 juni 1937 (nr 621) och den 11 oktober 1940 (nr 866).

Ansökningar om lån från industrilånefonden prövas och avgöras av Kungl. Maj:t. Lån utlämnas *dels* för industriella anläggningar, vilka avse tillgodogörande av landets torvtillgångar (torvlån), *dels för* industriella anläggningar av annat slag, varvid sådana tillverkningar, som ha betydelse för lantbruket, särskilt böra vinna beaktande (industrilån). Säkerheten för lån skall godkännas av statskontoret. Såsom säkerhet brukar godtagas borgen eller hypotek eller borgen och hypotek. I fråga om såväl fastighets- som förlagsinteckningar brukar fordras, att de ligga inom en tredjedel av den intecknade egendomens värde. Företräde lämnas åt sådana sökande, som avse att genom nyanläggning eller inköp av maskiner utvidga sin rörelse, framför sökande, som endast avse att erhålla för befintlig rörelses bedrivande nödigt kapital till låg ränta. Lån beviljas i främsta rummet åt företag, som ämna förädla inhemsk råvara eller eljest igångsätta för landet nya tillverkningar, för vilkas bedrivande särskilda förutsättningar synas föreligga.

Torvlån, avseende anläggningskostnader, skall, därest ej Kungl. Maj:t annorlunda föreskriver, sedan det innehafts under fyra år återbetalas under därpå följande högst tolv år; torvlån, avseende driftskostnader, skall såsom regel återbetalas under högst tre år från lyftningsdagen. Industrilån skall, sedan det innehafts under två år, återbetalas under därpå följande högst åtta år. Beträffande samtliga lån gäller, att återbetalningen skall ske med lika kapitalbelopp årligen, samt att låntagaren äger att före lånetidens utgång på en gång inbetala ogulden del av lånet. Nu gällande räntesats är fyra procent. Dröjsmålsränta utgår efter i särskild ordning fastställda grunder.

Fonden har år 1941 fått ett kapitaltillskott på 9 miljoner kronor. Dess tillgångar uppgingo vid årsskiftet 1942—43 till cirka 11,2 miljoner kronor, varav cirka 4,7 miljoner kronor voro utlånade till omkring 130 låntagare.

Manufakturförlagslånefonden kan ledas tillbaka till den år 1756 grundlagda manufakturdiskontfonden. Denna var ett led i tidens manufakturunderstödjande politik och kom sedermera — under 1800-talet — att avse lån för »nya, i riket förut okända uppfinningar och inrättningar i fabriks- och slöjdväg». Numera är stadgat att manufakturförlagslån må utlämnas till fabriksanläggningar. Av ålder ha från erhållande av dylika lån undantagits anläggningar hörande till jordbrukets binäringar samt till bergshanteringen. De grundsatser, som tillämpas vid fördelningen av tillgängliga lånemedel liksom även lånevillkoren äro i huvudsak desamma som de, vilka gälla för industrilånefonden. Gällande författningsbestämmelser återfinnas i kungörelsen den 4 november 1927 (nr 403).

Fondens kapitaltillgångar uppgingo vid årsskiftet 1942—43 till cirka 3,3 miljoner kronor, varav cirka 1,3 miljoner kronor voro utlånade till ett tjugotal låntagare.

Hemslöjdslånefonden härstammar från den genom beslut av 1919 års riksdag inrättade linberedningsfonden. Sedan ändrade bestämmelser för utlåningen fastställts av 1940 års riksdagar, har kungörelse i ämnet utfärdats av Kungl. Maj:t den 21 juni 1940 (nr 605), ändrad genom kungörelse den 22 november 1940 (nr 952).

Från fonden kunna numera erhållas tre slag av lån: linberedningslån, hampberedningslån och hemslöjdslån. De två förstnämnda kunna utgå till aktiebolag, ekonomisk förening eller enskild person att användas för anläggande och utrustande av linberednings- eller hampberedningsanstalt. Hemslöjdslån utgår till hushållningssällskap för att utlämnas såsom förlagslån för anskaffande av för textil tillverkning avsett svenskt material, företrädesvis lin och ull.

Lån beviljas av lantbruksstyrelsen och kommerskollegium gemensamt. Beträffande säkerheterna är för lin- och hampberedningslån stadgat, att såsom säkerhet må godtagas inteckning med bästa förmånsrätt för hela lånesumman i den fastighet, till vilken lin- eller hampberedningsanstalten är förlagd eller avsedd att förläggas, eller ock, därest låntagaren icke är ägare av nämnda fastighet, förlagsinteckning med bästa förmånsrätt i de för hans rörelse avsedda lösa inventarier och råvaror samt i rörelsen frambragta alster. Lin- och hampberedningslån amorteras från och med året efter det kalenderår, under vilket lånet till någon del första gången lyftats, med lika belopp årligen. Längsta återbetalningstid är femton år. Ränta å dessa lån utgår först från och med fjärde året efter det kalenderår, under vilket lånet till någon del första gången lyftats samt beräknas efter fast, vid lånets beviljande bestämd räntefot. Den fastställes av Kungl. Maj:t och må icke understiga medelräntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det, varunder lånet beviljats, med tillägg av en fjärdedels procent. Å förfallet oguldet kapitalbelopp gäldas dröjsmålsränta enligt de grunder, som i särskild ordning bestämmas.

Å hemslöjdslånen erlägga hushållningssällskapen ränta efter samma

grunder som de, vilka gälla för lin- och hampberedningslån. Amortering skall ske från och med tredje året efter det kalenderår, under vilket lånet till någon del första gången lyftats, med lika belopp årligen under en tid av femton år. Hemslöjdslån utlämnas i andra hand av hushållningssällskapen till hemslöjdsföreningar, bolag och enskilda företag, vilka prövas lämpliga för ändamålet och ej äro att anse som rena affärsföretag. Lånekontrakt skall mellan hushållningssällskapet och låntagaren upprättas och bland annat innehålla bestämmelser om säkerheten och räntan. Hemslöjdslån må icke beviljas till högre belopp än 10 000 kronor.

Fonden har de senaste åren i flera omgångar fått kapitaltillskott (före kriget bestod den av endast något 100 000-tal kronor) för att fylla lånebehovet för den planerade lin- och hampberedningen. Fondens kapitaltillgångar uppgingo vid årsskiftet 1942—43 till cirka 10 miljoner kronor, varav cirka 7 miljoner kronor voro utlånade eller komma att utlånas, huvuddelen för uppförande av ett halvt dussin lin- och hampberedningsanläggningar.

Aktiebolaget industrikredit. Efter förslag av tillkallade sakkunniga för verkställande av utredning angående inrättande av ett institut för långfristig och medellång kreditgivning inom näringslivet skapades år 1934 i aktiebolagsform ett dylikt kreditinstitut, till vars verksamhet riksdagen anvisade medel genom anslag till aktieteckning för statens räkning. Staten ställde dessutom genom riksgäldskontoret såsom garantifond till bolagets förfogande statens 4 % obligationer till ett belopp av 12 miljoner kronor.

Det nya kreditinstitutet, Aktiebolaget industrikredit, upptog sin utlåningsverksamhet i början av 1935. Aktiekapitalet utgör 8 miljoner kronor, varav staten tecknat 5 998 000 kronor, medan resterande belopp övertagits av fem affärsbanker. Bolagets verksamhet regleras enligt aktiebolagslagen, ej enligt banklagstiftningen. Bolaget avser att tillgodose industriens, hantverkets och handelns behov av långfristig och medellång kredit, sedan dylik kreditgivning numera väsentligen torde falla utom ramen för affärsbankernas uppgift. Den av bolaget lämnade krediten är alltså avsedd att komplettera affärsbankernas kreditgivning, medan konkurrens med affärsbankerna inom deras legitima verksamhetsområde ej skall ifrågakomma. Bolaget kan endast i undantagsfall lämna lån på längre tid än tio år, och utlämnade lån skola i regel helt eller delvis amorteras under lånetiden. Lån får utlämnas endast mot fullt betryggande säkerhet.[1]

[1] De sakkunniga hade i sitt betänkande kommit till den bestämda uppfattningen, att det nya kreditinstitutet vid sin kreditgivning »icke bör taga annan hänsyn till förhållandena på arbetsmarknaden än som är förenlig med en ur risksynpunkt betryggande prövning av de ställda säkerheterna och att institutet icke bör ikläda sig några företagarerisker. En kreditgivning mot annat än fullgoda säkerheter skulle kunna befaras kasta institutet ut i äventyrligheter, vilkas konsekvenser knappast kunna överblickas.»

De sakkunniga anvisade emellertid möjligheten att i särskild ordning sörja

Bolagets kapitalanskaffning är avsedd att väsentligen bygga på utgivning av obligationer. Bolagets rätt att ingå förpliktelser är begränsad så att förpliktelsernas sammanlagda kapitalbelopp icke får överstiga fyra gånger beloppet av summan av garantifond och reservfond. Bolagets utlåningsrörelse skulle enligt dessa grunder för närvarande kunna omfatta ett belopp av 57,8 miljoner kronor. Dels står nämligen till förfogande aktiekapitalets 8 miljoner, och dels har bolaget rätt att upplåna medel intill 49,8 miljoner kronor.

Under den tid bolaget varit i verksamhet har efterfrågan från sådana lånesökande, vilka kunnat ställa betryggande säkerhet, varit förhållandevis mycket ringa. Av sammanlagda antalet lånesökande hade fram t. o. m. år 1940 endast femton procent kunnat beviljas lån (sammanlagt 70 lån). Det utlånade beloppet utgjorde i medeltal per lån 170 000 kronor. En tendens till höjning av denna lånesumma hade gjort sig gällande. Under bolagets två första verksamhetsår rörde den sig omkring 150 000 kronor med åren 1939—40 stigit till cirka 225 000 kronor. De inkommande låneansökningarna hade i medeltal rört sig kring en summa av 100 000 kronor. Av sammanlagda antalet ansökningar hade cirka fyrtiofem procent gällt lån på 25 000 kronor och därunder. Av sistnämnda låneansökningar föll halva antalet på första verksamhetsåret; aderton stycken dylika ansökningar, eller cirka tjugofem procent av sammanlagda antalet utlämnade lån hade bifallits.

Fonden för hantverks- och småindustrikredit (Kungl. Maj:ts proposition nr 306, Statsutskottets utlåtande nr 238, Riksdagens Skrivelse nr 505, Svensk författningssamling 964, 1941).

1940 års hantverks- och småindustriutredning lämnade vid sin behandling av hantverkets och småindustriens kreditproblem frågan om den kortfristiga kreditens ordnande å sido. Vad den långfristiga krediten beträffar ansåg utredningen, att särskild vikt borde läggas vid angelägenheten av att genom större hänsynstagande till den personliga kreditvärdigheten möjliggöra begränsning av kravet på säkerheter. Då, såvitt utredningen kunde finna, medel för tillgodoseende av detta lånebehov icke i erforderlig utsträckning kunde erhållas på enskild väg, ansåg utredningen nödvändigt, att staten medverkade med kapital för ändamålet. Det synes utredningen naturligt, att staten måste erhålla garantier för att verksamheten bedreves på sådant sätt, att förluster icke onödigtvis åsamkades. Utredningen ansåg dylika garantier kunna vinnas dels genom att handhavandet av låneverk-

---

för viss kreditgivning till företag, vilka visserligen icke kunna lämna erforderliga säkerheter men vilka dock av »sociala eller andra hänsyn» borde komma i åtnjutande av kredit. I bolagsordningen har i anslutning härtill inrymts en paragraf, som säger, att »styrelsen må mot skälig ersättning till bolaget åtaga sig att, för det allmännas räkning och enligt av Konungen meddelade bestämmelser, vid sidan av förvaltningen av bolagets angelägenheter handhava utlåning åt näringsidkare här i riket med användande av medel, som av staten i särskild ordning ställas till styrelsens förfogande för sådant ändamål». Statsmakterna ha hittills icke tagit bolaget i anspråk för någon utlåning i detta syfte.

samheten decentraliserades och anförtroddes organ, vilka hade möjligheter att genom person- och ortskännedom tillförlitligt bedöma kreditvärdigheten i varje särskilt fall, dels ock därigenom att enskilt kapital intresserades i verksamheten i viss proportion till de statsmedel, som avsåges för densamma.

Utredningen föreslog sålunda, att företagarna distriktsvis skulle sluta sig samman i ekonomiska föreningar utan personlig ansvarighet med uppgift att främja hantverket och den mindre industrien inom vederbörande distrikt genom att anskaffa lån åt medlemmar, vilka idkade sådan rörelse. Föreningarna, vilka borde benämnas *garantiföreningar* skulle stå öppna för alla hantverks- och industriidkare ävensom för sammanslutningar därav inom vederbörande distrikt. De skulle emellertid ej driva låneverksamhet i egentlig mening, utan endast med sina tillgångar i viss utsträckning gå i borgen för lån, som små företagare, tillhörande föreningen, i särskild ordning erhölle.

Av praktiskt-ekonomiska skäl borde det *distrikt*, som varje garantiförening omfattade, ej göras alltför litet. I den mån verksamheten växte, kunde en delning av distrikten senare ske. Om tills vidare Norrlandslänen samt Bohus län, med hänsyn till de där befintliga företagareföreningarna, lämnades å sido, syntes exempelvis till en början följande distriktsindelning kunna ifrågakomma[1]:

1. Stockholms stad.
2. Stockholms, Uppsala och Gotlands län.
3. Södermanlands och Östergötlands län.
4. Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län.
5. Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län.
6. Hallands och Älvsborgs län samt Göteborgs stad.
7. Skaraborgs, Värmlands och Örebro län.
8. Västmanlands och Kopparbergs län.

Föreningsbildandet borde vara helt beroende av det enskilda initiativet. Den naturligaste och lyckligaste lösningen vore, att småföretagarna genom sina organisationer undersökte förutsättningarna för upptagande av ifrågavarande verksamhet. Särskilt borde man kunna förvänta, att de lokala hantverks- och industriföreningarna genom anslutning till garantiförening understödde strävandena att få till stånd en långivning, som tillfredsställde hantverkets och den mindre industriens speciella lånebehov.

Omhänderhavandet av *låneverksamheten* skulle anförtros riksbanken genom dess avdelningskontor, vid vilka handläggningen av låneärenden skulle ske. Med hänsyn till den grundläggande betydelse, de föreslagna garantiföreningarna avsåges skola hava för ifrågavarande låneverksamhet samt till den på personlig kännedom om medlemmarna

[1] Vid förhandlingar om bildande av garantiföreningar, vilka sedermera förts på olika håll, ha framkommit starka önskemål om mindre distrikt; vanligtvis vill varje län ha sin egen förening.

grundade förmåga att bedöma deras kreditvärdighet, som kunde förväntas inom föreningarna, borde föreningarna tillerkännas inflytande på låneärendenas behandling. Detta föreslogs skola ske genom att representanter för föreningarnas styrelser gemensamt med kontorsstyrelserna beslutade i förevarande låneärenden.

Kapital för låneverksamheten skulle ställas till förfogande genom en under riksbankens förvaltning inrättad *statlig lånefond*, förslagsvis benämnd fonden för hantverks- och småindustrikredit. För beviljade lån skulle föreningen ikläda sig borgen. Detta skedde lämpligast genom utfärdande av en generell förbindelse för samtliga blivande lån från fonden inom distriktet intill visst sammanlagt högsta förlustbelopp. En förutsättning för lån borde givetvis vara, att anledning funnes antaga, att långivaren ej komme att tillskyndas förluster. Vilka garantier, som skulle krävas härför, finge däremot bliva beroende av omständigheterna. I den mån betryggande realsäkerheter kunde uppbringas, borde sådana lämnas. Funnes ej realsäkerheter, borde borgen kunna godtagas. Största betydelse borde emellertid tillmätas sökandens personliga egenskaper och förutsättningar att göra rätt för sig, hans personliga kreditvärdighet. Det borde ej föreligga hinder att, om denna funnes betryggande, utlämna lån, oaktat den särskilda säkerhet, som kunde ställas för lånet, icke vore i och för sig fullgod.

Efter riksdagens beslut skall riksbanken (kontorsstyrelserna) handhava långivningen med ensam beslutanderätt i låneärendena. Lån få dock icke beviljas, om vederbörande garantiförenings styrelse avstyrker lånet.[1] Bestämmelserna angående långivningen framgå i övrigt av Kungl. Maj:ts kungörelse nr 964, 1941. (se sid. 200.)

[1] Riksbanksfullmäktige avstyrkte i remissyttrande utredningens förslag, att riksbanken skulle handhava låneverksamheten och att vid ifrågavarande låneärendens behandling i kontorsstyrelserna till dessa skulle adjungeras visst antal representanter för resp. garantiföreningarna. Då statsutskottet fann den på grund av riksbankens avvisande hållning av departementschefen föreslagna förändrade organisationsapparaten alltför vidlyftig och tyngande, gjorde utskottet en hänvändelse till fullmäktige, som efter förnyad prövning ansåg, att Riksbanken under de här nämnda förutsättningarna borde åtaga sig uppgiften.

Kungl. Maj:ts kungörelse

angående lån från fonden för hantverks- och småindustrikredit

(nr 964, 1941)

1 §.

Fonden för hantverks- och småindustrikredit har till ändamål att möjliggöra utlämnande av lån till idkare av hantverk eller småindustri enligt de bestämmelser, som i denna kungörelse stadgas.

Fonden förvaltas av riksbanken.

2 §.

Lån från fonden må beviljas allenast inom distrikt av riket, i vilket finnes av Kungl. Maj:t godkänd ekonomisk förening med uppgift att främja hantverk och småindustri inom föreningens verksamhetsområde genom att anskaffa lån åt medlemmar, som idka sådan rörelse (garantiförening).

3 §.

Garantiförenings stadgar skola innehålla föreskrift bland annat därom

att såsom medlemmar i föreningen må ingå envar, som idkar hantverk eller industri inom distriktet, ävensom sammanslutningar av sådana företagare, samt

att av föreningens årsvinst minst femton procent skola avsättas till reservfond, intill dess denna uppgår till belopp, motsvarande inbetalda eller till betalning förfallna insatser.

4 §.

Låneverksamheten må ej bedrivas med mindre garantiföreningen ikläder sig betalningsansvar för hälften av alla förluster på utlämnade lån inom distriktet intill ett sammanlagt belopp av lägst 10 000 kronor samt såsom säkerhet härför pantförskriver föreningens insatskapital eller andra, av fullmäktige i riksbanken godtagna tillgångar till samma belopp som det varå ansvarsförbindelsen lyder. Skulle, sedan pantförskrivning sålunda skett, värdet av de pantförskrivna behållna tillgångarna nedgå under 10 000 kronor, må dock utan hinder därav låneverksamheten fortsätta.

Lån må inom distriktet beviljas med tillhopa högst så stort belopp, att summan av utestående lån motsvarar tjugo gånger värdet av föreningens pantförskrivna behållna tillgångar.

5 §.

Ansökningar om lån prövas och avgöras vid riksbankskontoret inom distriktet.

Finnas inom samma distrikt flera riksbankskontor, skola låneärendena handläggas vid det eller de kontor inom distriktet, som fullmäktige i riksbanken bestämma.

6 §.

Innan låneärende avgöres skall riksbankskontorets styrelse däröver höra styrelsen för garantiföreningen inom distriktet. Låneansökan, som avstyrkes av föreningens styrelse, må ej beviljas.

7 §.

Lån må beviljas allenast till idkare av hantverk eller småindustri inom vederbörande distrikt.

8 §.

Vid ansökan om lån skall, såsom bidrag till bestridande av riksbankens kostnader för låneverksamheten, fogas en avgift av fem kronor.

9 §.

Lån må beviljas

för anskaffande och installering av maskiner eller andra arbetsredskap,

för uppförande eller ombyggnad av verkstadslokaler,

till förlagskapital.

10 §.

Såsom villkor för beviljande av lån skall gälla,

att lånet kan förväntas främja en sund utveckling av lånesökandens företag,

att sökanden äger personliga förutsättningar att göra företaget lönande,

att omständigheterna i övrigt göra sannolikt, att sökanden kommer att i föreskriven ordning fullgöra sina förpliktelser på grund av lånet.

11 §.

Lån må beviljas en och samma sökande högst till belopp motsvarande tio procent av det sammanlagda högsta belopp, till vilket lån enligt 4 § må beviljas inom distriktet. Lån må dock icke i något fall uppgå till högre belopp än 25 000 kronor.

För lån skall ställas säkerhet, där ej riksbankskontorets styrelse finner skäl eftergiva kravet därå.

12 §.

Lån skall förräntas efter fast, vid lånets beviljande bestämd räntefot. Denna fastställes av Kungl. Maj:t samt må ej understiga medel-

räntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det varunder lånet beviljats, med tillägg av en procent.

13 §.

Lån må beviljas för en tid av högst tio år. Beviljas lånet för längre tid än ett år, skall återbetalning ske genom årliga avbetalningar, låntagaren likväl obetaget att före lånetidens utgång inbetala ogulden del av lånebeloppet.

14 §.

Vid låns beviljande må meddelas de särskilda bestämmelser, som med hänsyn till ändamålet med lånet och i övrigt kunna finnas erforderliga.

Då lån beviljats, skall genom riksbankens försorg vederbörande garantiförening omedelbart underrättas därom.

15 §.

Innan utbetalning av beviljat lån sker, skall låntagaren styrka, att han är medlem i garantiföreningen inom distriktet och ej häftar i skuld för ogulden insats eller annan avgift till föreningen.

16 §.

Beviljat lån må uppsägas till omedelbar betalning, där det befinnes, att låntagaren genom oriktig uppgift föranlett lånets beviljande eller använt lånebeloppet för annat ändamål än som avsetts eller visat försumlighet att erlägga föreskriven ränta eller amortering eller annorledes brutit mot lånevillkoren, så ock eljest när sådana förhållanden inträffat, att låntagaren med hänsyn till det med lånet avsedda syftet uppenbarligen icke längre bör få tillgodonjuta lånet, eller de förutsättningar i övrigt, vilka lågo till grund för lånets beviljande, icke längre äro för handen.

17 §.

Uppkommer fråga om avskrivning av fordran på grund av utlämnat lån, skall ärendet underställas Kungl. Maj:t.

18 §.

De närmare bestämmelser, vilka må finnas erforderliga för låneverksamheten, meddelas av fullmäktige i riksbanken.

TABELLER

TABELL 1.

Hemslöjdens omfattning vid 1910-talets början.

(Hemslöjdskommitténs betänkande, 1918.)

	Antal slöjdare med reduktion för dubbelräkningar	Hemslöjdens saluvärde i milj. kr.	Därav		Råmaterialets värde i % av den färdiga varans	Arbetsförtjänst i medeltal per slöjdare kr.
			Råmaterial milj. kr.	Arbetsförtjänst milj. kr.		
Kvinnlig slöjd	30 000	7,5	5,1	2,4	67,8	80,7
Manlig »	19 000	8,3	3,3	5,0	39,6	266,5
Totalt	49 000	15,9	8,4	7,4	53,0	152,0
Därav ren hemslöjd:						
Kvinnlig slöjd	24 000	2,6	1,2	1,4	45,2	59,8
Manlig »	16 000	5,2	1,8	3,4	35,3	209,6
Totalt	40 000	7,8	3,0	4,8	38,6	119,7

TABELL 2.

Antal hemarbetare åren 1913—40 med fördelning på olika industribranscher.

(Kommerskollegii industristatistik.)

År	Antal hem-arbetare	Därav sysselsatta inom					
		guld- o. silvervaru-fabr.	trikå-fabr.	sömnads-fabr.	päls- o. skinnvaru-fabr.	skofabr.	övrig ind.
1913	7 825	381	2 768	2 532	92	307	1 745
14	7 721	139	2 396	2 936	244	371	1 635
15	10 098	243	2 436	4 749	299	421	1 950
16	9 420	340	2 263	4 126	338	379	1 974
17	8 816	292	2 251	4 641	178	244	1 210
18	5 793	362	518	3 851	116	233	713
19	6 940	315	837	4 351	204	306	927
20	8 955	404	1 550	4 859	199	399	1 544
21	6 712	373	1 441	3 581	179	308	830
22	7 210	434	1 626	3 656	13	376	1 105
23	8 614	545	1 682	4 299	148	481	1 459
24	9 063	987	1 654	4 397	292	534	1 199
25	9 189	1 090	1 644	4 291	249	522	1 393
26	11 356	1 337	2 555	5 236	278	479	1 471
27	12 078	1 184	2 655	6 003	304	510	1 422
28	12 637	989	2 804	6 413	378	512	1 541
29	12 817	906	2 726	6 669	378	468	1 670
30	13 405	856	3 091	6 938	394	545	1 581
31	12 584	663	2 961	6 624	378	455	1 503
32	13 863	480	3 038	8 081	546	466	1 252
33	13 746	328	3 163	7 808	919	401	1 127
34	15 177	394	3 340	8 568	1 208	426	1 241
35	15 446	393	3 234	8 332	1 768	475	1 244
36	17 005	435	3 661	8 989	1 803	466	1 651
37	17 518	399	4 163	8 938	1 689	367	1 962
38	16 933	365	4 398	8 319	1 483	372	1 996
39	18 386	353	4 870	8 734	1 763	490	2 176
40	18 082	179	5 261	8 019	1 980	486	2 157

TABELL 3.

Produktion av bomullsväv inom hemindustri och fabriksindustri under 1800-talet.

(Ur Svensk Hemindustri, del II, sid. 16 ff., Socialstyrelsen, Stockholm 1917.)

År	Hemindustri, Älvsborgs län, milj. alnar	Fabriksindustri, hela riket, milj. alnar
1841.....	4,6	1,3
1842.....	5,3	1,6
1843.....	6,6	1,3
1847.....	7,1	1,5
1848.....	8,0	1,7
1849.....	8,7	2,0
1850.....	7,3	2,1
1855.....	13,6	7,4
1859.....	11,1	12,0
1860.....	11,1	12,4
1861.....	11,9	16,7
1862.....	13,5	12,8
1863.....	9,0	4,6
1864.....	2,5	5,7
1865.....	5,3	10,2
1870.....	6,0	25,3
1875.....	18,3	43,7
1877.....	13,3	57,9

TABELL 4.

Antal företag, antal sysselsatta personer och omsättningens storlek med fördelning efter företagets storlek.

(Enl. 1931 års företagsräkning.)

	Företagets storlek (arbetarantal)						Summa
	0–3	4–10	11–50	51–200	201–500	över 500	
a. Absoluta tal.							
Ren industri:							
antal företag.....	68 437	13 719	6 054	1 680	424	135	90 449
» personer	93 485	78 541	134 910	159 566	130 520	130 375	727 397
omsättning (milj. kr.)	471	606	1 156	1 416	1 180	1 275	6 104
För. industri o. handel:							
antal företag.....	9 181	5 832	1 756	235	29	12	17 045
» personer	18 363	33 554	34 286	21 969	9 248	7 954	125 374
omsättning (milj. kr.)	162	405	615	325	112	76	1 695
Detaljhandel:							
antal företag.....	46 749	7 748	914	47	5	2	55 465
» personer	78 577	40 874	15 903	4 372	1 527	3 042	144 295
omsättning (milj. kr.)	1 394	1 071	513	88	40	50	3 156
Transportväsen:							
antal företag.....	22 432	3 741	1 237	284	67	23	27 784
» personer	31 677	20 374	26 641	26 812	21 275	22 348	149 127
omsättning (milj. kr.)	144	129	222	182	210	256	1 143
Hotell-, restaurang-, kafé- och pensionatsrörelse:							
antal företag.....	5 678	2 564	692	112	3	—	9 049
» personer	10 966	14 161	14 917	8 985	928	—	49 957
omsättning (milj. kr.)	51	86	109	71	7	—	324
b. I procent.							
Ren industri:							
antal företag.....	75,7	15,2	6,7	1,8	0,5	0,1	100,0
» personer	12,9	10,8	18,6	21,9	17,9	17,9	100,0
omsättning	7,7	9,9	19,0	23,2	19,3	20,9	100,0
För. industri o. handel:							
antal företag.....	53,8	34,2	10,3	1,4	0,2	0,1	100,0
» personer	14,6	26,8	27,4	17,5	7,4	6,3	100,0
omsättning	9,6	23,9	36,3	19,1	6,6	4,5	100,0

TABELL 4 (forts.).

	Företagets storlek (arbetarantal)						Summa
	0–3	4–10	11–50	51–200	201–500	över 500	
Detaljhandel:							
antal företag.....	84,3	14,0	1,6	0,1	0,0	0,0	100,0
» personer	54,5	28,3	11,0	3,0	1,1	2,1	100,0
omsättning	44,2	33,9	16,2	2,8	1,3	1,6	100,0
Transportväsen:							
antal företag.....	80,7	13,5	4,5	1,0	0,2	0,1	100,0
» personer	21,2	13,6	17,9	18,0	14,3	15,0	100,0
omsättning	12,6	11,3	19,5	15,9	18,3	22,4	100,0
Hotell-, restaurang-, kafé- coh pensionatsrörelse:							
antal företag.....	62,8	28,3	7,7	1,2	0,0	—	100,0
» personer	22,0	28,3	29,8	18,0	1,9	—	100,0
omsättning	15,8	26,5	33,6	21,9	2,2	—	100,0

TABELL 5.

Företag, vilka ingå i företagsräkningen 1931 men ej i industristatistiken samma år.

(Jfr Kommersiella Meddelanden 1935, nr 19.)

a) Industri och hantverk *ej* i kombination med annan näring.	Antal företag	I % av resp. verksamhetsgren	Arbetarantal	I % av resp. verksamhetsgren
Sand, grus och lertäkt	90	100	570	100
Fotografering	829	100	1 565	100
Slaktare	2 118	100	2 610	100
Trikåstickning	1 023	100	1 092	100
Herr- och damskrädderier i komb	144	100	546	100
Sömmerskor	5 591	100	6 304	100
Skomakeri med enbart reparationer	8 432	100	10 105	100
Husbyggnadsverksamhet	3 983	100	39 119	100
Murning	1 437	100	2 072	100
Byggnadssnickeri	2 911	100	3 143	100
Kakelugnsmakeri o. plattsättning	442	100	873	100
Målerirörelse	5 832	100	18 823	100
Grundläggnings- o. cementeringsarb	780	100	3 157	100
Elektr. install. o. monteringsarb	695	100	7 035	100
Järnvägs- och spårvägsbyggnad	146	100	13 701	100
Gatu-, väg- och broarbeten	820	100	42 871	100
Vattenbyggnadsarbeten	138	100	3 651	100
Blandad anläggningsverksamhet	197	100	7 034	100
Herrskrädderier	6 090	100	12 668	100
Textil hemslöjd (ej trikåtillv.)	209	99,5	1 376	99,2
Sadelmakare och tapetserare	1 348	99,3	2 322	98,1
Smide och hovslageri	3 865	99,3	6 118	98,0
Hem-, fin- och sockerbagerier	2 103	98,5	5 990	95,4
Skomakeri med nytillverkning	1 247	98,7	1 749	95,1
Damskrädderier och syateljéer	899	99,4	3 585	92,8
Gummireparationsverkstäder	104	97,2	175	90,7
Korgvarutillverkning	417	96,5	650	80,6
Slakterirörelse o. charkuterivarutillv	540	95,7	1 489	70,1
Elektromekanisk reparationsverksamh.	134	88,7	279	68,0
Bleck-, plåt- och kopparslageri	1 443	87,9	3 275	64,2
Läst-, träskotillverkn. och rep	689	93,0	930	64,2
Fiskberedning	87	77,0	236	64,1
Tillv. av päls- och skinnvaror	119	83,8	869	59,4
Tillv. och reparation av tunnb. arb	186	89,9	306	58,1
Prämvarv och båtbyggerier	226	81,9	471	54,8

	Antal företag	I % av resp. verksamhetsgren	Arbetarantal	I % av resp. verksamhetsgren
Tillverkn. o. rep. av möbler o. dyl. i komb. med andra snickeriarbeten	2 132	92,3	3 034	54,6
Konstgjutn., smide, ciselering	99	86,1	217	52,2
Sågverks- och kvarnrörelse i komb.	732	75,5	1 233	51,6
Mjukbrödsbagerier	651	80,0	2 925	48,7
Glasvarutillv., glasmästeri, förgyllning	203	82,5	437	47,0
Tillverkn. av charkuterivaror	248	82,9	756	46,3
Cement- och asfaltgjuterier	326	73,6	1 000	45,1
Stärkelsetillverkning	83	61,0	199	44,1
Slakthus och slakterier	9	30,0	282	41,2
Tillverkning av borstar o. penslar	222	87,1	432	38,8
Kvarnrörelse	1 509	71,2	1 834	37,9
Mekanisk reparationsverksamhet	1 596	83,7	4 398	37,2
Tillv. o. rep. av möbler och inredningar	2 013	83,1	4 425	36,4
Bokbinderirörelse	323	80,1	699	31,6
Tillv. o. rep. av instrument och ur	372	93,5	438	31,1
Tillv. av byggnadssnickerier, lådor m. m.	810	73,8	1 892	31,1
Tillv. av markiser, rullgardiner m. m.	65	73,9	235	30,5
Rörledningsinstallationer	480	63,3	2 731	28,0
Tillv. av läskedrycker, vin, saft	197	69,9	433	27,8
Finare stenförädling	410	73,0	920	27,3
Kvarn- o. elverksrörelse i komb.	65	43,0	88	24,9
Torvframställning	199	61,4	628	24,7
Tillv. o. rep. av hattar o. mössor	77	84,6	209	22,3
Grafiska anstalter o. dyl.	60	51,3	276	21,9
Tillv. o. rep. av musikinstrument	120	77,9	170	21,0
Vagnmakeri o. dyl. äv. i komb. med snickeri.	538	83,0	1 008	20,8
Tillv. av arbets- o. överdragskläder	23	53,5	377	19,9
Grov- och finstenhuggeri i komb.	28	51,9	178	19,7
Färgerier, kem. tvättinrättningar	174	68,8	567	19,2
Tillverkn. av skjortor, kragar, korsetter	246	85,4	825	19,0
Fabrikation av trikåvaror	69	37,9	2 202	18,3
Blandad konfektionsvarutillverkning	10	37,0	468	17,7
Tillv. av reseffekter, piskor m. m.	63	54,8	266	15,8
Div. kemisk teknisk industri	70	55,6	185	15,8
Tillv. av trädestillationsprod.	27	81,8	94	15,2
Kafferosterier	34	38,2	68	14,2
Sågverks- o. elverksrörelse i komb.	125	56,3	238	13,1
Tillverkn. o. rep. av guld- och silverarbeten	87	72,5	254	11,6
Mejerirörelse	315	18,7	777	11,5
Brytning, grovhuggn. och krossning av sten	248	48,4	848	11,5
Tillverkning av trådgardiner, spetsar, nät	29	52,7	126	11,5

	Antal företag	I % av resp. verksamhetsgren	Arbetarantal	I % av resp. verksamhetsgren
Ättiksfabriker	4	40,0	25	11,0
Tillverkn. av malt och maltdrycker	210	45,4	486	11,0
Färg- och fernisstillverkning	25	37,9	69	10,8
Bok- och accidenstryckerier	214	41,2	541	10,7
Repslagerier och bindgarnsfabriker	56	76,7	86	10,4
Metallgjuteri och metallmanufaktur	234	53,2	708	10,0
Sågverk och hyvlerier	2 126	69,1	3 530	9,8
Päs- och kuverttillverkning	9	29,0	32	9,7
Tillverkn. av ljus, tvätt- och putsmedel, kosmet. o. medicinska preparat	126	53,8	276	9,0
Tillverkn. av oljor och kraftfoder	26	49,1	75	8,4
Konservtillverkning	24	32,4	158	8,4
Järngjuterier	19	30,6	167	8,3
Tillverkn. av herrkonfektion	33	45,2	528	8,2
Kartongvarutillverkning	13	21,7	58	7,4
Vadd- och trasseltillverkning	11	32,4	31	7,3
Garverier	78	60,5	161	7,1
Tillverkn. av dam- och barnkonfektion	22	48,9	245	7,1
Tillverkn. av choklad, konfekt o. dyl.	180	60,2	399	6,8
Järn- och stålmanufaktur	174	53,0	452	6,6
Ramlisttillverkning	6	35,3	19	6,0
Skofabrikation	120	37,3	631	5,9
Porslins-, kakel- och lergodstillverkn.	73	71,6	198	5,8
Mek. och el. verkst. i komb.	5	26,3	85	5,4
Manufaktur o. smidesrör. i komb. m. verkst.	161	41,3	676	5,1
Sågverks- och snickerirörelse i komb.	86	36,4	243	4,7
Järn- och metallmanufakt. i komb.	13	32,5	61	4,6
Kork- och korkvarutillverkning	9	34,6	27	4,5
Kalk- och kritbruk	48	35,3	129	4,5
Mek. verkst. i komb. med snickerifabr.	11	28,2	33	4,5
Benmjöls- och limtillverkning	11	52,4	15	4,4
Tegelbruk	96	27,3	364	4,0
Tillverkn. av margarin, ost, talg	5	16,7	38	3,6
Spisbröds- och kextillverkning	19	23,2	92	3,6
Band-, rem- och hängseltillverkning	10	32,3	35	3,6
Tråddragerier	58	44,3	82	3,5
Tillv. av malt- och mineraldrycker i komb.	36	13,5	139	3,4
Mekaniska verkstäder m. nytillverkn.	188	36,4	693	2,8
Murbrukstillverkning	4	14,8	9	2,8
Linne-, hamp- och juteindustri	4	23,5	102	2,6
Skeppsvarv	15	30,0	70	2,3

	Antal företag	I % av resp verk-samhets-gren	Arbetar-antal	I % av resp. verk-samhets-gren
Elektriska verkstäder med nytillverkn.	49	39,2	327	2,3
Bleck- och plåtvarufabriker	10	16,4	45	1,3
Tillv. av superfosfat och div. gödn.medel	5	31,3	10	1,2
Mek. verkstäder komb. med varv	12	21,4	99	1,1
Automobil- och cykelfabrikation	9	47,4	18	0,9
Ylle- och schoddyfabriker	19	15,1	40	0,3
Gummivarufabriker	3	21,4	3	0,1
Bomullsindustri	2	3,0	7	0,03
Samtliga	75 072	86,2	257 448	36,3
b) Industri och hantverk i kombination med annan näring.				
Fotografiskt arbete samt handel med fotografiska artiklar m. m.	379	100	1 452	100
Damskrädderi samt handel med damkonfektion	427	100	3 066	100
Apoteksrörelse	423	100	2 990	100
Fysikaliska och hygieniska institut	367	100	536	100
Rak- och frisérsalonger	3 473	100	9 321	100
Badortsrörelse, badinrättningar	319	100	1 783	100
Tvättning, strykning, mangling	2 291	100	5 591	100
Sotning	264	100	896	100
Renhållnings- o. dyl. verksamhet	117	100	468	100
Skomakeri samt sko- och läderhandel	767	99,9	1 882	99,6
Herrskrädderi samt handel m. herrkonfektion	548	99,5	4 212	97,1
Urmakeri samt handel m. ur, optik och dyl.	1 066	99,6	2 293	97,0
Tapetserarverksamhet samt handel med möbler o. dyl.	522	97,9	3 021	95,6
Bageri-, konditori- och serveringsrörelse	2 315	97,0	10 047	88,6
Tillverkn. av samt handel med sömnadsvaror, textil hemslöjd o. dyl.	367	97,3	4 592	84,6
Glasvarutillv., glasmästeri samt handel med glasvaror	271	96,8	965	82,3
Tillverkn. och rep. av samt handel med guldsmedsvaror	357	96,5	1 429	79,4
Tillverkn., rep. och install. av samt handel med el. materiel	746	96,8	5 828	78,1
Bagerirörelse samt handel med mejeriprodukter m. m.	488	91,9	2 079	77,5
Gummirep. samt handel med gummivaror	246	88,5	705	73,1

	Antal företag	I % av resp. verksamhetsgren	Arbetarantal	I % av resp. verksamhetsgren
Tillverkn. av slakteri- och charkuteriprodukter samt handel med livsmedel	1 430	91,5	5 936	72,7
Tillverkn. och montering av samt handel med hattar och mössor m. m.	1 587	98,1	4 998	71,7
Tillverkn. och rep. av samt handel med musikinstrument	72	91,1	298	70,3
Tillverkn. och rep. av samt handel med skinn och pälsvaror	188	89,1	1 189	69,2
Snickerirörelse samt begravningsbyrå	134	88,7	330	68,6
Tillverkn. av samt handel med trikåvaror och dyl.	179	92,3	1 385	57,6
Tillverkn. av läder samt handel med läder, hudar och dyl.	59	77,6	168	49,3
Mejerirörelse samt handel med mejeriprodukter	36	45,6	290	47,1
Tillverkn. och rep. av samt handel med maskiner, bilar, velocipeder o. dyl.	1 804	85,4	5 804	46,7
Tillverkning av samt handel med sötvaror	95	79,8	230	40,8
Konfektionsvarutillverkning samt handel med manufaktur- o. beklädnadsvaror	96	68,1	3 278	35,9
Kafferosteri samt handel med kaffe	37	43,5	383	29,8
Tillverkn. och rep. av möbler samt handel med möbler m. m.	108	54,5	540	28,1
Tryckeri m. m. samt handel med böcker, papper o. dyl.	124	62,3	597	25,2
Tillverkn. av samt handel med tvättmedel, färger m. m.	60	59,4	382	24,7
Sågverksrörelse samt handel med virke och trävaror	138	46,8	1 146	24,6
Kvarnrörelse samt handel med spannmål m.m.	85	36,5	206	20,6
Snickerirörelse samt handel med trävaror m. m.	29	36,3	207	14,3
Fabrikation av skodon samt handel med skodon m. m.	14	36,8	93	3,2
Tryckeri m. m. samt förlags- och tidningsverksamhet	82	24,8	185	1,2
Samtliga	22 110	92,6	90 801	63,1
I allt[1]	97 182	87,6	348 249	40,8

[1] Totalsummorna ej fullständiga enär vissa undergrupper uteslutits.

TABELL 6.

Inom hantverket sysselsatta i städerna och på landsbygden, länsvis år 1931.

(Tab. omfattar samma yrken som tab. 10 b.)

Län	Antal sysselsatta		I % av folkmängden	
	städerna	landsbygden	städerna	landsbygden
Stockholms stad	55 303	—	10,8	—
Stockholms län....	2 979	6 866	8,1	3,2
Uppsala »	4 091	2 301	11,2	2,3
Södermanlands »	4 912	3 658	9,4	2,7
Östergötlands »	10 604	6 892	10,2	3,4
Jönköpings »	6 483	7 089	10,5	4,2
Kronobergs »	1 146	4 686	11,8	3,2
Kalmar »	3 196	7 606	7,7	4,0
Gotlands »	1 044	1 030	9,9	2,2
Blekinge »	2 680	2 388	6,8	2,3
Kristianstads »	2 232	10 367	11,6	4,6
Malmöhus »	25 689	9 638	9,6	3,9
Hallands »	4 465	2 809	11,5	2,5
Göteborgs o. Bohus »	23 652	3 615	8,0	2,2
Älvsborgs »	5 805	5 436	7,4	2,3
Skaraborgs »	3 799	5 786	9,4	2,9
Värmlands »	3 710	4 552	8,9	2,0
Örebro »	3 873	5 529	10,2	3,1
Västmanlands »	3 325	3 112	7,4	2,7
Kopparbergs »	1 791	6 099	7,6	2,7
Gävleborgs »	5 042	4 994	7,2	2,4
Västernorrlands »	3 667	4 432	9,0	1,9
Jämtlands »	1 440	1 771	9,9	1,5
Västerbottens »	1 839	3 736	10,8	2,0
Norrbottens län »	1 817	2 887	6,2	1,7
Hela riket	184 584	117 279	9,3	2,8

TABELL

Antalet arbetsställen och antalet sysselsatta personer länsvis en-

Anm. Siffrorna enligt företagsräkningen avse industri och hantverk (även i kombination med
äro fullt jämförbara med varandra, äro de uträknade skillnaderna ej fullt rättvisande. Särskilt
överensstämmer med det antal, som erhållits vid den specialundersökning inom Kommers-

Län	Antal arbetsställen			Antal	
	enl. företags-räkningen	enl. industri-statistiken	Skillnad	enl. företags-räkningen	enl. industri-statistiken[1]
Stockholms stad	10 161	1 354	8 807	111 044	54 028
Stockholms län.....	4 363	461	3 902	29 850	17 401
Uppsala »	2 392	319	2 073	15 801	8 595
Södermanlands »	3 176	540	2 636	25 790	16 479
Östergötlands »	6 359	852	5 507	44 848	27 652
Jönköpings »	5 294	848	4 446	34 028	20 278
Kronobergs »	3 475	394	3 081	16 458	8 753
Kalmar »	4 729	627	4 102	26 128	14 061
Gotlands »	1 347	109	1 238	4 692	1 985
Blekinge »	2 527	316	2 211	16 522	9 471
Kristianstads »	6 712	671	6 041	27 526	11 750
Malmöhus »	12 284	1 300	10 984	90 977	50 606
Hallands »	3 185	356	2 829	16 869	8 322
Göteborgs och Bohus »	7 046	1 101	5 945	83 185	51 619
Älvsborgs »	5 767	798	4 969	57 793	39 391
Skaraborgs »	5 365	785	4 580	24 098	12 448
Värmlands »	4 005	527	3 478	31 917	19 619
Örebro »	4 152	637	3 515	35 815	23 555
Västmanlands »	2 959	460	2 499	24 991	16 798
Kopparbergs »	3 983	599	3 384	33 881	21 355
Gävleborgs »	4 082	569	3 513	39 563	24 360
Västernorrlands »	3 949	416	3 533	32 395	18 208
Jämtlands »	1 965	189	1 776	10 565	3 207
Västerbottens »	2 737	281	2 456	19 345	7 078
Norrbottens »	2 423	213	2 210	19 511	8 375
Hela riket	114 437	14 722	99 715[2]	873 592	495 394

[1] Inkl. hemarbete.

[2] 99,430 enl. Kommerskollegii beräkningar.

ligt dels 1931 års företagsräkning, dels 1931 års industristatistik.

annan näring) samt hygien och renhållning. Enär företagsräkningen och industristatistiken ej gäller detta antalet sysselsatta personer, vilket därför korrigerats på sådant sätt, att slutsumman kollegium (Komm. Medd. 1935, sid. 603 f.), från vilken även uppgifterna i tab. 5 hämtats.

sysselsatta personer			Antal sysselsatta personer i % av folkm.		
Skillnad	Korrigerad skillnad	Korrigerad skillnad i % av ant. sysselsatta personer enl. företagsräkningen	enl. företags-räkningen	eni. industri-statistiken	Korrigerad skillnad
57 016	53 100	47,8	21,6	10,5	10,3
12 449	11 600	38,9	11,2	6,5	4,4
7 206	6 700	42,4	11,5	6,2	4,9
9 311	8 700	33,7	13,7	8,8	4,6
17 196	16 000	35,7	14,5	8,9	5,2
13 750	12 800	37,6	14,7	8,7	5,5
7 705	7 200	43,7	10,6	5,6	4,6
12 067	11 200	42,9	11,3	6,1	4,8
2 707	2 500	53,3	8,2	3,5	4,4
7 051	6 600	39,9	11,4	6,5	4,6
15 776	14 700	53,4	11,2	4,8	6,0
40 371	37 600	41,3	17,8	9,9	7,3
8 547	8 000	47,4	11,2	5,5	5,3
31 566	29 400	35,3	18,1	11,2	6,4
18 402	17 200	29,8	18,4	12,6	5,5
11 650	10 900	45,2	9,9	5,1	4,5
12 298	11 500	36,0	11,8	7,3	4,3
12 260	11 400	31,8	16,4	10,8	5,2
8 193	7 600	30,4	15,6	10,4	4,7
12 526	11 700	34,5	13,6	8,6	4,7
15 203	14 200	35,9	14,2	8,7	5,1
14 187	13 200	40,7	11,6	6,5	4,7
7 358	6 900	65,3	7,8	2,4	5,1
12 267	11 400	58,9	9,4	3,4	5,5
11 136	10 400	53,3	9,7	4,2	5,2
378 198	352 500	40,4	14,2	8,0	5,7

TABELL

Antalet sysselsatta personer inom olika hant-

(På grundval av 1931 års

	Stockholms stad	Stockholms län	Uppsala län	Södermanl. län
Bleck-, plåt- och kopparslageri	21	8	9	7
Smide och hovslageri	3	8	7	9
Tillverkning och reparation av instrument, ur och guldarbeten	49	11	3	39
Fotografering	6	2	2	2
Bagerirörelse och kexfabr.	43	27	28	23
Herrskrädderi, även i kombination med damskrädderi	38	11	21	22
Damskrädderi, sömmerskor	40	6	12	11
Skomakerirörelse	23	21	25	23
Slakteri- och charkuterirörelse	10	6	15	15
Sadelmakare och tapetserare	7	3	6	5
Husbyggn., murning, byggnadssnickeri samt kakelugnsmakeri	162	65	71	61
Målerirörelse	64	26	31	26
Rörledningsinstallationer	60	10	14	11
Elektriska installationer och monteringsarbeten	21	12	11	9
Tillverkn., rep. o. installation av samt handel med elektr. materiel	58	5	7	8
Tillverkn. o. rep. av samt handel med instr., ur, opt. o. guldsmedsvaror	14	2	10	6
Glasvarutillverkning, glasmästeri o. dyl., handel med glasvaror	7	1	1	1
Fotografiskt arbete, handel med fotografiska artiklar m. m.	7	1	2	1
Bageri-, konditori- o. serveringsrörelse, även mjölkförsäljning	46	21	21	17
Tillverkning av slakteri- o. charkuteriprodukter, handel med livsmedel	18	6	14	12
Herrskrädderi samt handel med herrkonfektion	13	3	6	4
Damskrädderi samt handel med damkonfektion	7	1	2	7
Tillverkning och montering av samt handel med hattar och mössor	27	3	12	8
Skomakeri samt sko- och läderhandel	1	2	5	3
Tapetserarverksamhet samt handel med möbler o. dyl.	13	2	3	7
Hyg. inst., massage, rak- och frisérsalonger, badinrättningar o. dyl.	54	11	14	14
Tvättning, strykning och mangling	36	28	7	3
Totalt	847	298	358	357

8.

verksgrenar per 10,000 av folkmängden, länsvis.

företagsräkning, tab. 9.)

Östergötlands län	Jönköpings län	Kronobergs län	Kalmar län	Gotlands län	Blekinge län	Kristianstads län	Malmöhus län	Hallands län	Göteborgs och Bohus län	Älvsborgs län	Skaraborgs län	Värmlands län	Örebro län	Västmanlands län	Kopparbergs län	Gävleborgs län	Västernorrl. län	Jämtlands län	Västerbottens län	Norrbottens län	Hela riket
10	8	6	7	5	6	5	11	9	10	8	7	6	7	8	6	5	6	4	3	3	8
15	13	18	15	16	12	23	21	16	6	9	14	6	9	10	6	6	6	5	4	5	10
6	3	1	1	1	3	2	10	4	10	5	4	10	6	2	2	2	1	1	1	2	9
4	2	2	2	1	3	2	3	1	2	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	3
19	13	12	16	9	29	23	35	23	52	19	11	12	13	18	19	26	27	16	18	15	25
23	25	31	22	17	18	48	25	21	16	20	20	17	22	21	19	18	20	18	21	11	23
23	13	14	11	15	14	24	26	20	18	12	17	9	13	15	8	10	6	12	11	10	17
26	22	20	19	21	17	19	21	18	19	16	20	16	19	26	17	16	14	12	17	13	20
16	8	8	11	8	8	26	24	19	7	7	14	10	11	13	9	9	7	8	5	5	12
6	4	3	4	2	2	4	7	4	3	2	4	2	3	4	2	2	2	1	2	1	4
78	65	59	58	62	43	85	115	116	99	55	64	42	63	53	34	38	35	40	41	32	73
31	29	20	25	25	20	30	46	28	44	25	24	18	26	25	20	20	23	16	16	17	31
14	11	5	7	7	5	7	23	13	26	10	6	9	12	13	9	8	9	6	8	5	16
11	25	6	5	11	9	12	13	12	13	7	7	8	11	6	7	12	10	6	12	11	11
10	7	5	5	6	6	8	15	6	18	7	3	5	6	3	4	7	8	5	4	4	12
6	6	4	6	6	7	6	13	6	12	5	6	3	6	7	6	8	5	5	4	5	7
2	1	—	1	—	1	1	4	1	4	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	2
2	2	1	1	1	2	2	4	2	5	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	2
23	32	20	21	13	15	27	31	12	14	18	19	16	19	23	26	18	11	11	24	26	23
14	23	14	17	18	14	9	10	11	16	18	11	11	12	15	14	17	10	8	9	8	13
8	11	3	5	5	6	6	12	11	11	4	8	5	7	3	5	4	2	2	3	7	7
4	9	3	3	2	6	7	11	3	4	3	4	6	9	5	5	4	3	10	1	—	5
23	9	4	7	4	7	8	18	6	14	10	9	9	15	12	9	5	5	3	4	3	11
7	5	4	5	3	4	4	5	3	2	2	4	3	5	3	3	2	1	1	2	2	3
4	3	2	3	5	3	6	8	5	9	4	5	4	3	5	5	3	3	2	1	3	5
20	14	10	13	10	22	16	30	16	26	12	11	10	18	14	12	14	10	8	6	9	19
8	3	6	2	6	5	7	11	6	14	5	3	2	4	5	2	3	3	2	2	2	9
411	368	278	294	283	285	415	550	390	470	288	300	244	324	316	252	262	228	208	220	200	379

TABELL 9.

Folktäthet och relativt antal hantverksarbetare på landsbygden, länsvis år 1931.

(Länen ordnade efter fallande folktäthet. Tab. omfattar samma yrken som tab. 8)

Län		Antal invånare per km²	M	Antal arbetare per 1 000 av folkmängden	M
Malmöhus	län	55		33	
Blekinge	»	35		19	
Kristianstads	»	35	40	38	26
Göteborgs och Bohus	»	35		16	
Stockholms	»	29		16	
Skaraborgs	»	24		22	
Hallands	»	22		21	
Södermanlands	»	21	22	23	22
Östergötlands	»	20		26	
Älvsborgs	»	20		19	
Örebro	»	20		26	
Uppsala	»	19		19	
Västmanlands	»	18		22	
Kalmar	»	17		24	
Kronobergs	»	16		24	
Jönköpings	»	15	15	25	20
Gotlands	»	15		17	
Värmlands	»	12		16	
Gävleborgs	»	12		16	
Västernorrlands	»	10		15	
Kopparbergs	»	7		22	
Västerbottens	»	3,3		16	
Jämtlands	»	2,5	4	13	16
Norrbottens	»	1,7		14	

TABELL 10 a.

Medelantal företag per 100 000 invånare (A) och medelantal sysselsatta per företag (B) inom vissa hantverksyrken i Tyskland.

(Ur F. Rechenberg, Das Einmaleins der Siedlung, Berlin 1940.)

Yrke	A	B
Slakteri	70	3—4
Bageri	68	4
Salonger för frisering och skönhetsvård	62	2—5
Skomakeri	60	2—3
Skrädderi	58	2—3
Möbelsnickeri	50	2—5
Byggnadsverksamhet I (Arkitekter, byggnadsingenjörer, murare m. fl., även byggnadsmaterialindustri.)	50	4—20
Byggnadsverksamhet II (Glasmästare, målare, tapetserare, taktäckare m. fl.)	50	2—15
Elektrisk installatörsverksamhet	22	3—4
Bleckslageri, rörledningsinstallation	22	2—3
Låssmide	20	3
Maskinreparation	17	6
Tvätt, strykning, kemisk tvätt	15	3—10
Sadelmakeri	12	1—3
Smidesverkstad	12	2—3
Hatt- och prydnadsmakeri	10	2
Urmakeri	7	1—2
Fotografering	7	1—3
Bokbinderi	5	2—5
Tryckeri	5	starkt varierande
Guldsmide	5	2—3
Mejeri	2	4
Bryggeri	2	starkt varierande
Skorstensfejeri	2	2—3
Borstmakeri	2	1—3
Tunnbinderi	2	1—2
Kvarnrörelse	2	starkt varierande
Körsnärsverksamhet	2	3
Cement-, betongframställning	2	starkt varierande
Repslageri	2	3

TABELL 10 b.

Medelantal företag per 100 000 invånare (A) och medelantal sysselsatta per företag (B) inom vissa hantverksyrken i Sverige.

(På grundval av 1931 års företagsräkning.)

Yrke	Städer, köpingar och municipalsamhällen m. över 5 000 invånare		Övrig bebyggelse	
	A	B	A	B
Bleck-, plåt- och kopparslageri	40	4,5	21	1,9
Smide och hovslageri	16	2,5	85	1,5
Tillverkn. o. reparation av instrument o. guldarbeten	31	8,1	8	2,3
» » » » möbler; div. snickeriarb.	89	5,1	104	3,9
Tryckerier och grafiska anstalter	28	16,6	3	5,1
Fotografering	24	2,2	8	1,4
Bagerirörelse och kexfabrikation	74	7,4	39	3,2
Tillverkning av pressjäst, brännvin, malt- och läskedrycker	18	21,3	18	4,8
Slakteri- och charkuterirörelse	22	6,5	62	1,7
Herrskrädderi, även kombinerat med damskrädderi	92	3,2	105	1,7
Damskrädderi och sömmerskor	147	2,1	86	1,2
Skomakerirörelse	151	1,5	160	1,1
Sadelmakare och tapetserare	31	2,2	18	1,3
Husbyggnad, murning, byggnadssnickeri, kakelugnsmakeri	103	12,8	161	2,8
Målerirörelse	107	5,3	89	2,1
Rörledningsinstallationer	24	17,9	7	4,5
Elektriska installations- och monteringsarbeten	13	17,5	10	5,5
Tillverkning och reparation av samt handel med maskiner, bilar, velocipeder o. dyl.	40	10,9	31	2,9
Tillverkning, reparation och installation av samt handel med elektriskt materiel	24	14,0	7	3,0
Tillverkning och reparation av samt handel med instrument, ur, optik och guldsmedsvaror	46	3,9	14	1,7
Glasvarutillverkning, glasmästeri o. dyl. samt handel med glasvaror o. dyl.	13	4,5	1	1,5
Tillverkning och reparation av samt handel med möbler och div. snickerialster	8	12,6	6	6,8
Fotografiskt arbete samt handel med fotografiska artiklar m. m.	12	5,0	3	2,0
Bageri-, konditori- och serveringsrörelse, även i kombination med mjölkförsäljning o. dyl.	58	6,7	42	3,6

TABELL 10 b (forts.).

Yrke	Städer, köpingar och municipalsamhällen m. över 5 000 invånare		Övrig begyggelse	
	A	B	A	B
Tillverkning av slakteri- och charkuteriprodukter samt handel med livsmedel	37	6,8	20	3,9
Herrskrädderi samt handel m. herrkonfektion m. m.	12	12,6	8	4,5
Damskrädderi samt handel m. damkonfektion m. m.	13	9,0	4	4,6
Tillverkning och montering av samt handel med hattar, mössor m. m.	52	5,3	14	2,5
Skomakeri samt sko- och läderhandel	11	3,3	13	2,1
Gummirep. samt handel med gummivaror m. m.	9	4,3	3	2,1
Tapetserarverksamhet samt handel med möbler o. dyl.	19	6,8	4	3,9
Hygien. institut, massage, rak- och frisersalonger, badinrättningar o. dyl.	143	3,1	32	2,1
Tvättning, strykning och mangling	75	2,8	19	1,8
Gaturenhållning, sotning m. m.	17	9,5	4	2,4

TABELL

Utlåning till hantverk

(Ur S. O. U

Län	Affärsbanker			Sparbanker		
	Antal lån	Totalt lånebelopp, milj. kr.	Genomsnittl. lånebelopp, kr.	Antal lån	Totalt lånebelopp, milj. kr,	Genomsnittl. lånebelopp, kr.
Stockholms stad och län ..	1 019	12,1	11 900	245	0,3	1 300
Uppsala län....	253	2,9	11 600	358	1,6	4 500
Södermanlands »	470	5,5	11 600	452	3,4	7 500
Östergötlands »	880	9,5	10 800	858	3,5	4 100
Jönköpings »	1 173	12,5	10 600	850	3,9	4 600
Kronobergs »	612	5,5	9 000	757	4,3	5 600
Kalmar »	886	8,6	9 700	1 298	6,0	4 600
Gotlands »	136	2,7	20 000	138	0,8	5 700
Blekinge »	492	3,9	7 900	845	6,2	7 300
Kristianstads »	956	5,4	5 700	3 020	15,3	5 100
Malmöhus »	1 816	11,3	6 200	4 085	30,6	7 500
Hallands »	459	4,1	8 800	587	3,3	5 600
Göteborgs o. Bohus »	686	7,5	11 000	65	1,7	2 600
Älvsborgs »	988	11,5	11 700	675	5,2	7 700
Skaraborgs »	1 092	11,6	10 700	729	5,5	7 600
Värmlands »	659	6,1	9 200	178	0,8	4 700
Örebro »	665	6,0	9 100	431	2,6	6 100
Västmanlands »	432	4,7	10 800	652	4,0	6 200
Kopparbergs »	859	9,1	10 600	239	1,4	5 800
Gävleborgs »	807	7,9	9 800	655	6,7	10 300
Västernorrlands »	944	6,9	7 300	254	1,3	5 100
Jämtlands »	400	3,3	8 200	41	0,2	3 700
Västerbottens »	1 395	9,3	6 600	571	2,9	5 100
Norrbottens »	493	4,0	8 000	22	0,1	3 400
Hela riket	18 572	171,9	9 250	18 005	111,7	6 200

11.

och småindustri år 1940.

1941: 14.)

Samtliga banker			Företag med genomsnittligt mindre än 25 sysselsatta			
Antal lån	Totalt lånebelopp, milj, kr.	Genomsnittl. lånebelopp, kr.	Beräknad omsättning milj. kr.	Bankutlåning i % av omsättn.	Beräknat antal företag	Bankutlåning pr företag, kr.
1 264	12,4	9 800	540,0	2,3	11 706	1 060
611	4,5	7 400	47,5	9,6	2 124	2 140
922	8,9	9 600	63,4	14,0	2 848	3 110
1 738	13,1	7 500	126,1	10,3	5 685	2 300
2 023	16,4	8 100	76,6	21,5	4 775	3 440
1 369	9,8	7 200	29,4	33,2	3 164	3 090
2 184	14,6	6 700	68,5	21,3	4 307	3 380
274	3,5	12 800	12,0	29,3	1 234	2 850
1 337	10,1	7 500	34,1	29,6	2 245	4 490
3 976	20,7	5 200	74,5	27,7	6 016	3 450
5 901	41,9	7 100	302,2	13,8	10 666	3 930
1 046	7,3	7 000	47,9	15,2	2 849	2 570
751	9,2	12 300	248,2	3,7	6 036	1 530
1 663	16,8	10 000	144,8	11,5	5 189	3 230
1 821	17,2	9 400	56,4	30,5	4 875	3 530
837	6,9	8 300	87,6	7,9	3 620	1 910
1 096	8,7	7 900	95,7	9,0	3 727	2 330
1 084	8,7	8 000	67,7	12,8	2 635	3 290
1 098	10,5	9 600	79,1	13,3	3 588	2 930
1 462	14,6	10 000	112,2	13,0	3 636	4 020
1 198	8,2	6 800	94,0	8,7	3 530	2 310
441	3,4	7 800	20,2	17,0	1 771	1 940
1 966	12,2	6 200	37,2	32,8	2 488	4 900
515	4,0	7 800	63,6	6,3	2 160	1 860
36 577	283,6	7 750	2 528,9	11,2	100 874	2 810

TABELL 12 a.

(1930 års folkräkning, del VII, tab. 9.)

Ålder, år	Antal yrkesutövare	Därav, i %, med nedanstående inkomster						Inkomsttagare	
		Utan angiven inkomst	Under 1 000 kr.	1 000—2 000 kr.	2 000—3 000 kr.	Över 3 000 kr.	Totalt	Sammanlagd inkomst 1 000-tal kronor	Medianinkomst, kr.
Manliga mindre företagare inom industri och hantverk fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	69	13,0	43,6	33,3	8,7	1,4	100,0	63,1	1 000
20—25	773	4,1	30,0	41,6	14,9	9,4	100,0	1 161,1	1 430
25—30	2 383	2,8	21,2	40,0	19,6	16,4	100,0	4 553,6	1 685
30—40	9 005	2,2	13,0	36,0	23,8	25,0	100,0	21 449,7	1 998
40—50	9 742	2,4	10,0	29,7	24,5	33,4	100,0	27 111,9	2 371
50—60	7 627	3,0	12,3	30,7	22,2	31,8	100,0	21 219,6	2 249
60—65	2 057	4,2	17,5	30,6	21,7	26,0	100,0	4 940,9	1 992
65—	2 513	13,0	22,8	28,3	14,7	21,2	100,0	5 217,3	1 731
Samtliga	34 169	3,5	14,0	32,5	22,3	27,7	100,0	85 717,2	2 078
Landsbygden[1]	19 573	74,7	76,0	72,2	51,0	33,1	57,3	37 421,9	1 711
Städerna[1]	14 596	25,3	24,0	27,8	49,0	66,9	42,7	48 295,3	2 781
Manliga självständiga hantverkare utan lejd hjälp fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	147	47,6	41,5	6,8	3,4	0,7	100,0	64,2	631
20—25	1 064	21,0	46,1	25,5	5,1	2,3	100,0	862,6	857
25—30	2 242	12,8	41,8	36,7	6,3	2,4	100,0	2 236,3	1 049
30—40	6 252	12,9	30,8	40,7	10,6	5,0	100,0	7 408,5	1 313
40—50	7 294	13,2	25,0	39,5	14,8	7,5	100,0	9 857,1	1 465
50—60	8 089	14,6	32,6	36,7	10,8	5,3	100,0	9 370,9	1 274
60—65	3 593	19,2	41,7	28,9	6,7	3,5	100,0	3 294,2	968
65—	7 078	43,5	37,5	14,5	3,1	1,4	100,0	3 420,8	754
Samtliga	35 759	20,4	33,6	32,3	9,2	4,5	100,0	36 514,6	1 190
Landsbygden[1]	25 485	85,1	81,0	66,6	41,6	29,0	71,3	20 765,8	989
Städerna[1]	10 274	14,9	19,0	33,4	58,4	71,0	28,7	15 748,8	1 598
Manliga industriarbetare (inkl. medhj. fam.-medl. och förmän) fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	75 264	13,8	52,0	30,5	3,3	0,4	100,0	59 240,3	829
20—25	95 717	5,1	28,5	42,0	19,1	5,3	100,0	135 455,3	1 450
25—30	88 098	3,3	15,3	36,8	30,5	14,1	100,0	167 311,2	1 896
30—40	138 045	3,1	9,7	30,2	34,4	22,6	100,0	308 125,0	2 248
40—50	100 098	3,1	7,6	26,3	34,5	28,5	100,0	244 036,8	2 423
50—60	71 170	3,7	10,4	28,6	33,1	24,2	100,0	160 852,7	2 277
60—65	21 039	5,7	15,9	31,0	29,9	17,5	100,0	40 959,4	2 009
65—	24 368	14,8	20,4	33,6	21,9	9,3	100,0	35 893,0	1 660
Samtliga	613 799	5,4	19,0	32,4	26,8	16,4	100,0	1 151 873,7	1 874
Landsbygden[1]	348 660	69,0	70,4	67,7	49,7	27,3	56,8	544 546,4	1 601
Städerna[1]	265 139	31,0	29,6	32,3	50,3	72,7	43,2	607 327,3	2 345

[1] Procentsiffrorna ange här landsbygdens resp. städernas relativa andel av inkomsttagarna.

TABELL 12 b.

(1930 års folkräkning, del VII, tab. 10.)

Ålder, år	Antal yrkes-utövare	Därav, i %, med nedanstående inkomster						Inkomsttagare	
		Utan angiven inkomst	Under 1 000 kr.	1 000— 2 000 kr.	2 000— 3 000 kr.	Över 3 000 kr.	Totalt	Sammanlagd inkomst 1 000-tal kronor	Medianinkomst, kr.
Kvinnliga mindre företagare inom industri och hantverk, fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	58	34,5	41,4	17,2	5,2	1,7	100,0	37,6	792
20—25	270	11,5	51,8	28,5	5,2	3,0	100,0	244,1	854
25—30	491	6,9	39,3	33,4	11,6	8,8	100,0	634,5	1 216
30—40	1 500	6,5	34,5	33,2	13,8	12,0	100,0	2 242,4	1 368
40—50	1 855	7,8	28,1	33,0	14,8	16,3	100,0	3 336,4	1 546
50—60	1 357	8,8	29,1	30,5	14,1	17,5	100,0	2 579,6	1 541
60—65	374	12,8	34,3	23,5	14,2	15,2	100,0	673,4	1 398
65—	393	18,8	31,4	24,9	8,4	16,5	100,0	645,6	1 372
Samtliga	6 298	9,0	32,5	31,1	13,2	14,2	100,0	10 393,6	1 420
Landsbygden[1]	1 955	71,7	38,1	25,8	16,7	13,7	31,0	2 035,1	993
Städerna[1]	4 343	28,3	61,9	74,2	83,3	86,3	69,6	8 358,5	1 569
Kvinnliga självständiga hantverkare utan lejd hjälp fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	321	52,4	43,6	4,0	—	—	100,0	84,5	546
20—25	1 578	37,9	55,0	6,5	0,4	0,2	100,0	594,2	565
25—30	2 031	37,2	52,3	9,7	0,7	0,1	100,0	857,7	601
30—40	4 604	38,6	48,8	11,5	0,9	0,2	100,0	1 981,0	629
40—50	5 731	38,3	47,5	12,6	1,2	0,4	100,0	2 577,8	650
50—60	4 957	45,2	44,0	9,6	0,9	0,3	100,0	1 830,6	623
60—65	1 797	56,1	37,3	5,5	0,8	0,3	100,0	483,0	589
65—	2 135	71,3	24,0	4,2	0,5	—	100,0	351,1	598
Samtliga	23 154	44,3	44,9	9.6	0,9	0,3	100,0	8 759,9	620
Landsbygden[1]	14 311	80,5	54,1	17,0	15,0	19,7	61,8	3 305,9	537
Städerna[1]	8 843	19,5	45,9	83,0	85,0	80,3	38,2	5 454,0	717
Kvinnliga industriarbetare (inkl. medhj. fam.-medl. och förmän) fördelade efter ålder och inkomst.									
0—20	27 105	11,0	61,0	27,3	0,7	—	100,0	18 172,2	829
20—25	34 135	6,5	35,8	53,0	4,6	0,1	100,0	35 150,7	1 207
25—30	23 142	6,1	33,7	52,1	7,8	0,3	100,0	25 463,0	1 262
30—40	26 264	7,5	33,4	47,7	10,5	0,9	100,0	29 294,3	1 373
40—50	17 022	10,0	35,3	42,3	10,8	1,6	100,0	18 397,4	1 230
50—60	9 797	14,9	37,0	38,7	8,0	1,4	100,0	9 367,3	1 070
60—65	2 569	22,1	38,3	33,8	4,9	0,9	100,0	2 026,2	1 053
65—	2 679	42,5	30,8	23,0	3,1	0,6	100,0	1 468,7	933
Samtliga	142 713	9,4	39,8	43,9	6,4	0,5	100,0	139 339,8	1 125
Landsbygden[1]	46 560	60,3	40,8	23,1	8,4	6,5	32,6	33 150,4	831
Städerna[1]	96 153	39,7	59,2	76,9	91,6	93,5	67,4	106 189,4	1 245

TABELL

Översikt av företagareföreningarnas

(Ur S. O. U.

Företagareförening	För långivning och subvention till föreningarnas förfogande ställda medel						
	Staten		Samfälligheter	Enskilda företag	Medlemmars insatser	Summa	
	För lån	För subvention				För lån	För subvention
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
Bohusläns ..... (registrerad $^{27}/_{3}$ 1939)	150 000	70 000	30 000	2 000	3 280	185 280	70 000
Gävleborgs läns ..... (ännu ej registrerad)	50 000	25 000	—	—	—	50 000	25 000
Jämtlands läns ..... (registrerad $^{10}/_{10}$ 1939)	50 000	50 000	25 000	—	3 630	78 630	50 000
Norrbottens läns ..... (registrerad $^{26}/_{6}$ 1937)	80 000	80 000	25 000	60 000	2 055	167 055	80 000
Värmlands läns ..... (registrerad $^{25}/_{2}$ 1941)	70 000	30 000	—	—	—	70 000	30 000
Västerbottens läns..... (registrerad $^{5}/_{12}$ 1938)	180 000	130 000	103 100	65 750	1 630	350 480	130 000
Västernorrlands läns .... (registrerad $^{1}/_{2}$ 1938)	170 000	154 500	—	55 025	5 840	230 865	154 500
Summa	750 000	539 500	183 100	182 775	16 435	1 132 310	539 500

[1] Därav 6 småindustrier. [2] Därav 47 småindustrier.

13.

verksamhet vid början av år 1941.

1940: 14.)

Omfattningen av föreningens nuvarande							Antal till föreningarna ställda låneansökningar		Sammanlagda summan av hittillsvarande administrationskostnader	Beräknad total ökning av antalet sysselsatta vid av föreningarna understödda företag
Långivning					Subventionsverksamhet					
Utestående lånebelopp	Beviljade lån				Utlämnat belopp	Antal företag	Inkomna	Beviljade		
	Summa	Antal äldre företag	Antal nya företag	Genomsn. bev. lånebelopp pr företag						
kr.	kr.			kr.	kr.				kr.	
38 118	106 850	20	15	3 050	13 115	17	116	35	25 957	60
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28 180	41 000	3	11	2 930	—	—	49	14	10 445	80
124 170	221 870	15	16	7 160	—	—	180	31	41 510	60
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
273 167	354 741	22[1]	211[2]	1 520	28 410	86	408	233	46 722[3]	150
177 987	298 545	16	43	5 060	60	1	282	59	38 794	180
641 622	1 023 006	76	296	2 750	41 585	104	1 035	374	163 428	530

[3] Därav för förmedlingsbyrå 24 860 kronor.

TABELL

Procentuell fördelning av antalet arbetsställen efter

(Kommerskollegii

Industrigrupper	År	Antal arbetsställen	Därav,	
			-10	11–50
Malmbrytning och metallindustri	1913	1 427	29,4	42,6
	1925	1 942	44,5	36,4
	1935	3 910	59,2	28,8
	1940	4 631	58,9	28,8
Jord- och stenindustri	1913	843	19,6	59,5
	1925	1 051	30,3	49,5
	1935	1 280	43,3	44,4
	1940	1 327	48,1	42,0
Träindustri	1913	1 628	37,3	47,5
	1925	1 991	45,2	43,7
	1935	3 031	55,8	38,2
	1940	3 585	62,8	31,9
Pappers- och grafisk industri	1913	694	31,8	43,2
	1925	912	39,0	40,1
	1935	1 161	47,5	34,3
	1940	1 253	49,0	33,8
Livsmedelsindustri	1913	3 085	84,1	12,3
	1925	3 486	83,4	13,1
	1935	4 433	84,7	12,3
	1940	4 547	82,6	13,9
Textil- och beklädnadsindustri	1913	493	22,3	36,8
	1925	634	27,6	34,4
	1935	953	30,2	38,4
	1940	1 186	30,3	39,9
Läder-, hår- och gummivaruindustri	1913	310	47,8	30,3
	1925	401	39,8	39,7
	1935	614	54,4	30,5
	1940	673	50,1	33,1
Kemisk-teknisk industri	1913	285	54,0	26,3
	1925	346	56,6	24,9
	1935	441	60,8	27,4
	1940	565	63,0	25,1
Kraft-, belysnings- och vattenverk	1913	348	87,9	9,2
	1925	730	85,8	11,8
	1935	854	85,3	12,6
	1940	923	83,5	14,1
Samtliga grupper	1913	9 113	51,9	32,3
	1925	11 493	56,5	30,2
	1935	16 677	62,8	27,5
	1940	18 690	63,2	27,1

14 a.

arbetsställets storlek åren 1913, 1925, 1935 och 1940.

industristatistik.)

i %, med nedanstående arbetarantal					Summa
51–100	101–200	201–500	501–1 000	över 1 000	
11,4	8,3	5,4	1,8	1,1	100
7,6	5,1	4,4	1,1	0,9	100
5,2	3,2	2,1	1,0	0,5	100
4,9	3,4	2,3	1,0	0,7	100
10,9	4,9	3,7	1,4	0,1	100
12,9	4,4	2,4	0,5	—	100
8,4	2,3	1,4	0,2	—	100
6,6	2,0	1,1	0,4	—	100
7,9	4,0	2,9	0,4	—	100
5,2	3,6	2,2	0,1	—	100
3,0	1,6	1,3	0,1	—	100
2,8	1,8	0,7	—	—	100
10,1	8,1	6,1	0,7	—	100
6,6	6,9	6,1	1,3	—	100
5,5	5,9	5,7	0,9	0,2	100
5,9	5,7	4,5	1,0	0,1	100
1,7	0,8	1,1	—	0,03	100
1,3	1,1	1,0	0,1	0,03	100
1,4	0,8	0,7	0,1	—	100
1,7	1,1	0,5	0,2	—	100
15,2	14,2	8,9	2,0	0,6	100
16,2	13,1	6,6	1,3	0,8	100
12,1	10,1	6,3	2,1	0,8	100
11,7	8,8	6,6	2,2	0,6	100
11,0	5,8	4,5	0,6	—	100
8,2	8,0	3,5	0,5	0,3	100
6,8	5,0	2,3	0,8	0,2	100
7,7	5,2	2,7	0,9	0,3	100
7,4	6,0	4,9	0,7	0,7	100
7,8	6,1	4,0	0,3	0,3	100
4,1	4,5	2,7	0,5	—	100
4,6	3,4	3,0	0,5	0,4	100
1,4	0,3	0,6	0,6	—	100
1,4	0,4	0,3	0,3	—	100
0,8	0,7	0,4	0,2	—	100
1,3	0,4	0,4	0,2	—	100
7,0	4,5	3,4	0,7	0,2	100
5,8	4,0	2,8	0,5	0,2	100
4,2	2,8	2,0	0,5	0,2	100
4,3	2,9	1,8	0,6	0,2	100

TABELL

Procentuell fördelning av antalet arbetare efter

(Kommerskollegii

Industrigrupper	År	Antal arbetare	Därav,	
			–10	11–50
Malmbrytning och metallindustri	1913	110 651	2,4	13,5
	1925	113 529	4,5	14,7
	1935	159 906	7,6	15,5
	1940	211 971	6,3	14,1
Jord- och stenindustri	1913	44 189	2,5	28,5
	1925	41 549	4,4	31,5
	1935	34 806	8,8	37,4
	1940	32 810	9,8	37,5
Träindustri	1913	57 680	7,3	30,1
	1925	56 433	10,0	33,8
	1935	59 229	17,3	39,9
	1940	58 445	21,4	38,7
Pappers- och grafisk industri	1913	37 285	3,9	18,3
	1925	49 197	4,4	16,5
	1935	55 696	5,7	16,1
	1940	54 803	5,9	17,4
Livsmedelsindustri	1913	35 868	24,1	23,3
	1925	41 808	21,5	23,7
	1935	44 957	27,8	25,8
	1940	51 806	25,3	26,4
Textil- och beklädnadsindustri	1913	43 755	1,4	11,2
	1925	50 505	1,9	11,1
	1935	73 157	2,1	12,5
	1940	87 365	2,3	13,2
Läder-, hår- och gummivaruindustri	1913	12 835	4,9	18,8
	1925	18 292	4,7	19,9
	1935	22 813	7,3	18,7
	1940	29 044	5,6	18,7
Kemisk-teknisk industri	1913	14 398	4,8	12,4
	1925	14 135	6,6	14,2
	1935	12 936	8,2	21,3
	1940	19 465	7,0	16,3
Kraft-, belysnings- och vattenverk	1913	4 083	26,0	15,6
	1925	6 244	27,6	27,3
	1935	7 369	26,3	28,2
	1940	8 961	21,2	30,2
Samtliga grupper	1913	360 744	5,8	19,3
	1925	391 692	7,2	20,4
	1935	470 869	10,1	21,3
	1940	554 670	9,4	20,0

14 b.

arbetsställets storlek åren 1913, 1925, 1935 och 1940.

industristatistik)

i %, vid arbetsställen med nedanstående arbetarantal					Summa
51–100	101–200	201–500	501–1 000	över 1 000	
10,5	15,6	22,0	15,6	20,4	100
9,2	12,1	24,0	13,3	22,2	100
8,7	11,0	16,1	16,4	24,7	100
7,5	10,7	15,9	14,0	31,5	100
13,9	12,3	21,7	17,8	3,3	100
22,3	16,1	17,7	8,0	—	100
21,7	11,1	15,7	5,3	—	100
19,0	10,5	12,8	10,4	—	100
15,4	16,0	23,4	7,8	—	100
12,8	17,2	24,4	1,8	—	100
10,7	11,8	18,6	1,7	—	100
11,8	16,2	11,9	—	—	100
13,7	21,4	34,6	8,1	—	100
9,2	19,0	35,2	15,7	—	100
8,0	18,0	36,8	11,0	4,4	100
9,3	19,1	30,4	15,0	2,9	100
10,1	10,4	28,8	—	3,3	100
7,5	11,8	26,0	5,9	3,6	100
9,3	11,7	19,6	5,8	—	100
10,3	14,8	13,7	9,5	—	100
12,3	23,0	29,6	15,0	7,5	100
14,8	22,5	26,8	11,6	11,3	100
11,5	18,6	24,6	17,4	13,3	100
11,3	16,8	27,1	19,0	10,2	100
18,7	19,5	29,6	8,5	—	100
13,2	23,7	22,2	7,2	9,1	100
12,2	18,6	17,6	15,4	10,2	100
12,8	17,2	18,0	14,6	13,1	100
10,4	15,6	30,1	10,0	16,7	100
13,5	21,2	30,3	4,7	9,5	100
10,8	22,6	25,0	12,1	—	100
9,2	13,5	25,9	10,7	17,4	100
9,4	2,7	14,7	31,6	—	100
10,9	7,4	9,0	17,8	—	100
6,0	10,1	9,9	19,5	—	100
9,2	6,3	16,0	17,2	—	100
12,5	16,2	25,7	11,9	8,6	100
12,0	16,2	25,3	9,9	9,0	100
10,5	13,8	20,7	12,1	11,5	100
10,0	13,8	18,8	12,8	15,2	100